

ਅਗੰਮੀ ਜੋਤ
Agammi Jyot
(Annual College Magazine 2018-19)

SRI GURU GOBIND SINGH COLLEGE
SECTOR 26, CHANDIGARH

ਗੁਰੂ ਸੂਰਯੋਦਯ
Rise of Guru Nanak

ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਗਟਿਆ ਮਿਟੀ ਧੁੰਧੁ ਜਗਿ ਚਾਨਣੁ ਹੋਆ ॥
With the emergence of the true Guru Nanak, the mist cleared and the light scattered all around.

ਜਿਉ ਕਰਿ ਸੂਰਜੁ ਨਿਕਲਿਆ ਤਾਰੇ ਛਪਿ ਅੰਧੇਰੁ ਪਲੇਆ ॥
As if at the sunrise the stars disappeared and the darkness dispelled.

ਸਿੰਘ ਬੁਕੇ ਮਿਰਗਾਵਲੀ ਭੰਨੀ ਜਾਇ ਨ ਧੀਰਿ ਧਰੇਆ ॥
With the roar of the lion in the forest, the flocks of escaping deer now cannot have endurance.

ਜਿਥੇ ਬਾਬਾ ਪੈਰ ਧਰਿ ਪੂਜਾ ਆਸਣੁ ਥਾਪਣਿ ਸੋਆ ॥
Wherever Baba put his feet, a religious place was erected and established.

ਸਿਧ ਆਸਣਿ ਸਭਿ ਜਗਤ ਦੇ ਨਾਨਕ ਆਦਿ ਮਤੇ ਜੇ ਕੋਆ ॥
All the siddh-places now have been renamed on the name of Nanak.

ਘਰਿ ਘਰਿ ਅੰਦਰਿ ਧਰਮਸਾਲ ਹੋਵੈ ਕੀਰਤਨੁ ਸਦਾ ਵਿਸੋਆ ॥
Everyhome has become a place of dharma where singing of hymns reigns.

ਬਾਬੇ ਤਾਰੇ ਚਾਰਿ ਚਕਿ ਨਉਖੰਡਿ ਪ੍ਰਿਥਮੀ ਸਚਾ ਢੋਆ ॥
Baba liberated all four directions and nine divisions of earth.

ਗੁਰਮਖਿ ਕਲਿ ਵਿਚ ਪਰਗਟੁ ਹੋਆ ॥
Gurmukh (Guru Nanak) has emerged in this kaliyug, the dark age.

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ
ਵਾਰ-ਪਹਿਲੀ, ਪਉੜੀ-27

ਸੰਦੇਸ਼

ਅਸੀਂ ਮਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕਾਲਜ ਰਸਾਲਾ 'ਅਗੰਮੀ ਜੋਤ' 'ਇਕ ਓਅੰਕਾਰ' ਦੀ 'ਅਗੰਮੀ ਜੋਤ' ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ 550 ਸਾਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਰਬ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਹੈ। ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਿਵਸ ਨਵੰਬਰ 2018 ਤੋਂ ਨਵੰਬਰ 2019 ਤੱਕ ਪੂਰੇ ਵਰ੍ਹੇ ਹੀ ਮਨਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਮੇਟੀਆਂ, ਸੰਗਠਨਾਂ, ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਆਦਿ ਵਲੋਂ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁਲਿਤ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਨੂੰ ਉਲੀਕਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਿਧਾਂਤ "ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥਹੁ ਦੇਇ ॥ ਨਾਨਕ ਰਾਹੁ ਪਛਾਣਹਿ ਸੇਇ ॥" (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 1245)। 'ਕਿਰਤ ਕਰੇ', 'ਨਾਮ ਜਪੇ' ਤੇ 'ਵੰਡ ਛਕੇ', ਭਾਵ ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਰਤ ਤੇ ਮਿਹਨਤ ਕਰਕੇ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਲੋੜਵੰਦ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ ਬੇਹੱਦ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਦੂਜਾ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਬੌਧਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਉੱਪਰ ਦੀ ਵਸਤ ਦਸਦੇ ਹਨ। ਬੌਧਿਕ ਗਿਆਨੀ ਜਦ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਹੰਕਾਰ ਵੱਸ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਜਿਹਾ ਗਿਆਨੀ ਕਿਸੇ ਜੀਵ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੀ ਹਉਮੈ ਕਿਵੇਂ ਦੂਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਲਿਖਿਆ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵੀ ਅਨਪੜ੍ਹ, ਹੰਕਾਰੀ ਤੇ ਦੁਬਿਧਾ ਗੁਸਬ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਬੁੱਧੀ ਜੀਵੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 'ਪੜਿਆ ਮੂਰਖ' ਆਖਿਆ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਗਿਆਨੀ ਨੂੰ ਇਕ ਥਾਂ ਹੋਰ ਭੰਡਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ:

ਅਖਰ ਪੜਿ ਪੜਿ ਭੁਲੀਐ ਭੇਖੀ ਬਹੁਤੁ ਅਭਿਮਾਨੁ ॥
ਤੀਰਥ ਨਾਤਾ ਕਿਆ ਕਰੇ ਮਨ ਮਹਿ ਮੈਲੁ ਗੁਮਾਨੁ ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 66)

ਅਸਲ ਵਿੱਦਿਆ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਸਫਲ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਲਈ ਸਹਾਈ ਹੋਵੇ। ਇਕ ਵਿਦਵਾਨ ਚਿੰਤਕ ਸੁਖੇਮਲਿੰਸਕੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ 'ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਲਈ ਸੁਹੱਪਣ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਸਿਰਜਣ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਜਾਣਨਾ ਹੀ ਸਦਾਚਾਰਕ ਵਿਕਾਸ ਹੈ।' ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਹੀ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ 'ਵਿਦਿਆ ਵਿਚਾਰੀ ਤਾਂ ਪਰਉਪਕਾਰੀ' ॥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 356) ਭਾਵ ਜੇ ਵਿੱਦਿਆ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਲੋਕ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ 'ਗਲੀ ਅਸੀ ਚੰਗੀਆ ਆਚਾਰੀ ਬੁਰੀਆਹ' ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਿਰਦਾਰ ਵਿਚ ਅਪਣਾ ਕੇ ਮੁਲਵਾਨ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕਰਕੇ ਸਮਾਂ ਵਿਅਰਥ ਗਵਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਸੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਕੇ ਵਿਹਾਰਕ ਰੂਪ ਦੇਣਾ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਉਤਸਵ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਇਕ ਮੁਕੰਮਲ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਰੂਪ ਸਨ, ਸਾਡਾ ਇਹ ਫਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਮਕਸਦ ਲਈ ਉਹ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਉਪਰ ਆਏ, ਉਸ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅੱਗੋਂ ਨੌਂ ਨਾਨਕਾਂ ਨੇ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ ਤੇ ਵਿਚਾਰਕ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ। ਦਸਵੇਂ ਜਾਮੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ 'ਖਾਲਸਾ' ਦੇ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਮੋਹਰ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜ਼ ਕੇ ਗੁਰੂ ਮਾਨਿਓ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਨੂੰ ਸੰਗਤ ਦੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਜੋ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ (ਸਿੱਖਣ ਵਾਲਾ) ਸੰਗਤ ਕਿਸੇ ਭਰਮ-ਭੁਲੇਖੇ ਵਿਚ ਨਾ ਰਹੇ। ਇੰਜ ਸਭ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਚਾਰਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਰਹੇਗੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਵਿਭਿੰਨ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਰਾਹੀਂ ਉਜਾਗਰ ਕਰੀਏ। ਡਾ. ਮੁਹੰਮਦ ਇਕਬਾਲ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਰੇ ਚਿਤਵਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਦੀਆਂ ਤਕ ਵਿਸਾਰਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਅਗਿਆਨ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ ਤੇ ਖੁਆਰ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ। ਆਖਰ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਸੰਦੇਸ਼ਾਂ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਰਾਹੀਂ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਮਿਲੀ। ਡਾ. ਇਕਬਾਲ ਦੇ ਉਪਰ ਦਰਸਾਏ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਮ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿੰਪੀਅੰਤਰਣ ਇਸੇ ਅੰਕ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਸਦੇ ਮੌਲਿਕ ਰੂਪ ਬਾਰੇ ਚੇਤੰਨ ਹੋ ਸਕੀਏ। ਸੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਬਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਪ ਸਭ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਪੁਰਬ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮੁਬਾਰਕ!

ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਆਈ.ਏ.ਐਸ (ਰਿਟਾ.)
ਪ੍ਰਧਾਨ, ਐਸ.ਈ.ਐਸ.

ਸੰਦੇਸ਼

ਫਖਰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਾਸੀ ਹਾਂ ਜਿਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜਨਮ ਆਗਮਨ ਨੂੰ ਹੁਣ ਭਾਵੇਂ 550 ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਫਿਰ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਿਚ ਉਹ ਤਾਜ਼ਗੀ, ਖੁਸ਼ਬੂ ਤੇ ਖੇੜਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਅੱਜ ਤੋਂ 550 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸੀ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇਸ਼-ਕਾਲ, ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਨਾਮ ਤਕ ਸੀਮਤ ਨਾ ਰਹਿ ਕੇ 'ਨਿਰੰਕਾਰ' ਦਾ ਰੂਪ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। 'ਨਿਰੰਕਾਰ' ਉਹ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਕੋਈ ਅਕਾਰ ਨਹੀਂ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵੀ ਇਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ 'ਗੁਰੂ ਸਮਰਥ ਗੁਰੂ ਨਿਰੰਕਾਰੁ ਗੁਰੂ ਉਚਾ ਅਗਮ ਅਪਾਰੁ' (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ 52)। ਇੰਜ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਰੂਪ ਨੂੰ ਚਿਤਰਦਿਆਂ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ 'ਮੁਸਾਫਰ', 'ਨੂਰ ਨਾਨਕ' ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ, ਸਾਧਾਰਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਬਹੁਤ ਕੀਮਤੀ ਗੱਲ ਕਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ:

ਘੜੇ ਆਪਣੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਬੁੱਤ ਉਹਨੇ
ਐਸੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਨਾਨਕ।
ਨਾਨਕ ਓਸ ਵਿਚ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ ਵਿਚ ਨਾਨਕ
ਓਸੇ ਨੂਰ ਤੋਂ ਨੂਰ ਇਹ ਨੂਰ ਨਾਨਕ।

ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਦਵੀ 'ਗੁਰੂ' ਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਸੰਤ, ਮਹਾਤਮਾ, ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ, ਭਗਤ, ਕਵੀ ਆਦਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਉਪਰ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੁਨੇਹੇ, ਉਪਦੇਸ਼ ਉਸ ਇਕ (ਪਰਮਾਤਮਾ) ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਹਨ। ਮਹਾਨ ਕਵੀ ਡਾ. ਮੁਹੰਮਦ ਇਕਬਾਲ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਨਜ਼ਮ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਿਸ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ 'ਰੱਬ ਇਕ ਹੈ' (ਵਾਹਦਤ) ਦਾ ਗੀਤ ਗਾਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਮੇਰਾ ਦੇਸ਼ ਹੈ।

ਨਾਨਕ ਨੇ ਜਿਸ ਜ਼ਮੀ ਪਰ,
ਵਾਹਦਤ ਕਾ ਗੀਤ ਗਾਇਆ।
ਮੇਰਾ ਵਤਨ ਵਹੀ ਹੈ,
ਮੇਰਾ ਵਤਨ ਵਹੀ ਹੈ।

ਕਾਲਜ ਰਸਾਲਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਅਜਿਹੀ ਪੱਟੀ ਹੈ ਜਿਥੇ ਉਹ ਸੌਖੇ-ਸੌਖੇ ਪੂਰਨੇ ਪਾ ਕੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਅਗਾਂਹ ਵਡੀਆਂ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰਨ ਦੇ ਕਾਬਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਕਾਲਜ ਰਸਾਲੇ ਦਾ ਇਹ ਅੰਕ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਓ! ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਗੁਰਪੁਰਬ ਮਨਾਉਂਦਿਆ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਉਪਰ ਚੱਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੀਏ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਉਤਸਵ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਲੈਂਦੇ, 'ਅਗੰਮੀ ਜੋਤ' ਦੇ ਇਸ ਅੰਕ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਾਮਦੀਦ ॥

ਕਰਨਲ (ਰਿਟਾ.) ਜਸਮੇਰ ਸਿੰਘ ਬਾਲਾ
ਸੈਕਟਰੀ, ਐਸ.ਈ.ਐਸ.

Message

My dear students

I take pride in sharing that Sri Guru Gobind Singh College upholds the spirit of integrating modern curriculum with the inculcation of sound moral and cultural values. We endeavour to develop intellectual, co-curricular and ethical foundations in students.

The Annual College Magazine, 'Agammi Jyot', is one such platform which gives expression to the creativity of budding writers. In the 2018-2019 issue, an effort has been made to encourage students and faculty to focus on Guru Nanak Devji's teachings and ideology – of love, peace, equality and brotherhood.

Dear students, as a result of globalisation, there are several issues that have become cause of major concern such as global violence, racial and gender inequities, disregard of diversity and multicultural issues, human rights violations and eco-violence, to name some. Guru Nanak Devji's ideology provides answers to these problems. The founder of Sikhism, even though born in pre-modern era, was far ahead of his time and his teachings are relevant to the modern world.

'Agammi Jyot' 2018-2019 is a special issue to mark the historic occasion of the 550th Birth Anniversary of Guru Nanak Dev Ji.

I thank our worthy Management, the Sikh Educational Society, for guiding us to work on this dedicated issue of the magazine and provide constant support in every way.

I convey my congratulations to all the guest contributors, faculty and students who have made this issue a success. I laud the efforts of the Editor-in-Chief and the Editorial Team for their hard work to put this issue together.

May Guru Nanak Devji's teachings be a part of your life and his writings guide you to a better living.

Ms Rita Singh
Principal

Contents

Message
Editor-in-Chief
Dr Sarbjeet Kaur
PG Department of Punjabi

02

ਬਲਿਓ ਚਰਾਗੁ ਅੰਧਕਾਰ ਮਹਿ
(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ 550 ਸਾਲਾ
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਰਬ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਭਾਗ)

31

**Editor, Sikh Religion
Philosophy and Ideology
Section**

Dr Sukhjinder Kaur

Student Editor

Paramjeet Kaur, BA-I

43

Editor, Punjabi Section

Dr Jaswinder Kaur

Student Editor

Dilpreet Kaur, MA Punjabi - II

55

Editor, English Section

Gursheek Kaur

Student Editor

Alisha Verma, MA English - I

69

Editor, Hindi Section

Dr Kamaljeet Kaur

Student Editor

Preeti Sharma, BA - III

81

Editor, Economics Section

Dr Kanwaljit Kaur Marwaha

Student Editor

Ajay Kumar, MA-II

94

Editor, Commerce Section

Dr Harjeet Kaur Virk

Student Editor

Kushagar, M Com - I

105

Editor, Science Section

Dr Gurpreet Kaur

Student Editor

Naman Sharma
M Sc Chemistry - I

117

**Editor, Environment
Section**

Dr A P Singh

Student Editor

Rajat Kumar Sabharwal
M Sc Zoology - I

129

**Editor, Computer Science
Section**

Manbir Sandhu

Student Editor

Veer, M Sc IT - II

ਸੰਪਦਕੀ ਨਜ਼ਰੀਆ.....

ਲਿਖੇ ਬਾਝਹੁ ਸੁਰਤਿ ਨਾਹੀ

ਸੂਚਨਾ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਅਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੇ ਪਾਸਾਰ ਨੇ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਨਵੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਜਿਸ ਗਹਿਰਾਈ ਤੇ ਕਲਾਤਮਕਤਾ ਨਾਲ ਸਮਕਾਲੀ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਤੇ ਸੱਜਰੇਪਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਖੁਦ ਇਕ ਪਰਪੱਕ ਸਰੋਤਾ, ਵਕਤਾ ਅਤੇ ਆਲੋਚਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਮਹੀਨ ਤਰਬਾਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਸੁਹਜਾਤਮਕ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਉਲੀਕ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਕਥਨ “ਜਬ ਲਗੁ ਦੁਨੀਆ ਰਹੀਐ ਨਾਨਕ ਕਿਛੁ ਸੁਣੀਐ ਕਿਛੁ ਕਹੀਐ” ਇਕ ਸਹਿਤਕ ਕਲਾਕਾਰ ਦੀ ਤਰਬੀਅਤ ਨੂੰ ਬਾਖੂਬੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਰੂਪ ਤੋਂ ਕੋਈ ਵਿਦਵਾਨ ਚਿੰਤਕ ਮੁਨਕਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਅੱਜ ਵੀ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ- ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਵਾਰਤਕ ਕਵਿਤਾ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਬੋਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਜਾਮਾ ਪਹਿਨ ਕੇ ਸੁਰ-ਤਾਲ ਵਿੱਚ ਗੂੰਜ, ਰਾਗ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਰਾਗ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਖੂਬ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਤਰੰਗ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਦੂਜੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰ, ਖੁਮਾਰੀ ਦੀ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿਚ ਵਲੀਨ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਨਤੀਜਨ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਅੰਦਰਲੀਆਂ ਬੁਰਾਈਆਂ, ਖੁਦ ਹੀ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ

ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਕਰਦਿਆਂ, ਅੱਜ ਵੀ ਅੱਖਰ ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਸ਼ਬਦ ਹੁਨਰ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਤੇ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਵਾਕ, ਨਾਦ ਬਣ ਸੁਣੀਂਦੇ ਤੇ ਸੁਰਤ “ਸੁੰਨ ਸਮਾਧਿ ” ਵਿੱਚ ਵਲੀਨ ਹੋ ਉੱਠਦੀ ਹੈ। ਡਾ. ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਇਹ ਨੇ ਸਾਜ਼ ਸਾਜ਼ ਨਵਾਜ ਤੂੰ ਤੇ ਫਿਜ਼ਾ ਨੂੰ ਪੁੰਨ ਦੀ ਉਡੀਕ ਹੈ।

ਤੇਰੇ ਪੋਟਿਆ ਤੇ ਸੁਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕੇਹੇ ਫਾਸਲੇ ਕੇਹੀ ਲੀਕ ਹੈ।

ਧੁਨਾਂ ਦੇ ਮਾਹਿਰ ਤੇ ਸਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਵਾਜਣ ਵਾਲੇ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅੱਜ ਵੀ ਫਿਜ਼ਾ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ 1469 ਈ. ਵਿਚ ਇਸ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਲੈ ਵਾਤਾਵਰਣ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਬੂ ਤੇ ਖੇੜਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਾਲਜ ਰਸਾਲਾ ਬੜਾ ਮਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਅੱਖਰ, ਅੰਕ, ਪੰਨੇ ਤੇ ਰੰਗ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪੂਰਾ ਇਕ ਭਾਗ ਸਮਰਪਿਤ ਹੈ, ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ 550 ਸਾਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਰਬ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨੂੰ, ਜਿਸ ਦੀ ਨੂਰਾਨੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਨੇ ਹਨ੍ਹੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਰੌਸ਼ਨ ਕੀਤਾ, ਚਾਨਣ ਨੂੰ ਹੋਰ ਚਮਕ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਕਿਰਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰਤ ਦੀ ਲੋਅ ਦੇ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਪਾਂਧੀ ਬਣ, ਚਾਰੇ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵੱਲ ਅਜਿਹੀ ਨਜ਼ਰ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜਗਤ ਹੁਸਨ ਦਾ ਘਰ ਬਣ ਗਿਆ ਤੇ ਹਰ ਘਰ ‘ਧਰਮਸਾਲਾ’ ਹੋ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਇਸ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਇੰਜ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ :

ਜਿਥੇ ਬਾਬਾ ਪੈਰ ਧਰਿ ਪੂਜਾ ਆਸਣੁ ਬਾਪਣਿ ਸੋਆ॥

ਸਿਧ ਆਸਣਿ ਸਭਿ ਜਗਤ ਦੇ ਨਾਨਕ ਆਦਿ ਮਤੇ ਜੇ ਕੋਆ॥

ਘਰਿ ਘਰਿ ਅੰਦਰਿ ਧਰਮਸਾਲ ਹੋਵੈ ਕੀਰਤਨ ਸਦਾ ਵਿਸੋਆ॥

ਬਾਬੇ ਤਾਰੇ ਚਾਰ ਚਕ ਨਉ ਖੰਡਿ ਪ੍ਰਿਥਮੀ ਸਚਾ ਢੋਆ॥

(ਵਾਰ 1, ਪਉੜੀ 27)

ਪਿਆਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਓ! ਤੁਹਾਡੇ ਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਵਿਭਿੰਨ ਰਿਸ਼ਮਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਸਮਗਰੀ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਹੈ। ਇਹ ਰਸਾਲਾ ਆਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਸਿਰਜਣਕਾਰੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਅਗਾਂਹ ਵਧਾਓ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਨਿਰਮਾਣਕਾਰੀ ਨਾਲ ਜੋੜੋ। ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਟ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਕਰਦਿਆਂ, ਮੁੱਖ ਸੰਪਾਦਕ ਵਜੋਂ ਕਾਲਜ ਰਸਾਲੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਉਂਦਿਆਂ ਹਰ ਇਕ ਭਾਗ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਦੇ ਸਹਿ ਸਹਿਯੋਗੀ ਦੀ ਤਹਿ ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਰਸਾਲੇ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਕੀਮਤੀ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕੀਤੀ। ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹਾਂ, ਕਾਲਜ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਕਮੇਟੀ, ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬਾ, ਸੁਪਰਿਟੈਂਡੈਂਟ ਸਾਹਿਬ, ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਪ੍ਰੈਸ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਧਿਆਪਕ ਸਾਥੀਆਂ, ਕਰੀਬੀ ਦੋਸਤ-ਮਿੱਤਰਾਂ ਦਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਦਿੱਤੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨੇ ਮੇਰਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ। ਸੋ ਬਹੁਤ ਨਿਮਾਣੇ ਭਾਵਾਂ, ਬੇਹੱਦ ਅਪਣਤ, ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ 550 ਸਾਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਉਤਸਵ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾਉਂਦਾ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ, ਕਾਲਜ ਰਸਾਲਾ, ‘ਅਗੰਮੀ ਜੋਤ’ ।

ਧੰਨਵਾਦ।

ਸਰਬਜੀਤ ਕੌਰ (ਡਾ.)
ਪੀ. ਜੀ. ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ

ਬਲਿਓ ਚਰਾਗੁ ਅੰਧਕਾਰ ਮਹਿ

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ 550 ਸਾਲਾ
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਰਬ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਭਾਗ)

ਤਤਕਰਾ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਨਿਕਾਸ ਤੇ ਵਿਕਾਸ	03-08
ਨਾਨਕ	08
Evolution in the Status of Woman in the Society and Guru Nanak	09-12
<i>JANAM SAKHIS – the fusion of lore and history</i>	13-15
<i>Udaasis</i> (divine journeys) of Guru Nanak devji	15
Some heritage Sikh paintings depicting the Janamsakhis and Udaasis of Guru Nanak Devji	16
Guru Nanak: Mine and Yours - The Eternal Spiritual Guide	17-18
ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਚ	18
Guru Nanak A Universal Saint	18
ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ	19-20
ਮੇਰਾ ਨਾਨਕ	20
ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦੀ ਅਜੋਕੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਸਾਰਥਕਤਾ	21-22
So Kio Manda Akhiai Jit Jameh Rajaan	23-24
The Three Pillars of Sikhism	24
ਕਲਿਜੁਗ ਬਾਬੇ ਤਾਰਿਆ	25-26
ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰੂਹਾਨੀਅਤ	27-28
ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵਾਤਾਵਰਨ ਸਨੇਹ	28-30

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਨਿਕਾਸ ਤੇ ਵਿਕਾਸ

੧.੧ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਚਿੰਤਨ ਵਿਚ ਵਧੀ ਹੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਜਿਹੇ ਮਸਲੇ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿਤੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖ-ਵਾਰਸਾਂ ਤੋਂ ਆਸ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਕੁਦਰਤੀ ਹੈ। ਸਿੱਖ-ਵਾਰਸਾਂ ਦੇ ਕਰਮ-ਖੇਤਰ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪਰਤਾਂ (ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਆਦਿ) ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਗਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਆ ਵੀ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਵਾਰਸ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬਾਧ ਰਚਾਉਣ ਦੇ ਜੇ ਕਾਬਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ ਤਾਂ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਸਮਝੇ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਕਾਰਜ-ਖੇਤਰ ਦੀਆਂ ਹੱਦਬੰਦੀਆਂ ਟੁੱਟ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਨਵੇਂ ਸਿੱਖ-ਮੁੱਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ ਲਗ ਪਏ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਮੁੱਦਾ-ਪਰਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿਆਸੀ-ਪਰਤ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ-ਵਾਰਸਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਿਆਸਤ ਨੂੰ ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਪਹਿਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ ਰੋਲ-ਮਾਡਲ ਹੀ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ, ਮਸਲੇ ਹੋਰ ਵੀ ਪੇਚੀਦਾ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ-ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ-ਵਾਰਸਾਂ ਵਲੋਂ ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਧਰਮ ਨਾਲੋਂ ਸਿਆਸਤ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦਿਤੀ ਜਾਣ ਲਗ ਪਈ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਤਿਵੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਆਮ ਕਰਕੇ, ਸਿੱਖ-ਸਿਆਸਤ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ-ਪਰਤਾਂ ਹੀ, ਮਸਲਿਆਂ ਦੀ ਘੜਮੱਝ ਬਣਦੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਿੱਖ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਤੇ ਪਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ-ਸੰਸਥਾ ਬਾਰੇ ਤਿੰਨ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਵੀਚਾਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਪਹਿਲਾ ਪੱਖ ਇਹ ਕਿ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ-ਸੰਸਥਾ ਬਾਰੇ ਆਪਣਿਆਂ ਅਤੇ ਬੇਗਾਨਿਆਂ ਦੀ ਕੀ ਸਮਝ ਬਣਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ? ਦੂਜਾ ਪੱਖ ਇਹ ਕਿ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਅੰਤਰਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ-ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਕੀ ਸਮਝ ਬਣਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਜਾਂ ਬਣਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ? ਤੀਜਾ ਪੱਖ ਇਹ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਾ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ-ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਨਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਕੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਹੈ? ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਸਮਝਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

੨.੧ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ-ਸੰਸਥਾ ਨੇ ਧਰਮਸਾਲ ਤੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤੱਕ ਵਿਕਾਸ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖ-ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਸੰਕਲਪੀ ਆਧਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਸਬੰਧਤ ਧਰਮ ਦਾ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਹੀ ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਸ੍ਰੋਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚੋਂ 'ਧਰਮਸਾਲ' ਨੂੰ ਹੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਮੁਢਲਾ ਸੰਸਥਾ-ਸੰਕੇਤ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਧਰਮ-ਅਸਥਾਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾਨਕ-ਨਾਮ ਲੇਵਿਆਂ ਵਲੋਂ ਰਲ-ਬਹਿਣ ਜਾਂ ਰਲ-ਰਹਿਣ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਧਰਮਸਾਲ ਹੀ ਕਹਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਦਾ ਆਰੰਭ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹੀ ਸਥਾਨ ਧਰਮਸਾਲ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਲਾਲੇ ਦਾ ਘਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਵੀ ਧਰਮਸਾਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਮਲਕ ਭਾਗੋ ਦਾ ਘਰ ਨਾਨਕ ਹਜ਼ੂਰ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਵੀ ਧਰਮਸਾਲ ਨਹੀਂ ਅਖਵਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਧਰਮਸਾਲ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ-ਸੰਸਥਾ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹਜ਼ੂਰ ਵੇਲੇ 'ਧਰਮਸਾਲ' ਦੀ ਥਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ-ਸੰਸਥਾ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ 'ਧਰਮਸਾਲ' ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇ ਕੇ ਦਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਵਲੋਂ ਸੰਗਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਕਠਿਆਂ ਹੋ ਕੇ ਧਰਮ ਕਮਾਉਣ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਹੀ 'ਧਰਮਸਾਲ' ਹੈ:

ਮੈ ਬਧੀ ਸਚੁ ਧਰਮ ਸਾਲ ਹੈ ॥ ਗੁਰਸਿਖਾ ਲਹਦਾ ਭਾਲਿ ਕੈ ॥

ਪੈਰ ਧੋਵਾ ਪਖਾ ਫੇਰਦਾ ਤਿਸੁ ਨਿਵਿ ਨਿਵਿ ਲਗਾ ਪਾਇ ਜੀਉ ॥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੭੩)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਰਮਸਾਲ, ਸਿੱਖ-ਸੰਸਥਾ ਵਜੋਂ ਅਜਿਹਾ ਪਲੈਟਫਾਰਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਇਕ ਨਿਸਚਿਤ ਵਿਧੀ ਵਿਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸੰਗਤੀ-ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਅਮਲ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਗਲ ਇਸ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕਹੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ:

ਆਪੇ ਤਖਤੁ ਰਚਾਇਓਨੁ ਆਕਾਸ ਪਾਤਾਲਾ ॥ ...

ਆਪੇ ਆਪਿ ਵਰਤਦਾ ਆਪੇ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਾ ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੭੮੫)

ਧਰਮਸਾਲ ਦੀ ਸੰਕਲਪੀ-ਤਾਸੀਰ, ਸਰਬ-ਅਲਿੰਗਨਕਾਰੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਤਸਬੀਹ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਮਾਂ-ਤਾਸੀਰ (ਧਰਤੀ-ਮਾਤਾ) ਵਜੋਂ ਸਾਜਿਆ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਾਸੀਰੀ-ਪੈਟਰਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ 'ਧਰਮਸਾਲ' ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦਾ ਸੀ:

ਰਾਤੀ ਰੁਤੀ ਬਿਤੀ ਵਾਰ ॥ ਪਵਣ ਪਾਣੀ ਅਗਨੀ ਪਾਤਾਲ ॥

ਤਿਸੁ ਵਿਚਿ ਧਰਤੀ ਥਾਪਿ ਰਖੀ ਧਰਮਸਾਲ ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੭)

ਨਾਨਕ-ਮਿਸ਼ਨ ਅਰਥਾਤ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸੀਮਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨਾਲੋਂ ਮਾਨਵੀ ਨੈਤਿਕਤਾ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਅਰਦਾਸ ਦੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਅੰਗ 'ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ' ਨਾਲ ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦਿਤੇ ਹੋਏ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਸਥਾਨ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਜਿਵੇਂ ਇਲਾਹੀ-ਪੈਟਰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਧਰਤੀ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਦੋਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ

ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਸਥਾਨ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ 'ਧਰਮਸਾਲ' ਨੂੰ ਸਿੱਖ-ਸੰਸਥਾ ਵਜੋਂ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਿੱਖ-ਚਿੰਤਨ ਦਾ ਵਰਤਮਾਨ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਯਤਨਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਧਾਰਮਿਕ-ਪਲੈਟਫਾਰਮ ਹੈ। ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ-ਸੰਸਥਾ ਵਾਸਤੇ ਰੋਲ-ਮਾਡਲ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਧਰਤੀ, ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤਰ ਵਾਸਤੇ ਧਰਮ ਕਮਾਉਣ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਹੈ, ਉਵੇਂ ਹੀ ਧਰਮਸਾਲ ਨੂੰ ਵੀ ਧਰਮ ਕਮਾਉਣ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਵਜੋਂ ਹੀ ਚਿਤਵਿਆ ਗਿਆ ਸੀ:

ਧਰਤਿ ਉਪਾਇ ਧਰੀ ਧਰਮ ਸਾਲਾ ॥ ਉਤਪਤਿ ਪਰਲੋ ਆਪਿ ਨਿਰਾਲਾ ॥

ਪਵਣੈ ਖੇਲੁ ਕੀਆ ਸਭ ਥਾਈ ਕਲਾ ਖਿੰਚਿ ਢਾਹਾਇਦਾ ॥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੨੪੮)

'ਕਲਾ ਖਿੰਚਿ ਢਾਹਾਇਦਾ' ਨੂੰ ਸਮਝੇ ਬਿਨਾਂ 'ਧਰਤਿ ਸੁਹਾਵੀ' ਨੂੰ ਠੀਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਮਨੁੱਖੀ ਯਤਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸੁਤੇ ਹੀ ਵਾਪਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਣਚਾਹੇ ਵਾਪਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਹੀ 'ਕਲਾ ਖਿੰਚਿ ਢਾਹਾਇਦਾ' ਵਜੋਂ ਸਮਝਿਆ ਅਤੇ ਸਮਝਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਜਿਸ ਮੰਤਵ ਵਾਸਤੇ ਬਣੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਸੇ ਮੰਤਵ ਵਾਸਤੇ ਤੇ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਇਥੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਥੇ ਮੁੱਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਧਰਮ ਦਾ ਮੰਤਵ 'ਗੋਬਿੰਦ ਮਿਲਨ' ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰੀ ਮੰਨਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ:

ਧਰਤਿ ਸੁਹਾਵੜੀ ਆਕਾਸੁ ਸੁਹੰਦਾ ਜਪੰਦਿਆ ਹਰਿ ਨਾਉ ॥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੧੨੪੭)

ਧਰਤੀ ਨੂੰ 'ਸਫਲ ਥਾਨੁ' ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਹੀ ਮਾਨਵਤਾ ਦਾ ਭਲਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਬੰਜਰ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਮੁਖ ਭੂਮਿਕਾ ਧਰਤੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਲੋਂ ਹੀ ਨਿਭਾਈ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਪਰਮੇਸਰ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਦੇਣ ਨਾਲ ਰੋਗ ਵਿਆਪਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਵੇਂ ਹੀ 'ਧਰਤਿ ਪੁਨੀਤ ਭਈ ਗੁਨ ਗਾਏ' ਨੂੰ ਵਿਸਾਰ ਦੇਣ ਨਾਲ, ਧਰਤੀ ਖੋਹਾ-ਖਿੰਝੀ ਦਾ ਸਥਾਨ ਬਣ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਰਾਹੇ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਗੁਰੂ-ਅਗਵਾਈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ:

ਧਰਤੀ ਦੇਗ ਮਿਲੈ ਇਕ ਵੇਰਾ ਭਾਗੁ ਤੇਰੀ ਭੰਡਾਰੀ ॥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੧੧੯੦)

ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਮਾਂ ਅਤੇ ਧਰਮਸਾਲ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਤਸ਼ਬੀਹ ਦੇਣ ਦੀ ਸ਼੍ਰੋਤ-ਤਾਸੀਰ, ਲੋਕ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ, ਜਲੂਨ ਕਵੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਤਰੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ 'ਧਰਮਸਾਲ ਧੜਵਾਈ ਵਸਦੇ ਠਾਕੁਰ ਦੁਆਰੇ ਠੱਗ'। 'ਠਾਕੁਰ ਦੁਆਰਾ' ਇਥੇ ਦੋਹਰੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਹੈ। ਪਹਿਲਾ, ਧਰਮਸਾਲ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਤੋਂ ਉਲਟ ਸੰਸਥਾ ਅਤੇ ਦੂਜਾ, ਧਰਮਸਾਲ ਦੇ ਪਤਨ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਲਖਾਇਕ। ਉਪਰ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸੰਕੇਤ ਮੁਤਾਬਿਕ ਧਰਮਸਾਲ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ, ਧਰਮੀਆਂ ਦੇ ਰਲ ਬੈਠ ਕੇ ਧਰਮ ਕਮਾਉਣ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਵਜੋਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਕਥਾ ਕਹਾਣੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸਮਝਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਿਆਖਿਆ-ਪਰਣਾਲੀਆਂ ਜਾਂ ਵਿਆਖਿਆ-ਪਰਤਾਂ ਨੇ, ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪੁਨਰ-ਪੜ੍ਹਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਸਕਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਿਆਖਿਆਵਾਂ ਦਾ ਰਾਹ ਰੋਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਪਿਤਾ-ਗੁਰੂ ਵਲ ਲਿਖੀਆਂ ਚਿਠੀਆਂ ਵਜੋਂ ਜਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ, ਕਹਾਣੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਜਿਹੜਾ ਅਰਥ-ਸੰਚਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਸਿੱਖ-ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਭੁਗਤਦਾ। ਏਸੇ ਲਈ ਇਹ ਸਮਝੇ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹਜ਼ੂਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮਹਿਜ਼ ਚਿਠੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਤ 'ਧਰਮਸਾਲ' ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:

ਇਕ ਘੜੀ ਨ ਮਿਲਤੇ ਤਾ ਕਲਿਜੁਗੁ ਹੋਤਾ ॥ ਹੁਣਿ ਕਦਿ ਮਿਲੀਐ ਪ੍ਰਿਅ ਤੁਧੁ ਭਗਵੰਤਾ ॥

ਮੋਹਿ ਰੈਣਿ ਨ ਵਿਹਾਵੈ ਨੀਦ ਨ ਆਵੈ ਬਿਨੁ ਦੇਖੈ ਗੁਰ ਦਰਬਾਰੇ ਜੀਉ ॥ ੩

ਹਉ ਘੋਲੀ ਜੀਉ ਘੋਲਿ ਘੁਮਾਈ ਤਿਸੁ ਸਚੇ ਗੁਰ ਦਰਬਾਰੇ ਜੀਉ ॥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨੇ ੯੬-੯੭)

'ਗੁਰ ਦਰਬਾਰੇ', ਧਰਮਸਾਲ ਦਾ ਸੰਸਥਾ ਵਜੋਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਰਿਹਾ ਰੂਪ ਹੈ। ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹਜ਼ੂਰ ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਦੀ ਗਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸੰਸਥਾ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਅਵਸਰ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਵਿਛੋੜਾ 'ਗੁਰ-ਦਰਬਾਰੇ' ਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਛੋੜੇ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਹਾਲਤ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਸੱਚ ਤੋਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸਭ ਵਾਕਫ ਹਾਂ ਕਿ 'ਗੁਰ-ਦਰਬਾਰ' ਵਜੋਂ ਜੋ ਅਹਿਮੀਅਤ, ਉਸ ਵੇਲੇ 'ਰਾਮਦਾਸ ਪੁਰ' ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ, ਉਹ ਉਸ ਵੇਲੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਇਹ ਨੁਕਤਾ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦਸਾਂ ਹੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਵੀ ਧਾਰਮਿਕ-ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਖਾਸ ਅਹਿਮੀਅਤ ਸੀ। ਧਰਮਸਾਲ ਵਿਚ ਸੰਗਤ, ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਘੜੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸਿੱਖ-ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਾਸਤੇ ਬਾਣੀ ਵਿਚ 'ਗੁਰਮੁਖ' ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹੀ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਰੋਲ-ਮਾਡਲ ਸਿੱਖ ਹੈ। ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦਾ ਬਚਨ ਹੈ ਕਿ 'ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਹਜਿ ਰਵੈ ਗੁਣ ਗਾਵੈ ਹਰਿ ਰਸੁ ਚੋਗ ਚੁਗਾਇਆ'। ਧਾਰਮਿਕ-ਸੰਸਥਾ ਜਾਂ ਧਰਮਸਾਲ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਦੀ ਟੋਹ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਕਿ 'ਸੋ ਵਡਭਾਗੀ ਨਿਹਚਲ ਥਾਨੁ ॥ ਜਹ ਜਪੀਐ ਪ੍ਰਭ ਕੇਵਲ ਨਾਮੁ'। ਕਹਾਣੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਨੇ ਸਿੱਖ-ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਮੁਖੀ (history specific) ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਇਲਾਹੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੀ ਧੁਰੋਹਰ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਦੋ ਭਰਾਵਾਂ ਵਿਚਕਾਰ (ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਿਥੀਆ) ਝਗੜੇ ਤਕ ਸੀਮਿਤ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਦੇ ਪਰਥਾਏ ਉਚਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕਥਿਤ-ਮਨੌਤ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਬੋਲ-ਬਾਣੀ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਸੰਗੋੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਦਿਤੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ 'ਮੋਹਨ' ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਵਾਚਕ ਮੰਨ ਲਈਏ ਤਾਂ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਧਰਮਸਾਲ ਦਾ

ਸਥਾਪਤ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਧਰਮਸਾਲ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਵਲ ਨੂੰ ਖੁਲ੍ਹਦਾ ਦੁਆਰ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖ (ਸੰਤ) ਰਲ ਬੈਠਦੇ ਹਨ। ਇਥੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ (ਕੀਰਤਨ ਗਾਵਹੇ) ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਇਕੱਠੇ ਹੋਕੇ ਇਹੀ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਮੋਹਨ ਤੇਰੇ ਉਚੇ ਮੰਦਰ ਮਹਲ ਅਪਾਰਾ ॥ ...

ਜਹ ਸਾਧ ਸੰਤ ਇਕਤ੍ਰ ਹੋਵਹਿ ਤਹਾ ਤੁਝਹਿ ਧਿਆਵਹਿ ॥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੨੪੮)

ਧਰਮਸਾਲ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਸੁਤੰਤਰ ਸਥਾਪਨਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਸਥਾਈ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਵਿਚ ਹੀ ਰਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਦਿਆਂ ਇਹ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਧਰਮਸਾਲ' ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖ-ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਕਾਰਣ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਨ ਪਰ ਇਥੇ ਇਹੀ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ-ਕਾਲ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਧਾਰਮਿਕ-ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਦੀ ਥਾਂ, ਲੀਹਾਂ-ਪਾੜਵੇਂ ਬਦਲ ਨੂੰ ਧਰਮਸਾਲ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਦਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਪ੍ਰਾਪਤ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਸਮਕਾਲ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ :

ਤੀਰਥਿ ਜਾਉ ਤ ਹਉ ਹਉ ਕਰਤੇ ॥ ...

ਪੰਡਿਤ ਪੂਛਉ ਮਾਇਆ ਰਾਤੇ ॥

ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਲੋੜ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ :

ਸੋ ਅਸਥਾਨੁ ਬਤਾਵਹੁ ਮੀਤਾ ॥ ਜਾ ਕੈ ਹਰਿ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨੁ ਨੀਤਾ ॥ ਰਹਾਉ ॥

ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਸੰਸਥਾਈ-ਪਰਤ ਇਹ ਹੈ:

ਸਾਧਸੰਗਿ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨੁ ਗਾਈਐ ॥ ਇਹੁ ਅਸਥਾਨੁ ਗੁਰੂ ਤੇ ਪਾਈਐ ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੩੮੫)

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:

ਉਪਮਾ ਸਾਧ ਅਗਾਧਿ ਬੋਧ ਕੋਟ ਮਧੇ ਕੋ ਸਾਧੁ ਸੁਣਾਇਆ।

ਗੁਰਸਿਖ ਸਾਧ ਅਸੰਖ ਜਗਿ ਧਰਮਸਾਲ ਥਾਇ ਥਾਇ ਸੁਹਾਇਆ। (ਵਾਰ ੨੩ ਪਉੜੀ ੨)

੩.੧ ਇਸ ਨਾਲ ਇਹ ਨੁਕਤਾ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵਲੋਂ 'ਧਰਮਸਾਲ' ਵਜੋਂ ਚਿਤਵੀ ਗਈ ਸਿੱਖ ਸੰਸਥਾ, ਪਿਛੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ-ਸੰਸਥਾ ਵਜੋਂ ਜਾਣੀ ਜਾਣ ਲਗ ਪਈ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਸਵੱਈਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਧਰਮਸਾਲ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਸੰਗਤ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ 'ਨਿਹਫਲ ਮਾਇਆ ਮੋਹ' ਦੀ ਪਕੜ ਢਿੱਲੀ ਪੈਣ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਲਗ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਵਾਹਿਦਾ ਮਾਤਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਗੋਂ ਅਮਲ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਯਥਾਰਥ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਪਹਿਲਾਂ ਪੂਰਬ ਨਾਨਕ-ਕਾਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਧਰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਸ਼ਰਧਾ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਘਟਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਵੀ, ਧਰਮਸਾਲ-ਸੰਸਥਾ ਰਾਹੀਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ ਲਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਸ਼ਾਹਦੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਸਵੱਯੇ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਰੀ ਹੋਈ ਹੈ:

ਅਸਨ ਬਸਨ ਧਨ ਸੰਗਿ ਨ ਚਲਤ ਚਲੇ...

ਸਬਦ ਸੁਰਤਿ ਸਾਧਸੰਗਿ ਲਿਵ ਲਾਇਕੈ। (ਸਵੱਯੇ ੩੩੪)

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੇ ਧਰਮਸਾਲ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ, ਇਤ ਅਤੇ ਉਤ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮਸਾਲ ਦਾ ਬਾਕੀ ਸਮਕਾਲੀ ਧਾਰਮਿਕ-ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਫਰਕ ਸਭ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਮਹਿਜ਼ ਧਾਰਮਿਕ-ਵਿਧੀਆਂ ਨਿਭਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਧਰਮਸਾਲ ਰਾਹੀਂ ਪਰੰਪਰਕ-ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਨਾਲੋਂ ਲੀਹਾਂ-ਪਾੜਵੀਆਂ ਨੈਤਿਕ-ਜੁਗਤਾਂ ਦਾ ਸੰਗਤੀ-ਪ੍ਰਸੰਗ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਸ੍ਰੋਤ-ਆਧਾਰ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ:

ਮਾਨਸਰ ਹੰਸ ਸਾਧਸੰਗਤਿ ਪਰਮਹੰਸ...

ਇਤ ਕਾਗ ਪਾਗਿ ਸਮਰੂਪ ਕੈ ਮਿਲਾਵਹੀ। (ਸਵੱਯੇ ੩੪੦)

ਧਰਮਸਾਲ ਦੀ ਇਸ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਵਿਚ ਵਿਆਖਿਆ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ:

ਜੈਸੇ ਤੋ ਮਰਾਲ ਮਾਲ ਬੈਠਤ ਹੈ ਮਾਨਸਰ...

ਸਹਜ ਸਬਦ ਰਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਅਘਾਤ ਹੈ। (ਸਵੱਯੇ ੫੫੯)

ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿਬਰ ਨੇ “ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ ਦਸਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਕਾ” ਵਿਚ ਸੰਮਤ ੧੮੨੬ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇ ਕੇ ਦਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮਸਾਲ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਦੀ ਚਰਚਾ ਅਤੇ ਕਥਾ ਵਾਰਤਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਆਪ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਕਰਦੇ ਸਨ:

ਸਾਧ ਸੰਗ ਕੀ ਸਭਾ ਮੈਂ ਬੈਠੇ ਸਭ ਬੁਧਵਾਨ। ਪਾਠ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਗੁਰ ਚਰਚਾ ਕਰਤ ਗਿਆਨ।

ਕਰ ਮਜਨ ਧਰਮਸਾਲ ਸਭ ਆਏ ਥੇ ਸਿਖ ਭੋਰ। ਤਹਾਂ ਬਚਨ ਐਸੇ ਨਿਕਸਾ ਧਰਤੀ ਹੋਰ ਪਰੇ ਹੋਰ। ...

ਸੰਬਤ ਅਠਾਰਾਂ ਸੌ ਛਬੀਸ ਮੈਂ ਸਾਵਨ ਸੁਦਿ ਦਸ ਚਾਰ। ਜੰਮੂ ਨਗਰੀ ਕੇ ਬਿਖੈ ਬੈਠੇ ਥੇ ਧਰਮਸਾਲ।

੪.੧ ਸਿੱਖੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸ੍ਰੋਤ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਗੌਣ ਸੋਮਿਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਇਹ ਨਤੀਜਾ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮਸਾਲ,

ਗੁਰਦੁਆਰਾ-ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਆਰੰਭਕ ਸਰੂਪ ਹੀ ਹੈ। ਧਰਮਸਾਲ ਤੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਤਕ ਦੇ ਸਫਰ ਦੀ ਸਿੱਖ ਸਿਮਰਤੀ ਨੂੰ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਨੇ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਦੇ ਪੰਨਾ ੪੧੬ ਉੱਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਕਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ “ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਵਿਦਿਯਾਰਥੀਆਂ ਲਈ ਸਕੂਲ, ਆਤਮ ਜਿਗਯਾਸਾ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਗਯਾਨ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਅਚਾਰਯ, ਰੋਗੀਆਂ ਲਈ ਸ਼ਫਾਖਾਨਾ, ਭੁਖਿਆਂ ਲਈ ਅੰਨਪੂਰਣਾ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤਿ ਦੀ ਪਤ ਰਖਣ ਲਈ ਲੋਹਮਈ ਦੁਰਗ ਅਤੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਲਈ ਵਿਸ਼੍ਰਾਮ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਹੈ”। ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਇਕ ਕਬਿੱਤ ੫੪੪ ਵਿਚ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਾ-ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਧੁਰੋਹਰ ਸੰਸਥਾ ਵਜੋਂ ਚਿਤਵਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਇਹ ਤਾਜ਼ਗੀ ਉਨਾਂ ਚਿਰ ਹੀ ਰਹਿ ਸਕੇਗੀ, ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ-ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਵਾਰਸ, ਇਸ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਚਲਾ ਸਕਣਗੇ। ਇਹ ਸਦਾ ਹੀ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਇਆ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਿਚ ਸਭ ਕੁਝ ਉਲਟ ਪੁਲਟ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ ਜਾ ਸਕੇਗਾ। ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਨਾਲ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਭਜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰਦੁਆਰਾ-ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਹ ਸਿੱਖਿਆ ਸਦਾ ਹੀ ਸੰਗਤੀ-ਚੇਤਨਾ ਵਿਚ ਪਰਪੱਕ ਕਰ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ :

ਬਾਹਰ ਕੀ ਅਗਨਿ ਬੂਝਤ ਜਲ ਸਰਤਾ ਕੈ...

ਤਹਾਂ ਜਉ ਮਾਇਆ ਬਿਆਪੈ ਕਹਾਂ ਠਹਰਾਈਐ।

(ਸਵੱਯੇ ੫੪੪)

ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੰਸਥਾ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਨਾਲੋਂ ਕਿੰਨੀ ਕੂ ਦੂਰ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਬਹੁਤਾ ਓਹਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਮਿਲ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ੧੯੨੫ ਨੇ ਪੱਕਿਆਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਪਰੋਕਤ ਚਰਚਾ ਨਾਲ ਇਹ ਨੁਕਤਾ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਾ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਸਦਾ ਹੀ ਹਾਸ਼ੀਏ ਤੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਾਲੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ-ਸਬੰਧ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਵੱਧ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਨੇ ਗੁਰੂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਵਰਤਣਾ ਹੈ। ਸੋ ਸਿੱਖ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਇਸ ਸੋਝੀ ਨਾਲ ਜਾਣਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਧਨ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਧਨ ਨੂੰ ਮੰਜ਼ਲ ਨਹੀਂ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਹੀ ਧਰਮਸਾਲ ਦੀ ਬਾਕੀ ਧਰਮ-ਸਥਾਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਿਲਖਣਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਰਹਿਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚਲ ਕੇ ਸਿੱਖ ਕੋਲ ਜਾਣ ਲਗ ਪਿਆ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾ-ਕੇਂਦਰ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਜੇ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਾਂਗੇ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ਆਮਦਨ-ਕੇਂਦਰ ਹੋ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਤੋਰ ਰਹੇ ਹੋਵਾਂਗੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ਮਹਿਜ਼ ਬਦਲਵੇਂ ਧਾਰਮਿਕ-ਸਥਾਨ ਵਜੋਂ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆ ਰਹੇ ਹੋਵਾਂਗੇ। ਅਜਿਹਾ ਵਾਪਰ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ-ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਪੂਜਾ-ਕੇਂਦਰ ਹੋ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਸਰਪੱਟ ਦੌੜੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਹੋਰ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਇਥੇ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੩.੧ ਅਕਾਦਮਿਕਤਾ ਵਿਚ ਸਮਕਾਲੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਸਮਕਾਲ ਵਿਚ ਜਿਹੜਾ ਸਾਹਿਤ, ਪਹਿਲਾਂ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਲਹਿਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਪੱਛਮੀ ਅੰਤਰਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਪੈਦਾ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ-ਸੰਸਥਾ ਨਾਲ ਨਿਆਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਲਹਿਰ ਨੇ ਇਹ ਨੁਕਸਾਨ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਲ ਪਿੱਠ ਕਰਕੇ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਤਰਜ਼ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਕੋਲੋਂ ਇਹੀ ਨੁਕਸਾਨ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੋਂ ਅਨਜਾਣ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਜਾਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ-ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਡਾ. ਹਿਉ ਮੈਕਲੋਡ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੈਕਲੋਡ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਓਰਲ-ਪਰੰਪਰਾ, ਲੋਕਲ-ਪਰੰਪਰਾ ਅਤੇ ਜਨਮਸਾਖੀ-ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਬਨਾਕੇ ਸਿੱਖ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪ੍ਰਭਾਵ ਇਹ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਮੁਤਾਬਿਕ ਸਿੱਖ ਧਰਮ-ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀਅਤਾ, ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਧਰਮਸਾਲਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਮੈਕਲੋਡ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਸਮਝਾਉਣਾ ਸੌਖਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰੋਕਾਰ ਨੂੰ ਹਾਸ਼ੀਏ ਤੇ ਧੱਕ ਕੇ, ਹਾਸ਼ੀਆ-ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਫੜਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਣ ਵਾਲੇ ਕੋਲੋਂ ਤਿਲਕਦਾ ਹੀ ਤੁਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਡਾ. ਜਗਤਾਰ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਲਿਖਤ ਨੂੰ 'ਨਿਉਟਰਲ ਗੀਅਰ' ਵਿਚ ਭੱਜੀ ਜਾਂਦੀ ਲਿਖਤ ਕਹਿਕੇ, ਪੰਕਚਰ ਤਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਕਲੋਡ ਨੂੰ ਫੜਣ ਦੀ ਥਾਂ, ਉਸ ਨੂੰ ਫੜ ਸਕਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਵੀ ਦੱਸ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਧਰਮਸਾਲ ਬਾਰੇ ਵੀ ਮੈਕਲੋਡ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਣ ਵਾਸਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੇ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਨੂੰ ਸੁਜੱਗ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਜੋੜਣ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ-ਮੁਹਿੰਮ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿਚ ਧਰਮਸਾਲ ਸਥਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਨਾਮ, ਦਾਨ ਅਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਮੈਕਲੋਡ, ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਪੁਸ਼ਟ ਕਰਣ ਦੀ ਥਾਂ, ਜਨਮਸਾਖੀ ਬੀ ੪੦ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਉਸਾਰਦਾ ਹੈ। ਮੈਕਲੋਡ ਵਰਗੀ ਸਿਆਣੀ-ਚਲਾਕੀ, ਸੁਲਝਾਉਂਦੀ ਘਟ ਹੈ ਅਤੇ ਉਲਝਾਉਂਦੀ ਵਧੇਰੇ ਹੈ। ਗਲ ਉਹ ਏਨੀ ਕੂ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮਸਾਲਾ, ਜੋ ਪਿਛੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣ ਗਈ, ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਨਹੀਂ ਭਾਈਚਾਰਕ ਕੇਂਦਰ (cultural centre) ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ (sacred scripture) ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਇਤਿਹਾਸਕ-ਸਾਹਿਤ (historiography) ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਮਾਨਤਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਤੁਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ, ਆਪਣੀ 'ਜੱਟ ਥੀਊਰੀ' ਨੂੰ ਵੀ ਬਿਨਾਂ ਲੋੜ ਤੋਂ ਘਸੋੜ ਕੇ ਤੱਥਾਂ ਦਾ ਘੜਮਸ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ (Jat custom of leaving their hair uncut, and the anti-muslim prohibition of tobacco and halal meat)। ਧਰਮਸਾਲਾ ਨੂੰ ਕਰਾਮਾਤੀ-ਕੇਂਦਰ ਵਜੋਂ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ, ਬਾਣੀ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਕਲੋਡ ਤਾਂ ਜਨਮਸਾਖੀ ਬੀ ੪੦ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਧਰਮਸਾਲ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ

ਫਿਰ ਇਹ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮਸਾਲ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਕੋਈ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਜਾਗਦੇ ਹੋਏ ਮੈਕਲੋਡ ਨੂੰ ਕੌਣ ਜਗਾ ਕੇ ਦੱਸੇ ਕਿ ਗ੍ਰੰਥ ਜਾਂ ਪੋਥੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਬੂਤ ਕਿਥੋਂ ਮਿਲਣਾ ਸੀ। ਅਜਿਹਾ ਤਾਂ ੧੬੦੮ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਹੀ ਕਿਥੇ ਸੀ? ਉਸ ਦੇ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰਣਾ ਵਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀ 'ਡਰਾਫਟ ਥੀਊਰੀ' ਬਾਣੀ ਬਾਰੇ ਜਾਇਜ਼ ਸਾਬਤ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'The Evolution of the Sikh Community' ਵਿਚ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਇਹੋ ਸੁਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮਸਾਲਾ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਸੱਜਨ ਠੱਗ ਦਾ ਧਰਮ-ਪਰੀਵਰਤਨ (conversion) ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਗੈਰ ਸਿੱਖ ਰਾਜੇ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਕਰਾਮਾਤ ਕਰਵਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਵਿਚੇ ਹੀ ਖਾਲਸਾ-ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਨਾਨ-ਖਾਲਸਾ-ਸਿੱਖ ਵਾਲੀ ਕਾਣੀ-ਪਹੁੰਚ ਨੂੰ ਧਰਮਸਾਲ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਬੋਚਕੇ ਰੇੜ੍ਹ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਧਰਮਸਾਲਾ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ (ਘਰਿ ਘਰਿ ਅੰਦਰਿ ਧਰਮਸਾਲ ਹੋਵੈ ਕੀਰਤਨ ਸਦਾ ਵਿਸੋਆ। ੧/੨੭) ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲੈਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਇਹ ਗੱਲ ਬੀ ੪੦ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮਸਾਲ ਨੇ ਨਾਨਕ ਪੰਥ ਨੂੰ ਨਿਵੇਕਲੀ ਪਛਾਣ ਪਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮਨ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਕਢਣ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਧਰਮਸਾਲ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਜੋ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੀ ੨੬ਵੀਂ ਵਾਰ ਦੀ ੨੪ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ (ਧਰਮਸਾਲ ਕਰਿ ਬਹੀਦਾ ਇਕਤ ਥਾਉਂ ਨ ਟਿਕੈ ਟਿਕਾਇਆ), ਉਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਕੇ ਸੰਗਤ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਵਿਚ ਫਰਕ ਲਭਣ ਦੀ ਬੇਲੋੜੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਮੈਕਲੋਡ ਤਾਂ ਧਰਮਸਾਲ ਤੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਤੱਕ ਦੇ ਸਫਰ ਨੂੰ ਵੀ, ਬਿਨਾਂ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਿਆਂ, ਬਹੁਤਾ ਪੁਰਾਣਾ ਨਹੀਂ (recent) ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਲਈ ਦੇ ਦਿਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਇਹ ਦਸਿਆ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ ਮੈਕਲੋਡ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਤੀਜੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਪਰਖਕੇ ਨਹੀਂ ਕੱਢੇ ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ ਗੋਣ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਉਹ ਸਿੱਟੇ ਕਢ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਰਮਾਣਿਕਤਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸ਼ਕੀਆ ਸਾਬਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ।

੫.੧ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਅਸੀਂ 'ਅਨਰੰਗੇ ਮਨਾਂ' ਵਾਲੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਇਕੱਠ ਨੂੰ ਸੰਗਤ ਸਮਝਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਸਭ ਕੁਝ ਉਲਟ ਪੁਲਟ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਹੋਈ ਵੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਧਰਮਸਾਲ ਨੂੰ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਮਨਾਂ ਵਾਲੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਰਲ ਬੈਠਣ ਲਈ ਸੰਸਥਾ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਵਿਚ ਹੀ ਹਨ:

ਆਪਹੁ ਕਛੁ ਨ ਹੋਇ ਪ੍ਰਭ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲੀਐ ॥
 ਮੋਹਿ ਨਿਰਗੁਣ ਦਿਚੈ ਆਉ ਸੰਤ ਧਰਮ ਸਾਲੀਐ ॥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੫੧੮)

ਧਰਮਸਾਲਾ-ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ-ਸੰਸਥਾ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਹੋ ਜਾਣਾ ਵੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਹੀ ਸਮਝੇ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਸਬੰਧ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਮਨਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰਹਿਣਾ ਵੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵੀ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਉਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ-ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਆਸਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਉਤੇ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵੀ ਸਿਆਸਤ ਵਾਂਗ ਹੀ ਨਿਭਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਜਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਵਿਨੋ ਨ ਜਾਈਏ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸੋਭਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ:

ਜਬ ਲਗੁ ਸਬਦਿ ਨ ਭੇਦੀਐ ਕਿਉ ਸੋਹੈ ਗੁਰਦੁਆਰਿ ॥
 ਨਾਨਕ ਧੰਨੁ ਸੁਹਾਗਣੀ ਜਿਨ ਸਹ ਨਾਲਿ ਪਿਆਰੁ ॥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੧੯)

ਤੀਜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹਜ਼ੂਰ ਏਸੇ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਵਿਚ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹੋਣੀ ਨਾਲ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਸਮਕਾਲ ਉਸਾਰਨ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸ਼ਰਤ ਏਨੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਮਝ ਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਹੁਕਮ ਅਤੇ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਚਲਦਿਆਂ ਹੀ ਸਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਹੋਣੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ:

ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਜਿਨ ਨਾਮਿ ਲਾਇਹਿ ਸਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਸਦਾ ਧਿਆਵਹੇ ॥
 ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਸਚੇ ਸਾਹਿਬ ਜਿਉ ਭਾਵੈ ਤਿਵੈ ਚਲਾਵਹੇ ॥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੯੧੮)

ਆਪਣੀ ਬਚਨਬੱਧਤਾ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜੇ ਕੋਈ ਰਾਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਵਿਧੀ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਮਝਾਈ ਹੈ, ਸਮਝ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:

ਗੁਰ ਦੁਆਰੈ ਨਾਉ ਪਾਈਐ ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਪਲੈ ਨ ਪਾਇ ॥
 ਸਤਿਗੁਰ ਕੈ ਭਾਣੈ ਮਨਿ ਵਸੈ ਤਾ ਅਹਿਨਿਸਿ ਰਹੈ ਲਿਵ ਲਾਇ ॥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੧੦੧੫)

ਸਿੱਖ ਨੇ ਆਪਣਾ ਵਰਤਮਾਨ ਆਪ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਘੜਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ:

ਗੁਰ ਦੁਆਰੈ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨੁ ਸੁਣੀਐ ॥ ਸਤਿਗੁਰੁ ਭੇਟਿ ਹਰਿ ਜਸੁ ਮੁਖਿ ਭਣੀਐ ॥
 ਕਲਿ ਕਲੇਸ ਮਿਟਾਏ ਸਤਿਗੁਰੁ ਹਰਿ ਦਰਗਹ ਦੇਵੈ ਮਾਨਾਂ ਹੇ ॥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੧੦੨੫)

ਨਿਰੰਤਰ ਅਰਦਾਸ ਹੀ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਵਸੀਲਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਜਗਿਆਸੂ ਗੁਰਮਤਿ ਗਾਡੀ-ਰਾਹ ਤੇ ਨਿਸਚਿੰਤ ਹੋਕੇ ਤੁਰਦਾ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ:

ਸੁਣਿ ਸੁਆਮੀ ਅਰਦਾਸਿ ਹਮਾਰੀ ਪੂਛਉ ਸਾਚੁ ਬੀਚਾਰੇ ॥ ...
 ਆਪੇ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਏ ਕਰਤਾ ਲਾਗੈ ਸਾਚਿ ਪਿਆਰੇ ॥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੯੩੮)

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਸੰਕਲਪੀ ਅਤੇ ਥੀਆਲਾਜੀਕਲ ਆਧਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਲੋਂ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰ ਦਿਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਸੰਸਥਾ

ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਲਗਾਤਾਰ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਿਸਲਾਂ ਵੇਲੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਦਿੱਖ ਪੰਥਕ ਲਗਣ ਲਗ ਪਈ ਸੀ। ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨ ਟਲ ਸਕਣ ਵਾਲੇ ਕਾਰਣਾਂ ਸਦਕਾ ਪੰਥਕ ਰੰਗ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਵਲ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ ਜਾ ਸਕਿਆ ਸੀ। ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਮਹੰਤਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਪਰ ਸਿਆਸੀ ਦਬਾਅ ਅਧੀਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ੧੯੨੫ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ-ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲੋਕ-ਤੰਤ੍ਰਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖਾਂ ਕੋਲ ਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਉਂ ਲਗਣ ਲਗ ਪਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਪਤ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਪੰਥਕ-ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਨ ਕਰ ਸਕਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੈ। ਇਸੇ ਮਜਬੂਰੀ ਵਿਚੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਗਾਤਾਰ ਸਿਆਸਤੀ-ਅਪਹਰਣ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਸੰਗਤੀ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਇਕ ਟਿਪਣੀ ਸਾਂਝੀ ਕਰਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸਿੱਖ-ਚੇਤਨਾ, ਸਿੱਖ-ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਅਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਕਾਰਣਾਂ ਕਰਕੇ ਇਕਸੁਰਤਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਮੁੱਦਿਆਂ ਦੇ ਸੂਖਮ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਰਾ ਬਖਤਰਾਂ ਵਾਂਗ ਪਹਿਨ ਕੇ, ਸਿਆਸ ਨੁਮਾਂ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਹੋਣ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸਿੱਖ, ਪੰਥਕ-ਸਰੋਕਾਰ ਅਤੇ ਸੰਸਥਾਈ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਤਨਾਉ ਵਿਚ ਆ ਜਾਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਅਸਮਰਥਤਾ ਵਿਚੋਂ ਖੋਰੇ ਅਤੇ ਖੜੋਤ ਨੂੰ ਥਾਂ ਮਿਲ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਦਾਨਸ਼ਵਰਾਂ ਦੇ ਇਹ ਬਚਨ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰਖ ਲੈਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ:

੧. ਪਰੰਪਰਕ ਧਾਰਨਾਵਾਂ, ਸਤਿ ਦੀਆਂ ਕੂੜ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਖਤਰਨਾਕ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।
੨. ਉਸ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਜੀਵਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ।
੩. ਆਤਮਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਬੁਰਾਈਆਂ ਵਧੇਰੇ ਤਸੱਲੀ ਬਖਸ਼ਦੀਆਂ ਹਨ।
੪. ਭੂਤ (ਬੀਤ ਗਏ) ਦੇ ਆਸਰੇ ਜਿਉਣ ਨਾਲ ਵਰਤਮਾਨ ਗੁਆਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਬਲਕਾਰ ਸਿੰਘ (ਡਾ.)

ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਵਿਸ਼ਵ ਪੰਜਾਬੀ ਸੈਂਟਰ, ਪਟਿਆਲਾ

ਨਾਨਕ

ਕੌਮ ਨੇ ਪੈਗਾਮੇ ਗੌਤਮ ਕੀ ਜ਼ਰਾ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀ।
ਕਦਰ ਪਹਚਾਨੀ ਨ ਅਪਨੇ ਗੌਹਰੇ¹ ਯਕ² ਦਾਨਾ³ ਕੀ।
ਆਹ ਬਦਕਿਸਮਤ ਰਹੇ ਆਵਾਜ਼ੇ ਹਕ ਸੇ ਬੇਖਬਰ।
ਗਾਫਿਲ⁴ ਅਪਨੇ ਫਲ ਕੀ ਸ਼ੀਰੀਨੀ⁵ ਸੇ ਹੋਤਾ ਹੈ ਸ਼ਜਰ⁶।
ਆਸਕਾਰ⁷ ਉਸਨੇ ਕੀਯਾ ਜੋ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕਾ ਰਾਜ਼ ਥਾ।
ਹਿੰਦ ਕੋ ਲੇਕਿਨ ਖਯਾਲੀ⁸ ਫਲਸਫੇ ਪਰ ਨਾਜ਼ ਥਾ।
ਸ਼ਮੂ-ਏ-ਹਕ⁹ ਸੇ ਜੋ ਮਨਵਰ¹⁰ ਹੋ ਯੇ ਵੇ ਮਹਫਿਲ ਨ ਥੀ।
ਬਾਰਿਸ਼ੇ ਰਹਮਤ¹¹ ਹੁਈ ਲੇਕਿਨ ਜ਼ਮੀਂ ਕਾਬਿਲ ਨ ਥੀ।

ਆਹ! ਸੂਦਰ ਕੇ ਲੀਏ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਗ਼ਮ ਖ਼ਾਨਾ¹² ਹੈ।
ਦਰਦੇ ਇਨਸਾਨੀ ਸੇ ਇਸ ਬਸਤੀ ਕਾ ਦਿਲ ਬੇਗਾਨਾ ਹੈ।
ਬ੍ਰਹਮਨ ਸਰਸ਼ਾਰ¹³ ਹੈ ਅਬ ਤਕ ਮਯੇ ਪਿੰਦਾਰ¹⁴ ਮੇਂ
ਸ਼ਮੂ-ਏ-ਗੌਤਮ¹⁵ ਜਲ ਰਹੀ ਹੈ ਮਹਫਿਲੇ ਅਗਯਾਰ¹⁶ ਮੇਂ।
ਬੁਤਕਦਾ¹⁷ ਫਿਰ ਬਾਦ ਮੁੱਦਤ ਕੇ ਰੋਸ਼ਨ ਹੁਆ।
ਨੂਰ-ਏ- ਇਬਰਾਹੀਮ ਸੇ ਆਜ਼ਰ¹⁸ ਕਾ ਘਰ ਰੋਸ਼ਨ ਹੁਆ।
ਫਿਰ ਉਠੀ ਆਖਿਰ ਸਦਾ ਤੌਹੀਦ¹⁹ ਕੀ ਪੰਜਾਬ ਸੇ।
ਹਿੰਦ ਕੋ ਇਕ ਮਰਦ-ਏ-ਕਾਮਿਲ²⁰ ਨੇ ਜਗਾਯਾ ਖ਼ਾਬ ਸੇ।

ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ:

1. ਗੌਹਰ: ਕੀਮਤੀ ਹੀਰਾ 2. ਯਕ: ਇਕੋ ਇਕ 3. ਦਾਨਾ: ਸਿਆਣਾ 4. ਗਾਫਿਲ: ਬੇਖਬਰ 5. ਸ਼ੀਰੀਨੀ: ਮਿਠਾਸ 6. ਸ਼ਜਰ: ਪੇੜ
7. ਅਸਕਾਰ: ਪਰਗਟ 8. ਖਯਾਲੀ: ਜੁਬਾਨੀ-ਕਲਾਮੀ, ਬੇਮਤਲਬ 9. ਸ਼ਮੂ-ਏ-ਹੱਕ: ਰੱਬੀ ਜੋਤ 10. ਮਨਵਰ: ਜਗਮਗ ਰੋਸ਼ਨ
11. ਬਾਰਿਸ਼ੇ ਰਹਮਤ: ਰਹਿਮਤ/ਕਿਰਪਾ ਦਾ ਮੀਂਹ 12. ਗ਼ਮ ਖ਼ਾਨਾ: ਦੁਖ ਦਾ ਘਰ 13. ਸ਼ਰਸ਼ਾਰ: ਭਰੇ ਹੋਣਾ 14. ਮਯੇ ਪਿੰਦਾਰ: ਹੰਕਾਰ ਦਾ ਨਸ਼ਾ 15. ਸ਼ਮੂ-ਏ-ਗੌਤਮ: ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਦੀ ਲੋਅ 16. ਅਗਯਾਰ: ਬੇਗਾਨਿਆਂ ਦੇ ਘਰ 17. ਬੁੱਤ ਪੂਜਣ ਵਾਲਾ ਸਥਾਨ, ਮੰਦਰ 18. ਆਜ਼ਰ: ਇਬਰਾਹੀਮ ਦਾ ਪਿਤਾ 19. ਸਦਾ ਤੌਹੀਦ: ਇਕ ਰੱਬ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ 20. ਮਰਦ-ਏ-ਕਾਮਿਲ: ਰੱਬ ਦਾ ਘੜਿਆ ਖਾਸ ਬੰਦਾ

ਮੁਹੰਮਦ ਇਕਬਾਲ (ਡਾ.)

ਪੁਸ਼ਤਕ ਬਾਂਗ-ਏ-ਦਰਾ, ਪੰਨਾ-143

ਲਿਪੀਅੰਤਰਣ-ਕਰਨਲ (ਰਿਟਾ.) ਜਸਮੇਰ ਸਿੰਘ ਬਾਲਾ
ਸੈਕਟਰੀ, ਐਸ.ਈ.ਐਸ.

Evolution in the Status of Woman in the Society and Guru Nanak

Overall wellness and ascension of a race, community or society can be gauged from the position woman occupies in that particular social order and setup. In principle, in every society and religion woman is given a high pedestal location but in reality she is deprived of her actual rights and looked down upon as a reflection of seductive commodity. Everybody knows that she is the creator of the whole humanity. She has given birth to all those gods and goddesses, rishis and munis, gurus, pirs and pagambers, nabis and rasuls who endeavoured to give woman a proper place in the society through their godly sermons. But these saintly sayings remained confined only to the Holy Scriptures as principles, readings of which were made only to disclose the importance of one's religion. However, practically there was ever present instinct in the male dominated society to keep the woman under perpetual subjection (pichhlag) of man. Religion based gender discrimination has been discernible. Sikh religion however provided egalitarian society having no discrimination on the basis of gender. Guru Nanak Dev's gospel seeks to elevate the status and standing of woman and to ameliorate her sufferings.

Women engaged an imposing setting in the ancient Indian society. Negative discrimination against women, however, goes to the immemorial times in words and in deeds. Women have usually been considered less intelligent, less decisive, less creative, less powerfully muscled, smaller, fickle minded, emotional and irrational as compared to men, cast in portraiture that is rank negative of the positive symbolised by masculinity. The western thinking has been deeply influenced by the wisdom of Socrates and the eastern by the Vedic and post Vedic sages. The most frequent argument has been that women are of low-grade because of natural biological differences which Socrates (420-299 BC) stated: The courage of a man and that of a woman are not the same. The courage of a man is shown in commanding and that of a woman in obeying. In antagonism to Socrates, Plato however believed that women are as good quality administrators as their male counter parts. He also held that women could be philosophers. It was for this rationale that Plato is said to have admitted women in his academy. Aristotle (died 347 BC) was another great philosopher who thought that women were less complete, less daring and impetuous. He has left a significant imprint on the world philosophy. Another great Greek philosopher Hippocrates termed woman "a damp, soggy creature". But in ancient India, socialist look of woman had undergone a change in different centuries. Especially in the Vedic period the family became increasingly patriarchal. Within the confines of a patriarchal system, the status of women veered, according to the occasion, from being relatively free to being restricted. Women as delineated in the Vedas have been much romanticised. The basic unit of Aryan tribal society was the patriarchal family called the Kula. The primogenital male of the family was known as the Kula (protector of the Family). The birth of a son was more welcome than that of daughter who was often considered a source of misery and ill luck. The birth of a son was especially more welcome than that of a daughter, for the son 'presence was increasingly important in various ceremonies'. In some cases a woman could freely mix with young men and have love affairs. She could take part in sacrifices with her husband. Some unmarried women like Visvavara and Apala, however performed rituals all by themselves, though often with the purpose of finding suitable husbands. Polygamy was very common among the royals as kings and princes could have several wives, though polyandry was also prevalent in disjointed exceptions. Dr Upinderjit Kaur in her article titled "Role and Status of Women in Sikhism" has stated that in India, woman was reduced to the status of slave ever since the establishment of Brahmanical dominance in the society and enforcement of Manu's code. The position of women in Hinduism was painted pathetically by Manu (Manu is the title or name of mystical sage- ruler of earth) through his treatise Manusamriti, an ancient legal text among the many dharmasastras of Hinduism. Their fortune has been hanging in between that of Durga and Devdasi, rather closer to Devdasi than to Durga. Manu considered women to be tainted and excluded them from listening to the recitation of the Vedas. He required women to ruminant their husbands as Lords. In the Rig Veda there was some

aspersion on the traits of women at some places as well. In the Rig Veda's mandal eighth, it has been observed in one hymn that " the mind of woman brooks no discipline and hath little weight". At another place in the Rig Veda's mandal tenth it has been stated, " With women there can be no lasting friendship; hearts of hyenas are the hearts of women. " Women are compared with hyenas". In spite of the patriarchal character of the family, the position of women by and large seems to have been better, in some respects in the Rig Vedic period than in the subsequent times. Both dowry and bride price were recognised as distinctive systems. The participation of wives was required in many rituals but it carried little authority. In contrast to the presence of Harappan figurines, some of which have represented deities, the Vedic texts did not attribute much power to their goddesses, who remained figures in the wings. Daughters were not given any share in father's property. But during the later Vedic period position of woman had gone down. During the Vedic times, women were idealized in literature and art and some of the images thus created are attractive to the reader or the viewer. But they conformed to the male ideals of the perfect woman and such ideals placed certainly women in a subordinate position. Male ideals gave woman a secondary position.

A known fact in history is that woman is repository of culture but during the medieval Indian period they suffered a lot. Women were not looked upon as equal citizens. A society in which half the citizens were in a degraded condition could not hope to survive long in peace. Young girls were carried off by the members of the ruling class. The evil became so widely prevalent that the parents thought of three devices to save themselves from this ignominy. First rich people committed infanticide by killing baby daughters at birth. Thus infanticide became a well-established institution in the country. Secondly, early marriage was adopted by almost all. Girls at the age of 5 or 6 were invariably married. This ruined their health. They seldom experienced any period of youth and beauty. Due to the frequency of child birth they never enjoyed good health. Thirdly, young women, both married and unmarried, were neglected. They wore coarse clothes. Even toilet needs of a woman was ignored. The idea was not to let them appear attractive. Male child was expected to become a help-mate to his parents. Hence, the birth of son was welcomed and that daughter was looked down upon as a misfortune. In the medieval society, not only were the Shudras denied the reading (or even the hearing) of the Hindu Scripture, but even women were denied this privilege. They were innocent playthings of man, fit only for a hunt by man, the eternal hunter. They were to keep their faces covered even before their spouses and burn themselves alive when their husbands died. Monogamy applied only to the woman and not to the man who could enjoy whomsoever he chose if he had the means and the capacity to. A widower could certainly remarry but the widow could never do so. "She will bear black, keep her hair disheveled, and appear not in public or on auspicious occasions even before the family, like the one whom her husband deserted. An acceptable bride must have sons as her off-spring, should be of an unblemished character, of fine chiseled features....". Cardinal preacher of medieval Hindu society, Tulsi Dass Gussai, in his treatise Ram Charit Manas had also degraded the standing of woman when he gave his discourse stating that women require to be castigated:

Dhol gawar shudar pashu aur nari
Pancho tarhan ke adhikari

Before the introduction of Islam in Arabia, the locus of women was more pitiable. They were treated not better than animal creatures. They could be bought and sold and used as slaves. There was no limit on the number of wives a man could have. Polyandry and polygamy were also common and so was prostitution. Women's behavior and movements were strictly controlled and killing for chastity of fidelity was rampant. With the advent of Prophet Muhammad the status of women in Arabia was improved to the extent that they were permitted to read scriptures and were given the right to hold property but complete social parity still escaped them. Even up to now women were not allowed to drive a car (only recently women are permitted) and they would have to remain in veil while talking with their counterparts in Saudi Arabia. Position of woman in the Jewish community is equally secondary and inferior. Jewish women are not permitted to wear Tallit (prayer shal) and Kippah (special head covering). Jewish women are not permitted to interpret the Torah, their religious book. They cannot serve as their spiritual leaders-

Rabbis, cantors or seminary presidents. When a Jew died, women are not permitted to go out for funerals. Male, not female polygamy is allowable. Second marriage of a woman is permissible only if she can generate unquestionable testimony of her first husband's passing away (difficulties crop up when a person is lost at sea or runs away without a trace) or produces a Get (certificate of divorce from a synagogue). Divorce dealings can only be initiated by husband. According to the Jewish scriptures men and women were created by God in a different way. Various Rabbis have described women as envious, lethargic, conceited, insatiable, talkative and prone to occult and witchcraft. Men are advised to be very cautious while associating with women.

We have seen that the structure of Indian society was masculine (male head of family) in the medieval Indian society and to a considerable extent even in ancient Indian society male supremacy was reinforced and perpetuated in the name of religion. Not only in Hinduism but also in Christianity, Islam, Buddhism and Jainism, woman was not recognised equal to man. Mahatma Buddha was not in favour of allowing women entering monasteries and finally agreed to admit women into the Order on the condition that they must accept eight rules and one of them was that nuns must salute a monk and never abuse or disobey him. They must not visit a place where there are no monks. Henry VIII forbade the reading of Bible by women (a consultation was conducted by high theologians in France in 1577AD to determine whether women could truthfully be considered human beings or not). In the Universities of Cambridge and Oxford male and female students were not specified the same rights until 1964. In Digambra sect of Jainism, it is held that woman as woman could not get salvation (mokash) and she would have to take rebirth as man in case she is to get salvation. Nikky Guninder Kaur Singh has pointed out to the overpowering Hindu and Islamic attendance has over the centuries reinforced and even today continues to reinforce the patriarchal values which are not easy to rupture. She has portrayed the degrading condition of woman. In general, the condition of women was mortifying. They were considered to be inferior and property of their fathers, husbands and sons. Their function was only to perpetuate the race, to do housework and to serve the male members of their families. They were considered to be seducers and distractions from man's spiritual path. Men were allowed to practice polygamy but widows were not allowed to remarry. In some parts of India, sometimes they were even forced to commit sati. Child marriage, female infanticide and purdah were common among women in Northern India. Women were rarely allowed to inherit property. They did not participate in public affairs but generally remained secluded in the home. The golden age of Sikh women during the Sikh Guru period is iterated and reiterated. Scriptural passages underlining women rights, equal access to liberation, along with injunctions against women's impurity, are consistently upheld. The paving of a road on which both men and women could walk as equals had its genesis in the community of Sikhs (disciples) initiated at Kartarpur started by Guru Nanak Dev, founder of the Sikh religion. In her introduction to "Woman in the Sacred Scriptures of Hinduism" Mildreth Pinkham also noted that "In Sikhism the Hindu degradation of woman was repudiated as she was held in higher regard. From the very beginning of the tradition, Guru Nanak took special care to give women a position of equality with men in matters religious as well mundane. Equality of woman was plank in the social ideology of Guru Nanak Dev. Sikh Gurus adopted two fold approaches to gender issues. They adopted positive attitude towards women in order to enhance their status and prestige. They condemned the social and religious practices then prevalent in Indian society which undermined the status of women and they argued for women's emancipation. Guru Nanak declared that women must be respected, as they were the source of humanity's physical existence and of entire social structure. Sikh teachings lay emphasis on all kinds of equality, placing a high value on human dignity. The Sikh Gurus emphasised gender equality in particular, giving full and equal status to women. The Vision of the Gurus on this matter was far ahead of their time. The authority on this subject of Guru Granth Sahib is supported by the words and practices of the Sikh Gurus and the Rahitnama (Sikh code of conduct). In the fifteen century at the time of first Sikh Guru, Guru Nanak Dev, two religions, Hinduism and Islam, were dominant. The position and status of women was influenced by Hindu and Islamic values, as interpreted by scholars and

theologians of the time and also by the social values. Guru Nanak Dev upheld the social status of women. Striking was his (Guru Nanak) advocacy of women rights, though women in his days were regarded as mere chattels. His hymn reflects that woman folk must be given due respect as equal members of their society. Guru Nanak Dev, pouring tribute and showering praise on the dignity of women and remonstrance to a man who reviled the female sex, said in the Asa Di Var :

Bhand Jammai bhand nimmiai bhand mangan viah ॥ Bhandu hovie dosti bhandu chalaie rah ॥

Bhand mua bhand bhaliaie bhand hovai bhandan ॥ So kio manda akhiai jit jammeih rajan ॥

Bhandahu hi bhand upjai bhandai bajh na koi ॥ Nanak bhandai bahara ako sach a soi ॥

(SGGS Pg. 473)

In a vessel man is conceived from a vessel he is born with a vessel he is betrothed and married. With a vessel he contracteth friendship; with a vessel he goeth through the world. When one vessel dieth, another is sought for; to a vessel he is bound. Why call her bad from whom are born kings? From vessel a vessel is born; none may exist without a vessel. Nanak, only one True God is independent of a vessel. Guru Nanak chooses the term bhandu for woman, which literally means “a vessel”. He sees her as a cornucopia from which all creation pours forth. His was a new positive attitude towards woman, who had long been relegated to a low place in social life and mythicised as the agent of sin and evil. Guru Nanak unequivocally rejected the prevalent Hindu view of child birth superstition that a woman who gave birth to child remained polluted for a number of days- forty as commonly believed – and that the home in which the birth took place was similarly polluted. Even in Japan and China, pollution was associated with child birth. Guru Nanak in one of his hymns said:

Jai kar sutak mannih sabte sutak hoi ॥ Gohe atai lakari andar kira hoi ॥

(SGGS Pg. 472)

(If notion of impurity be linked with birth, everything being would be found impure)

Women subjugation and oppression were the central concerns in the message ensuing from Guru Nanak's revelatory experience in the river Bein and they confirm his theological vision. His insights had a practical effect on women in the 16th century Punjab. Guru Nanak Dev said that woman cannot be termed defiled for owing menstrual flow every month (as was being negated and touted), otherwise a similar impurity abides in the mouth of a liar for which he suffers disgrace ever, being reflected from the given hymn:

Jio joru sirnavani avai varo var ॥ juthe jutha much vasai nit nit hoi khuar ॥

(SGGS Pg. 472)

For the same reason, located in Sabarimala in Kerala, Lord Ayapa Temple does not allow women to enter in the age group of 10-50 years which is gross gender discrimination.

From the above reflected narration, it can be cited lucidly that status and standing of women remained by and large relatively good in the early Vedic period but in the later part of ancient India her position was in the doldrums and having different status under different regimes. Hindu religion, Jainism and Islam could not provide her the required sanctified status in medieval times. Sikhism put her on a platform equivalent to man in all walks of life. Guru Nanak Dev and other Sikh Gurus brushed aside all obstacles that were in the way of putting her in a subordinate position. But woman even today continue to suffer though law and protective agencies provide her legitimate equality. Despite legal protection, domesticated violence is still in vogue. Technological advancement, removal of illiteracy, confidence of women and broader outlook of society has certainly raised the status of woman in the present society, even then their proportion continue to hang over near the earlier sufferers' ratio. It is the responsibility of every individual in the present modernised society to think for the betterment and empowerment of female gender and she must scale to new heights socially, economically and politically.

Dr Dharmjit Singh
OSD, Amardeep Singh Shergill Memorial College,
Mukandpur (Punjab)

JANAM SAKHIS – the fusion of lore and history

*Never to escape, these tales are here;
The very ones that our forefathers held dear
And told their young ones to pass on to us,
A source of belonging, and guidance, and love...*

The young sons of Guru Gobind Singhji, aged seven years and nine years, set an unparalleled example in the history of the world by their steadfastness for truth, justice and freedom. It was Mata Gujri ji, their grandmother who inspired such courageousness by telling the great sagas their forefathers' sacrifices.

Such is the power of story-telling. Sikh history has long preserved its traditions through story-telling, both in written and oral format. Our written records were destroyed so many times that if the narratives were not passed on orally, we would not have the rich repertoire of narratives today.

Unfortunately, the last few decades have seen a slow death of this art. Ask a grandmother to tell a 'baat' or a 'sakhi', odds are that she may be found scratching her head. She could be adept in telling you Cinderella's story or an episode of her favourite soap opera! But Sikh history or Punjabi history or tradition is a whole other dimension. It is time to delve into the immense wealth of our heritage and retrace the rich way of life our Gurus paved for us :

ਪੀਊ ਦਾਦੇ ਦਾ ਖੋਲਿ ਡਿਠਾ ਖਜਾਨਾ ॥
ਤਾ ਮੇਰੇ ਮਨਿ ਭਇਆ ਨਿਧਾਨਾ ॥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪੰਨਾ-186)

Janamsakhis are the earliest narratives on the life of the first Guru of Sikhs, Guru Nanak Devji (1469-1539) and his travels. The *Janamsakhi* developed as an oral tradition in which many borrowings are from oral transmissions. Before *Janamsakhis* came into written form, these were narrated orally to people. They weave history, mythology and imaginative fiction so skillfully and intricately that many a child is totally enthralled and a thinking adult like me almost equally baffled by the mystique. They are not designed as biographies, nor can they strictly be called fables or parables, yet they do serve the same purpose – to preach a moral or illustrate an essential part of the Guru's life and his teachings. The earliest known *Janam-Sakhi* was written in 1658 -- 120 years after the death of Guru Nanak Devji. Hence facts concerning his life are diverse and mixed, with each chronicler adding and altering to the convenience of times that were.

There are four extant sets of tales : the *Puratan Janamsakhis*, the *Bala Janamsakhis*, the *Meheraban Janamsakhis* and

those written by Bhai Mani Singh, an eighteenth-century Sikh scholar and martyr. He had been the childhood companion of Guru Gobind Singhji, the last Sikh Guru.

We must consider, as the Sikh historian Dr Kirpal Singh points out, that the purpose of the *Janamsakhis* was perhaps not to record history or to provide an exegesis of Guru Nanak's *Bani*. It was simply to reveal the wonderful personality of Guru Nanak Devji and to provide information of the unique and enlightened faith that he preached about, the message of peace and harmony to believers of the mutually hostile religions of Islam and Hinduism. Guru Nanak was impelled by a strong sense of social justice and equality. He was a crusader against corruption and social inequality. He always took the side of the poor, the marginalised and the exploited. He said that all men and women are equal, irrespective of caste, creed, wealth, social standing and gender. He taught that the basics of a good life were: honest earning through one's labour; concern and compassion for the less fortunate; selfless service to the community; and the constant renewal of faith in God through prayer. In spite of all the contradictions and conflicts, there can be no doubt of the picture of Guru Nanak that emerges from the *Janamsakhis*.

The *Janamsakhis* emerge as an interesting archive which documents the processes of Sikh identity formation and construction. They help us perceive the Guru emotionally and absorb his teachings at the subconscious level where they organically develop into our attitudes and activities. This is important to make a positive change in our communities and beyond.

From the reservoir of numerous *Janamsakhis*, I will narrate one of them.

THE SACRED THREAD

Make compassion the cotton, contentment the yarn,
 Contenance the knot and purity the twist.
 Such is the true sacred thread of the self.
 Thou Brahmin-priest! Put this on me, shouldn't thou have it.
 This thread neither snaps nor is soiled;
 Neither burnt [nor] lost.
 Sayeth Nanak : Blessed are the beings that around their neck put this.

Raag Asa 471

ਸਲੋਕੁ ਮ: ੧ ॥
 ਦਇਆ ਕਪਾਹ ਸੰਤੋਖੁ ਸੂਤੁ ਜਤੁ ਗੰਢੀ ਸਤੁ ਵਟੁ ॥
 ਏਹੁ ਜਨੇਊ ਜੀਅ ਕਾ ਹਈ ਤ ਪਾਡੇ ਘਤੁ ॥
 ਨਾ ਏਹੁ ਤੁਟੈ ਨ ਮਲੁ ਲਗੈ ਨਾ ਏਹੁ ਜਲੈ ਨ ਜਾਇ ॥
 ਧੰਨੁ ਸੁ ਮਾਣਸ ਨਾਨਕਾ ਜੋ ਗਲਿ ਚਲੇ ਪਾਇ ॥
 ਚਉਕੜਿ ਮੁਲਿ ਅਣਾਇਆ ਬਹਿ ਚਉਕੈ ਪਾਇਆ ॥
 ਸਿਖਾ ਕੰਨਿ ਚੜਾਈਆ ਗੁਰੁ ਬ੍ਰਾਹਮਣੁ ਥਿਆ ॥
 ਓਹੁ ਮੁਆ ਓਹੁ ਝੜਿ ਪਇਆ ਵੇਤਗਾ ਗਇਆ ॥੧ ॥

In the village Talwandi in Punjab, on 14 April 1469, Kalyan Chand Das Bedi or Mehta Kalu as he was affectionately called, was blessed with a son who was named Nanak. Once Nanak started going to school, he proved to be a prodigy. His performance was marked by a brilliance that could only be God-given.

At the age of thirteen, according to tradition, Nanak needed to begin wearing the *janeu* or the sacred thread woven out of cotton yarn. So Pandit Hardyal was called to set an auspicious date for the ceremony and on the chosen day, the courtyard was packed to capacity with friends, relatives and well-wishers.

After doing all the preliminary work, Pandit Hardyal bent forward to put the *janeu* across Nanak's chest but Nanak drew away and asked him to stop. "What is this?" he questioned.

“You know what it is my son”, Pandit Hardyal said. “This is the *janeu*, the sacred thread which marks you out as a member of the upper castes.”

Nanak answered, “Can the wearing of a thread put you in a higher category? It is not the mere wearing of symbols that will mark us out as superior human beings but it is our actions alone that will give us our position in the hierarchy of men. Besides, what sanctity and superiority can this thread give me, which itself will in due course get soiled and break?”

Pandit Hardyal was rendered speechless. Nanak, in a voice loud enough to be heard in the farthest corners of the courtyard, added further, “I will not wear a thread which encourages us in a false belief that empty rituals and rites are the way to salvation and makes us forget that the only road to it lies in goodness of our actions and in compassion.”

There was a gasp of disbelief from the gathering which had never witnessed such a gross act of sacrilege. Pandit Hardyal sat there with confusion writ large on his face. He had never before faced such rejection of what had been considered sacred down the ages.

For Nanak, it was the beginning of a life-long crusade against the performing of empty rites and rituals.

Udaasis (divine journeys) of Guru Nanak Devji

Between the period 1500 and 1524, Guru Nanak Devji travelled more than 28,000 kms in four major tours of the world. These travels or divine journeys of Guru Nanak Devji are called *Udaasis*. During these *Udaasis* (divine journeys), he visited holy places of different faiths, met people of various faiths and professed his newfound path. He challenged orthodox rituals and impressed all with his wisdom and saintly demeanour.

It is believed that Guru Nanak is the the second most travelled person in the world. Most of his journeys were made on foot with his companion Bhai Mardana ji. He travelled in all four directions - North, South, East, West as on record.

Below is a brief summary of the confirmed places where Guru Nanak visited:

First *Udaasi*: (1500-1506 AD) Lasted about 7 years and covered the following towns and regions: Sultanpur, Tulamba (modern Makhdumpur, zila Multan), Panipat, Delhi, Banaras (Varanasi), Nanakmata (zila Nainital, UP), Tanda Vanjara (zila Rampur), Kamrup (Assam), Asa Desh (Assam), Saidpur (modern Eminabad, Pakistan), Pasrur (Pakistan), Sialkot (Pakistan).

Second *Udaasi*: (1506-1513 AD) Lasted about 7 years and covered the following towns and regions: Dhanasri Valley, Sangladip (Ceylon).

Third *Udaasi*: (1514-1518 AD) Lasted about 5 years and covered the following towns and regions: Kashmir, Sumer Parbat, Nepal, Tashkand, Sikkim, Tibet. Believed to have gone to China too, while collection of evidence to support is underway.

Fourth *Udaasi*: (1519-1521 AD) Lasted about 3 years and covered the following towns and regions: Iraq, Mecca, Turkey and the Arab countries. It is said that in Syria there is a mosque named 'Mosque of Wali Hind' near the mosque of Baba Farid.

Map tracing the *Udaasis* (divine journeys) of Guru Nanak Devji

Dr Navjot Kaur

Associate Professor, PG Deptt of English

Some heritage Sikh paintings depicting the Janamsakhis and Uldaasis of Guru Nanak Devji

Father Kalu takes Baba Nanak to School, B-40 janamsakhi, 1733 AD If you look closely at the picture, you can see the children sporting *janeus* (threads) and *bodis* (shaved heads)

The painting alludes to the Bani of Siddh Gosht (Sri Guru Granth Sahib p 938- 946) : Guru Nanak Devji meeting with Siddha yogis at Achaleshwar Dham/ Achal Sahib Batala, Gurdaspur, Punjab.

Marriage ceremony of Guru Nanak Devji from a fresco in Gurdwara Atal Sahib, Amritsar

Guru Nanak Devji at Jagannath Puri. Fresco from Historic Gurdwara Baoli Sahib, Orissa.

The Janam Sakhis Guru Nanak Devji with his teacher Mullah Kutbdin, Nag Sarap Chhaya and Depicted in the Murals at Gurdwara Baba Atal Sahib Ji, Amritsar

Guru Nanak Devji with Bhagat Kabir

Inputs by Dr Navjot Kaur

Associate Professor, PG Deptt of English

Guru Nanak: Mine and Yours - The Eternal Spiritual Guide

Theological teachings, when rightly interpreted, carry the potential to heal a person, can infuse a harmonious and peaceful approach into humans and may also stimulate creativity and make wonders happen. At the same time they can be destructive and damaging in nature, if misinterpreted by lesser understanding and dogmatic approach of cloistered human beings. These working forces depend on the spiritual guide or messengers we humans encounter while finding a direction in life for ourselves.

Such was the infinite vision of Guru Nanak Dev Ji, the first Sikh Guru and the master guide, with an eternal concern for the human race that his teachings and he himself are not restricted to Sikhs and/or India alone but reach out to the world and the larger creation. The entire mankind was addressed and influenced by his teachings.

His teachings, incorporated in Sri Guru Granth Sahib are not limited to the followers of the Sikh faith alone, rather meant equally for people from all faiths and from all over the wide world. Guru Nanak Dev Ji, was a noble soul who founded Sikhism, considered to be the youngest religion in the world. His preaching was born out of a need to reconcile and respond to the threats coming from the conflicts between various religions. Humanitarianism and tolerance were facing the threat of disintegration by the misuse and misinterpretation of different faiths by mankind. Guru Ji guided people of different faiths whilst respecting their religio-cultural differences and illuminating their horizon with his spiritual enlightenment. He condemned the conduct to hate, harbour ill-feeling or breed disregard towards fellow humans only because they worshipped God in a different way or called upon God by a different name. This spiritual teaching formed the basis of Sikhism.

Guru Nanak Dev Ji's religious philosophy has remained consummate in Indian mysticism. He was himself an absolute example of humility and the same reverence for humility is repeatedly emphasised by Guru Ji in the holy Scripture of the Sikhs, Guru Granth Sahib Ji.

Guru Nanak Dev Ji, who considered himself belonging to the entire mankind and dismissed the segregation on religious basis, declared thus: 'There is no Hindu, there is no Musalman'. Infact when He revealed his message to mankind, there was no Sikh either. He aimed to bring the people on a common platform so that the feeling of belonging to the one and same Lord could be inculcated amongst them.

The same can be observed when we read the life history of Guruji -He was born into a family of Hindu religion; married a non-Sikh girl; His travel companions and close associates, Bala and Mardana, who accompanied him on his journeys to spread the spiritual message, were not Sikhs either; His dealing of 'sacha sauda' conducted with Rs 20, the incident of God's omnipresence as experienced in Mecca, the Muslim haven, the dining episode with Bhai Lalo, all these events of close humanitarian interactions were conducted with non-Sikhs too. He condemned the atrocities of Babar committed on people, irrespective of their religious leanings. Moreover, He left his home and family to spread love for the Supreme Lord, not for Sikh faith. His travel history, also known as the Udasis, reflected His experience with non-Sikh people and devotees. Guru Ji was embraced by the local populace of whichever region he visited. This is amply proved by the fact that he is called lovingly by different names at different places by the natives who were influenced by his teachings.

Where do we find proof and on what basis do we believe that Guru Nanak Dev Ji is a spiritual guide to the Sikhs alone or in other words, He is not a spiritual guide to the entire mankind? A Sikh has been defined as the one who is a 'learner', a 'disciple' or 'any human being who faithfully believes in one immortal being', a monotheist. The fundamental beliefs articulated in the sacred scripture, Guru Granth Sahib Ji include faith in

One Creator, divine unity and equality of all humankind, engaging in selfless service, striving for justice for the benefit and prosperity of all, and honest conduct while living a householder's life.

Furthermore, his emphasis on ethical conduct in Sikhism are in congruence between spiritual development and everyday moral conduct. In this case, then it becomes our ethical responsibility to spread the Guru's vision far and wide, not as a religious communication but as a spiritual message to make humans believe that this planet earth is made for, and human life is blessed to, love and survive as an eternal learner.

Dr Rimple Jeet Kaur
Assistant Professor
PG Department of Sociology

ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਚ

ਘੁੰਮ ਚਾਰੇ ਚੱਕ ਜਹਾਨ ਦੇ
ਜਦ ਘਰ ਆਇਆ ਕਰਤਾਰ।
ਕਰਤਾਰਪੁਰੇ ਦੀ ਨਗਰੀ
ਜਿਦ੍ਹੇ ਗਲ ਰਾਵੀ ਦਾ ਹਾਰ।
ਜਿਦ੍ਹੇ ਝਮ-ਝਮ ਪਾਣੀ ਲਿਸ਼ਕਦੇ
ਜਿਦ੍ਹੀ ਚਾਂਦੀ-ਵੰਨੀ ਧਾਰ।
ਲਾਹ ਬਾਣਾ ਜੋਗ ਫਕੀਰ ਦਾ
ਮੁੜ ਮੱਲਿਆ ਆ ਸੰਸਾਰ।
ਕਦੇ ਮੰਜੀ ਬਹਿ ਅਵਤਾਰੀਆ

ਕਰੇ ਦਸ ਨਹੁੰਆਂ ਦੀ ਕਾਰ।
ਉਹਦੀ ਜੀਭ ਜਪੁਜੀ ਬੈਠਿਆ
ਤੇ ਅੱਖੀ ਨਾਮ-ਖਮਾਰ।
ਸੁਣ ਸੋਭਾ ਰੱਬ ਦੇ ਜੀਵ ਦੀ
ਆ ਜੁੜਿਆ ਕੁੱਲ ਸੰਸਾਰ।
ਤਦ ਕੁੱਲ ਜੱਗ ਚਾਨਣ ਹੋ ਗਿਆ
ਤੇ ਮਿਟੇ ਕੂੜ ਅੰਧਿਆਰ।
ਚੌਂਹ ਕੂਟੀ ਸ਼ਬਦ ਇਹ ਗੁੰਜਿਆ
ਉਹ ਰੱਬ ਹੈ ਇਕ ਓਅੰਕਾਰ।

ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਬਟਾਲਵੀ
ਪੁਸਤਕ: ਸੰਪੂਰਨ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ, ਪੰਨਾ-760

Guru Nanak A Universal Saint

In November every year millions of spiritually inclined people around the planet Celebrate the birth anniversary of the most widely respected saint in the world; Baba Nanak, this is an honour for us to call Baba Nanak by remembering him as the Prophet of Akal Purakh, this year.

As Bhai Gurdas writes about the Birth of Guru Nanak Dev ji. "With the birth of Guru Nanak, the mist of ignorance and falsehood disappeared and there was the light of righteousness in the World."

ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਗਟਿਆ ਮਿਟੀ ਧੁੰਦ ਜਗ ਚਾਨਣ ਹੋਆ॥

(ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ, ਵਾਰ 1 ਪਉੜੀ.27)

Baba Nanak's message of the unity of all humankind and the need for all the people of the World's to become better human beings irrespective of their religion is a world first. No other religion in the World promotes other faith so broadly and so profusely; Only Guru Nanak welcomes peoples of all faiths to his domain,

In the company of the Guru, all the people of the world are saved.

(SGGS, Page 239)

Guru Nanak's achievements have been recognized by people of all faiths and much respect is showered on this. "Saint of God." The supreme body of the Bhai faith has called Nanak..... "Saint of the higher order."

The Buddhist Leader, The Dalai Lama said, "Saints like Guru Nanak make their presence in this weary world in order to show the right path to the suffering humanity by their personal sacrifice and example. The message of Guru Nanak was a great blessing at a time when India was facing a great crisis."

Many in the west have also began whiffing the fragrance of the message of peace and love spread by the Saint Nanak. Rev. Bradshaw of U.S.A. wrote in Sikh review, calculate, "Sikhism is a Universal World faith with a message for all men....Sikhs must cease to think their faith as just another good religion and must begin to think in terms of Sikhism being the religion of this new age".

Guru Nanak asked all to mend their ways, to remember God and Do good deeds, his simple message after his epiphany, with which he began his treks called Udasis around Asia and the Middle east was.

There is no Hindu, there is no Muslim.

The message of Nanak is today propagated through out of the World in the sacred words of the Guru Granth Sahib which says"

I teach both Hindus and Muslims.

(SGGS, Page 479)

The Muslim God Allah and the Hindu God Parbrahm are one and the same.

(SGGS, Page 897)

He turns people from violence to peace; he converted tyrants into compassionate beings; and he changed painful societies into blissfull communities. Today, in these violent and turbulent times, many millions continue to gain from his spiritual insight and lead a tranquil and peaceful existence treading on the path that he established. His teachings enshrined in the Guru Granth Sahib, are a beacon to many millions in the World.

Navneet Kaur
Assistant Professor
PG Department of Sociology

ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ

‘ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ’ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਮਹਤਵਪੂਰਨ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਸੇ ‘ਆਦਿ’ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਆਦਿ ਕਹਾ ਜਾਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਨੇ ਇਸਮੇਂ ਕਰਤਾਪੁਰੁਖ ਦੁਆਰਾ ਰਚਨਾ ਕੀਏ ਜਾਨੇ ਦੀ ਵਿਧਿ ਆਰ ਰਚਨਾ ਕੇ ਸੰਚਾਲਨ ਮੇਂ ਕਾਮ ਕਰ ਰਹੇ ਨਿਯਮੋਂ ਕਾ ਉਲੇਖ ਕੀਯਾ ਹੈ। ਜਬ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕੇ ਜਨਮ ਕੇ ਸਮਯ, ਭਾਰਤ ਮੇਂ ਹਿੰਦੂ ਤਥਾ ਇਸਲਾਮ ਦੋ ਧਰਮ ਮੁਖਯ ਰੂਪ ਸੇ ਤਥਾ ਅਨਯ ਮਤ - ਮਤਾਂਤਰ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਥੇ, ਭਾਰਤ ਕੇ ਪ੍ਰਯੇਕ ਕੋਨੇ ਮੇਂ ਹਜ਼ਾਰੋਂ ਸਾਧੂ, ਯੋਗੀ, ਤਪੀਸ਼ਵਰ ਆਦਿ ਦੇਖੇ ਜਾ ਸਕਤੇ ਥੇ, ਪਰਨ੍ਤੁ ਯੇ ਲੋਗ ਸੁਖਯੰ ਜ਼ਾਨਪਾਨ ਕੇ ਅਨ੍ਧਕਾਰ ਮੇਂ ਭਟਕ ਰਹੇ ਥੇ। ਉਸੀ ਸਮਯ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਅਪਨੀ ਵਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਲੋਗੋਂ ਕੋ ਅੰਧਕਾਰ ਸੇ ਨਿਕਾਲਕਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀ ਓਰ ਬਢਨੇ ਕਾ ਮਾਰਗ ਪ੍ਰਸ਼ਸਤ ਕੀਯਾ ।

ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਮੇਂ ਰਾਗਬਢ ਵਾਣੀਯੋਂ ਕੇ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਹੋਨੇ ਸੇ ਪਹਲੇ ਤੀਨ ਵਾਣੀਯਾਂ ਹੈਂ - ਜਪੁਜੀ, ਰਹਰਾਸਿ ਆਰ ਸੋਹਿਲਾ। ਇਨਮੇਂ ਸੇ ਜਪੁਜੀ ਕਾ ਪਾਠ ਪ੍ਰਾਤ: ਕਾਲ ਕੀਯਾ ਜਾਤਾ ਹੈ। ਆਦਿਗ੍ਰੰਥ ਮੇਂ ਸੰਕਲਿਤ ਵਾਣੀ ਮੇਂ ‘ਜਪੁਜੀ’ ਸਰਵਾਧਿਕ ਮਹਤਵਪੂਰਨ ਬਹੁਚਰਿਤ ਬਹੁਪਠਿਤ ਆਰ ਬਹੁਵਯਾਰਵਯਾਚਿਤ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਚਨਾ ਕੋ ਆਦਿਗ੍ਰੰਥ ਕਾ ਸਾਰ ਤਤਵ ਮਾਨਾ ਜਾਤਾ ਹੈ।

‘ਜਪੁਜੀ’ ਕਾ ਸਿਕ੍ਰਵੋਂ ਕੇ ਲਿਏ ਵਹੀ ਮਹਤਵ ਹੈ, ਜੋ ਹਿੰਦੂਓਂ ਕੇ ਲਿਏ ‘ਗੀਤਾ’ ਕਾ ਆਰ ਬੌਢਧਰਮ ਮੇਂ ‘ਧਮਮਪਦ’ ਕਾ। ‘ਜਪੁਜੀ’ ਏਕ ਵਿਸ਼ੁਢ ਸੂਤ੍ਰਮਯੀ ਧਾਰਸ਼ਨਿਕ ਵਾਣੀ ਹੈ । ਉਸਮੇਂ ਮਹਤਵਪੂਰਨ ਧਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸਤ੍ਯੋਂ ਕੋ ਸੁਨ੍ਦਰ ਅਰਥਪੂਰਨ ਆਰ ਸੰਖਿਪਤ ਭਾਸ਼ਾ ਮੇਂ ਕਾਵਯਾਤਮਕ ਢੰਗ ਸੇ ਅਭਿਵਯਕਤ ਕੀਯਾ ਗਯਾ ਹੈ।

इसमें ब्रह्मज्ञान का आलौकिक प्रकाश विद्यमान है। इसका दिव्य दर्शन मानव जीवन का चिंतन है। इसमें धर्म के सत्य, शाश्वत मूल्यों को मनोहारी ढंग से प्रस्तुत किया गया है :-

एक ओंकार सति नामु करता पुरखु निरभतु

निरवैरु अकाल मूरति अजूनी सैभं गुर प्रसादि ॥

गुरु नानक देव जी ने बतलाया है कि 'परमात्मा एक है, वह विश्व कर्ता है, उसे किसी का भय नहीं, उसका किसी से वैर नहीं, उसका अस्तित्व काल से परे है - वह स्वयंभू है, जब युगों के काल का विकास होने लगा था, तब भी वह सत्य था, अब भी वह सत्य है और भविष्य में भी वह सर्वदा सत्य ही रहेगा। ऐसे असीम, अनन्त ब्रह्म की प्राप्ति गुरु कृपा से ही हो सकती है'

समस्त 'जपुजी' को मोटे तौर पर चार भागों में विभक्त किया गया है - (1) पहले सात पद, (2) अगले बीस पद, (3) बाद के चार पद (4) शेष सात पद। पहले सात पदों में अध्यात्म की खोजी जीवात्मा की समस्या को समझाया गया है। अगला भाग पाठकों को उत्तरोत्तर साधन पथ की ओर अग्रसर करता जाता है, जब तक कि जीवात्मा को महान सत्य से साक्षात्कार नहीं हो जाता। तीसरे भाग में व्यक्तिमात्र के मानसिक रुझानों और दृष्टि को वर्णन किया है, जिसने अध्यात्म का आस्वाद चख लिया हो। अंतिम भाग में समस्त साधना का सार प्रस्तुत किया गया है, जो स्वयं में अत्याधिक मूल्यवान हैं क्योंकि इस भाग में सत्य और शाश्वत सत्य, साधना पथ की ओर उन्मुख मननशील आत्मा के आध्यात्मिक विकास के चरणों का प्रत्यक्ष वर्णन किया गया है। 'जपुजी' साहिब की 38 पौड़ियां हैं, जो कि मूलमंत्र से शुरू होता है तथा गुरु के अंतर्ज्ञान युक्त आध्यात्मिक अनुभव की रूपरेखा को प्रस्तावित करती है। 38 पौड़ियां जपुजी विषय का पूर्ण आकार है परन्तु इनके अतिरिक्त इस वाणी में दो श्लोक भी हैं - एक आदि में और एक अंत में। आदि के श्लोक में गुरु नानकदेव जी ने अपने इष्ट अकाल पुरुष के स्वरूप को प्रतिपादित किया है कि वह सदा रहने वाला अविनाशी है। अंतिम श्लोक में गुरुजी ने जपुजी के विषय का सार लिखा है।

संदीप कौर
प्रवक्ता
हिन्दी विभाग

ਮੇਰਾ ਨਾਨਕ

ਸੋਚ ਉੱਚੀ ਤੇ ਮਨ ਦਾ ਨੀਵਾਂ,
ਜੇ ਮੱਤ ਵੇਖੋ ਤਾਂ ਖਾਸ ਹੈ ਨਾਨਕ....
ਖੁੱਲੀ ਅੱਖ ਨਾਲ ਦੂਰ ਹੈ ਦਿਸਦਾ,
ਜੇ ਬੰਦ ਕਰ ਵੇਖੋ ਤਾਂ ਖਾਸ ਹੈ ਨਾਨਕ...
ਪੀਰਾਂ ਦਾ ਉਹ ਪੀਰ ਕਹਾਉਂਦਾ,
ਫਕੀਰਾਂ ਦਾ ਫਕੀਰ ਹੈ ਨਾਨਕ...
ਚੰਗਿਆਈਆਂ ਤੇ ਬੁਰਾਈਆਂ ਦੇ ਵਿਚ,
ਖਿੱਚੀ ਇਕ ਲਕੀਰ ਹੈ ਨਾਨਕ...
ਤੋਲੇ ਸਭ ਨੂੰ ਇਕ ਤੱਕੜੀ ਵਿਚ
ਜਾਤਾਂ-ਪਾਤਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੈ ਨਾਨਕ...

ਜੇ ਆਪ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਸਭ ਦਾ ਸੋਚੇ
ਉਹ ਹਰ ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਨੂਰ ਹੈ ਨਾਨਕ...
ਸਾਦਗੀ ਦੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹਰਦਮ,
ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਹੀ ਅਮੀਰ ਹੈ ਨਾਨਕ...
ਖੋਰੇ ਕਿੰਨਿਆਂ ਦਾ ਹੈ ਉਹ ਮੁਰਸ਼ਦ,
ਸੱਚਿਆਂ ਦਾ ਮੁਰੀਦ ਹੈ ਨਾਨਕ...
ਕਦੇ ਤਾਂ ਵੇਲਾ ਚੰਗਾ ਆਉ,
ਤੇਰੀ ਹੀ ਉਡੀਕ ਹੈ ਨਾਨਕ...
ਤੂੰ ਹੀ ਇਕ ਉਮੀਦ ਹੈ ਨਾਨਕ...

ਸਿਮਰਨ ਕੌਰ
ਐਮ. ਏ. (ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ) ਭਾਗ-ਪਹਿਲਾ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦੀ ਅਜੋਕੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਸਾਰਥਕਤਾ

ਪਰਥਾਇ ਸਾਖੀ ਮਹਾ ਪੁਰਖ ਬੋਲਦੇ ਸਾਝੀ ਸਗਲ ਜਹਾਨੈ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 647)

ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਬੋਲ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਦਿਸ਼ਾ-ਮੂਲਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇਸ਼-ਕਾਲ ਤੋਂ ਵੀ ਪਰ੍ਹੇ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਯੁੱਗਾਂ-ਯੁੱਗਾਂ ਤੱਕ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦੇ ਸਰੋਤ ਬਣੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸਰਵਭੌਮਿਕ ਤੇ ਸਰਵ-ਕਾਲਿਕ ਸੱਚਾਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਤੱਕ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਾਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਰਚਿਤ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਬਾਣੀ 'ਖਸਮ ਕੀ ਬਾਣੀ' ਅਤੇ 'ਪੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ' ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਆਈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

ਪੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਆਈ ਤਿਨ ਸਗਲੀ ਚਿੰਤ ਮਿਟਾਈ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 628)

ਜੈਸੀ ਮੈ ਆਵੈ ਖਸਮ ਕੀ ਬਾਣੀ ਤੈਸੜਾ ਕਰੀ ਗਿਆਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 722)

ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਜੋਕੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪ੍ਰਾਸੰਗਿਕ ਹੈ। ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਤੱਕ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਕਈ ਅਹਿਮ ਵਿਗਿਆਨਿਕ, ਤਕਨੀਕੀ, ਸੰਚਾਰ ਦੀਆਂ ਖੋਜਾਂ ਸਦਕਾ ਪੂਰਾ ਵਿਸ਼ਵ ਹੀ ਇਕ ਗਲੋਬਲ ਪਿੰਡ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅਤਿਕਥਨੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਤੋਂ 550 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਵਰਤਮਾਨ /ਸਮੁੱਚੇ ਸੰਸਾਰ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ:

ਅੰਤ ਨ ਜਾਪੈ ਕੀਤਾ ਆਕਾਰੁ॥

ਅੰਤੁ ਨਾ ਜਾਪੈ ਪਾਰਾਵਾਰੁ॥

ਕਰਤੇ ਕੈ ਕਰਣੈ ਨਾਹੀ ਸੁਮਾਰੁ॥

ਕੇਤੇ ਇੰਦ ਚੰਦ ਸੂਰ ਕੇਤੇ ਕੇਤੇ ਮੰਡਲ ਦੇਸ॥

ਅਗੰਮ ਅਗੰਮ ਅਸੰਖ ਲੋਅ॥

ਅਸੰਖ ਕਹਹਿ ਸਿਰਿ ਭਾਰੁ ਹੋਇ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ-5)

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ-3)

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ-7)

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ-4)

ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰਾ ਕੁੱਝ ਅੱਜ ਸਾਇੰਸ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਤਜਰਬੇ ਅਤੇ ਕਰੋੜਾਂ ਪੈਂਡ ਖਰਚ ਕੇ ਸਹੀ ਸਾਬਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਗਿਆਨੀ ਐਲਬਰਟ ਆਈਨਸਟਾਈਨ ਇਹ ਜਾਣ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੈ ਕਿ ਕਰਤੇ ਦੁਆਰਾ ਤਾਰਕਾ ਮੰਡਲ ਦੀ ਰਚਨਾ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਧਰਮ ਕਰਮ ਲਈ ਧਰਤੀ ਥਾਪ ਕੇ ਰੱਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਆਈਨਸਟਾਈਨ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਹੀ ਅਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਲਿਖੇ ਹੋਣ:

ਪਵਣ ਪਾਣੀ ਅਗਨੀ ਪਾਤਾਲ॥

ਤਿਸੁ ਵਿਚਿ ਧਰਤੀ ਥਾਪਿ ਰਖੀ ਧਰਮਸਾਲ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 7)

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਵਿਗਿਆਨੀ ਹਰਬਰਟ ਸਪੈਂਸਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ, ਜਿਤਨਾ ਲੱਭ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ ਉਤਨਾ ਹੀ ਅਣਲੱਭਿਆ ਹੋਰ ਦਿੱਸਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ 'ਬਹੁਤਾ ਕਹੀਐ ਬਹੁਤਾ ਹੋਇ' ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਹੀ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਜੀਵ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਡਾਰਵਿਨ ਦੇ ਸਹਿਜ-ਵਿਕਾਸ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਮਾਨਤਾ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਜੋਤ ਮੁੱਢਲੇ ਜੀਵਾਂ ਤੋਂ ਕਈ ਲੱਖ ਕਰੋੜਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰਫੁਲਿਤ ਹੋ ਕੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜਾਮੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

ਕਈ ਜਨਮ ਭਏ ਕੀਟ ਪਤੰਗਾ॥ ਕਈ ਜਨਮ ਗਜ ਮੀਨ ਕੁਰੰਗਾ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 176)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਲਈ ਜਿਹੜੇ ਤਿੰਨ ਸਿਧਾਂਤ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖੇ। ਉਹ ਅੱਜ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਸੋਧ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ-ਕਿਰਤ

ਕਰੋ, ਵੰਡ ਕੇ ਛੱਕੋ ਤੇ ਨਾਮ ਜਪੋ। ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਤੇ ਨਿਰਮਾਣ ਦੇ ਲਈ ਹਰ ਸਬਲ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸਭ ਬੰਦੇ ਬੀਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਮਿਹਨਤ ਕਰਕੇ ਕਮਾਈ ਕਰਨ ਅਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣ :

ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥਹੁ ਦੇਇ॥ ਨਾਨਕ ਰਾਹੁ ਪਛਾਣਹਿ ਸੇਇ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 1245)

ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਨਕਾਰਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬੰਦੇ ਦੀ ਜਾਤ ਦਾ ਸਬੰਧ ਬੰਦੇ ਦੇ ਜਨਮ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਚੰਗੇ ਜਾਂ ਮੰਦੇ ਕੰਮਾਂ ਨਾਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ:

ਨੀਚਾ ਅੰਦਰ ਨੀਚ ਜਾਤਿ ਨੀਚੀ ਹੂ ਅਤਿ ਨੀਚੁ॥

ਨਾਨਕੁ ਤਿਨ ਕੈ ਸੰਗਿ ਸਾਥਿ ਵਡਿਆ ਸਿਉ ਕਿਆ ਗੀਸ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 15)

ਅੱਜ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤੇ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਕਤਾ, ਸਦਭਾਵਨਾ ਤੇ ਆਪਸੀ ਪਿਆਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ, ਇਕ ਪ੍ਰਾਂਤ ਤੋਂ ਦੂਸਰੇ ਪ੍ਰਾਂਤ, ਇਕ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਆਉਣ ਜਾਣ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਲ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਸਕੂਲਾਂ ਤੇ ਕਾਲਜਾਂ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਤਰ-ਪ੍ਰਾਂਤੀਅਤਾ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਸਕੀਏ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਿਸ਼ਵ ਬੰਧੂਤਵ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਵਿਭਿੰਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਮਿੱਤਰਤਾ ਦਾ ਸਬੰਧ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਤਿੱਬਤ, ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ, ਚੀਨ, ਅਰਬ, ਮੱਕਾ, ਮਦੀਨਾ, ਬਗਦਾਦ, ਤੁਰਕੀਸਤਾਨ, ਮਿਸਰ ਤੇ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਵੀ ਗਏ। ਉਹ ਜਿਥੇ ਵੀ ਗਏ ਉੱਥੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਸਮਝਿਆ:

ਸਭੁ ਕੋ ਉਚਾ ਆਖੀਐ ਨੀਚੁ ਨਾ ਦੀਸੈ ਕੋਇ।

ਇਕਨੈ ਭਾਡੇ ਸਾਜਿਐ ਇਕੁ ਚਾਨਣੁ ਤਿਹੁ ਲੋਇ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 62)

ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਪੈਦਾ ਕਰਨੀ ਤੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇਣਾ ਸੀ। ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਕਤਾ ਦੀ ਅਧਾਰਸ਼ਿਲਾ ਹੈ। ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੱਧਕਾਲੀਨ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਹੁਤ ਤਰਸਯੋਗ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਉਪਯੋਗ ਦੀ ਇਕ ਵਸਤੂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ ਕੋਈ ਮਾਨ ਜਾਂ ਸਤਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਇੱਛਾ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਫਿਕਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਲਕਿ ਧਾਰਮਿਕ ਮੁਖੀਏ ਤਾਂ ਨਾਰੀ ਨੂੰ 'ਕਾਮ ਦੀ ਪੁਤਲੀ' ਅਤੇ 'ਵਿਭਚਾਰਣ' ਕਹਿ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਨਾਥ, ਜੋਗੀਆਂ ਅਤੇ ਸਿੱਧਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਔਰਤ ਨੂੰ 'ਬਾਘਿਨ' ਤੱਕ ਵੀ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਜੋਗੀ ਸਿੱਧਾਂ ਨਾਲ ਲੰਮੇ ਪ੍ਰਵਚਨ ਕੀਤੇ। ਨਾਨਕ ਮੱਤੇ ਅਤੇ ਅਚੱਲ ਵਟਾਲੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਭਰੀਆਂ ਵਾਰਤਾਲਾਪਾਂ ਵੀ ਕੀਤੀਆਂ, ਜਿਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਰਾਹਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਭੂਮਿਕਾ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਦਰਜਾ ਨਿਸਚਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਵੀ ਸੀ। ਔਰਤ ਨੂੰ 'ਧਰਤ' ਜੇਡਾ ਕਾਫੀਆ ਦੇਣਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਹੀ ਆਇਆ:

ਪਵਣੁ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ ਮਾਤਾ ਧਰਤਿ ਮਹਤੁ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 8)

ਔਰਤ ਨੂੰ ਮਾੜਾ ਕਹਿਣ ਜਾਂ ਉਸ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੰਦਿਆਂ ਬਾਣੀ 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ:

ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 473)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੂਰਦਰਸ਼ੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਈ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਹ ਗੱਲ ਭਾਂਪ ਲਈ ਸੀ ਕਿ ਸਮਾਜ ਦੀ ਬਹੁ ਪੱਖੀ ਉਨੱਤੀ ਲਈ ਪੁਰਸ਼ ਅਤੇ ਔਰਤ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਹੱਕਾਂ ਦਾ ਸਾਵਾਂ ਹੋਣਾ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਔਰਤ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਜੋ ਦਰਜਾ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਨੇ 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਤੱਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ 15ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਹੀ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜੇ. ਡੀ. ਕਨਿੰਘਮ ਅਨੁਸਾਰ, "ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਦੀਆਂ ਦੀਆਂ ਗ਼ਲਤ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਆਜ਼ਾਦ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਵਾਦ ਦੀ ਉੱਚਤਮ ਟੀਸੀ ਉੱਪਰ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ।" ਇੰਜ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਅਤੀਤ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਪੁੱਲ ਹੋ ਨਿਬੜੇ।

ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਾਡੇ ਸਾਹਿਤ-ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਵੱਡ-ਮੁੱਲੀ ਵਿਰਾਸਤ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ਾ ਹੋਵੇ। ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਨਾ ਦਿੱਤੇ ਹੋਣ। ਲੋੜ ਹੈ ਤਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਖੋਜਣ ਦੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਬਾਣੀ ਸੱਚ 'ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ-ਹੈ ਭੀ ਸਚੁ ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ ਵਾਲਾ ਸਚੁ ਹੈ। ਇਹ ਸੱਚ ਭੂਤ, ਵਰਤਮਾਨ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਤਿੰਨਾਂ ਕਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਿਆਪਕ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਬਾਣੀ ਦਾ ਮਹੱਤਵ, ਸਾਰਥਕਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਸੰਗਿਕਤਾ ਸਦੀਵੀ ਹੈ। ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸੋਚ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਬਾਣੀ ਦਾ ਫਲਸਫਾ ਬਿਲਕੁਲ ਨਵੀਨ, ਢੁੱਕਵਾਂ, ਤਰਕ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਦਾ ਪੂਰਨ ਸੁਮੇਲ ਹੈ।

ਪਰਮਜੀਤ ਕੌਰ ਔਲਖ

ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ

ਪੀ. ਜੀ. ਸਮਾਜ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿਭਾਗ

So Kio Manda Akhiai Jit Jameh Rajaan

Guru Nanak DevJi brought a revolutionary change in the society when He said in "Asa di Var"

Bhand jamiai bhand nimiai bhand mangan viah ||

Bhandauh hovai dosti bhandauh chalai rah ||

Bhand mua bhand bhaliyai bhand hova bhandhan ||

So kio manda akhiai jit jameh rajaan ||

Bhandauh hi bhand upjai bhandia bajh na koe ||

Nanak bhandai bahara eko sacha soe ||

Jit mukh sada salahiai bhaga rati char ||

Nanak te mukh ujale tit sachai darbar || (SGGS Page. 473)

Guru Nanak DevJi brought a revolutionary change in the society when He said So Kio Manda Akhiai Jit Janmah Rajan in "Asa di Var" (SGGS, Page-473). Guru Nanak says, "From the woman is our birth, in the woman's womb are we shaped. To the woman are we engaged and to the woman are we wedded. Woman is our friend and from woman is our family. If woman dies, we seek another; woman are the bonds of the world. Why do we call woman evil who gives birth to kings? From the woman is the woman, without her there is none, except God the creator. Verily, society the home, and the country where there is a true woman of divine virtue, are honored, and become dignified and exalted in the Darbar of the True One".

Sikhism, one of the youngest religions, accorded women complete equality with men in all spheres of life over five and a half hundred years ago. This is a remarkable position for any religion, in any part of the world, to take, in the 16th century. The word 'Sikh' derived from the Sanskrit word 'Shishya' means a discipline, a learner and a seeker of truth. Sikhism believes in one God and teachings of Ten Gurus, enshrined in the Sikh Holy Scripture, Guru Granth Sahib Ji. Guru Nanak, the first Guru fought for the equality and liberation of women much early whereas the emancipation movements in Europe started much later, probably in 18th and 19th century. Affirmation of the human being, male or female, was central to Guru Nanak's teachings. Guru Nanak, the greatest emancipator of women and the best guide for family life said all creatures were equal before God and distinction on basis of birth/ sex is sinful. Guru Nanak denounced the so-called leaders of society for according a lower status to women. According to Guru Nanak, an orderly and disciplined society, without a woman, is impossible to attain.

As Sikh faith grew, Guru Nanak's feminist empathy became more pronounced. He gave the idea that a man was attached to the world through a woman who was the source of man's physical existence and the base of social life. She must be respected. In Sikhism the Holy Scriptures have clearly stated that the Sikh woman has always been regarded as an equal to man and has all the rights and privileges enjoyed by the man. She is considered to have the same soul as man and has equal right to grow spiritually.

A woman in any part of the world or a society is an important member is shaping the ethical and social values of society, she is the transmitter of norms and values taken up by the future generations for a better life. But it is sad to comment that women have been denied the freedom and opportunity to develop as a full-fledged individual in the patriarchal system and their development has been held in check due to various cultural, social and historical factors.

Neither sex is capable or self-sufficient in singly continuing the progression and development of the whole population and race. Both have their unique positions and distinctive reservations. Only, there is an urgent need to realize that men and women together make the society a composite and well balanced whole. Just as the speed of both the tyres has to be equal for a vehicle to run smooth and most importantly safe similarly, the ultimate progress of the society depends upon how far they accept the equality given to women in society. That is how a marital bond is explained in Sikhism as a true partnership of equals in marriage:

Dhan pir ayhi na aakheean bahan ikthay hoay || ayk jot duay moortee dhan pir kahee ai soay||

(SGGS, Page 778)

They are not said to be husband and wife, who merely sit together. They alone are called husband and wife, who have one light in two bodies.

However in reality, and practice there is still much to overcome to truly establish the guidance of gender equality, the treasure of thoughts and practices as given to us by the Guru. The fact remains that the respect accorded to a woman today is still somewhat dubious. Even if she is educated and earning today, she is not given the same respect and value as a man. It is important to abandon the archaic perceptions and follow the teachings of the Guru in their true sense by respecting and supporting women of our family and society at large. Small practices will take the form of big events and movements soon. Once they are started, they would be followed and make the society better. As Sikhs of our Guru, it is our duty to stand up against injustice in support of those in need.

Why can't we, the followers of Guru Nanak, follow his teachings?

Mamta
BA-III

The Three Pillars of Sikhism

Guru Nanak Dev Ji is the first of the ten Gurus who founded Sikhism. It is strongly believed that all subsequent Guru's possessed Guru Nanak's divinity. The fundamental beliefs of Sikhism include faith and meditation on the name of one God, the Creator; the unity of humankind; engaging in selfless service; honest conduct and livelihood while living a householders life.

Sikhism has a pivotal concept of the Guru who is an illuminated soul. Hence, the teachings of Guru Nanak Dev Ji formulated on the concept of three pillars of Sikhism becomes of prime importance and relevance:

'Kirat Karo', which means to earn an honest, pure and dedicated living by exercising God given skills and abilities without fraud, exploitation or deceit.

'Naam Japo', which means mediating on God's name to overcome or control the five weaknesses (lust, greed, rage, attachment and ego) of human personality. Through the repetition of God's name and attributes followers can feel the presence of God. It is also advised to meditate with a selfless and truthful zeal.

'Vand Chakko', which means sharing with others and helping those in need or those who are less fortunate. It also instills the value of selflessness to avoid the pitfalls of egoism, pride and jealousy. The spirit of sharing and giving is an important message from Guru Nanak Dev Ji.

Guru Nanak Dev Ji set an exceptional example by himself practicing these rules in life and motivated his followers to apply the same so as to ensure benefit and improvement to individual, family and society at large. This process was intended to assist followers to free themselves from selfishness and cultivate happiness and contentment.

Guru Nanak Dev Ji taught that living 'an active, creative and practical life of truthfulness, fidelity, self-control and purity is above the metaphysical truth and that the ideal man is one who can establish union with God and His Will.'

Guru Nanak appointed Guru Angad Dev Ji as His successor and all the nine Gurus after Guru Nanak Dev Ji continue guiding the followers to tread the righteous path of life through their preaching for the spiritual and moral well-being of masses.

Manpreet Singh
MA (English)-II

ਕਲਿਜੁਗ ਬਾਬੇ ਤਾਰਿਆ

ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ (1469-1539) ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਧਰਤ ਲੁਕਾਈ ਉਪਰ ਪੈਰ ਧਰਿਆ ਜਦੋਂ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੇ ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਵਿਚ, ਬਾਝਗੁ ਗੁਰੂ ਅੰਧੇਰ ਵਿਚ ਲੁਪਤ ਹੈ! ਹੈ! ਕਰਦੇ ਦਾਤੇ ਅੱਗੇ ਪੁਕਾਰ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਸਭ ਦਾ ਵਰਣਨ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਵਿੱਚ ਬੜੇ ਹੀ ਖੂਬਸੂਰਤ ਅੰਦਾਜ਼ ਦੇ ਭਾਵਪੂਰਨ ਢੰਗ ਨਾਲ ਖੂਬਸੂਰਤ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਬਾਬਾ ਦੇਖੋ ਧਿਆਨ ਧਰਿ ਜਲਤੀ ਸਭਿ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦਿਸਿ ਆਈ।

ਬਾਝਗੁ ਗੁਰੂ ਗੁਬਾਰ ਹੈ ਹੈ ਹੈ ਕਰਦੀ ਸੁਣੀ ਲੁਕਾਈ।

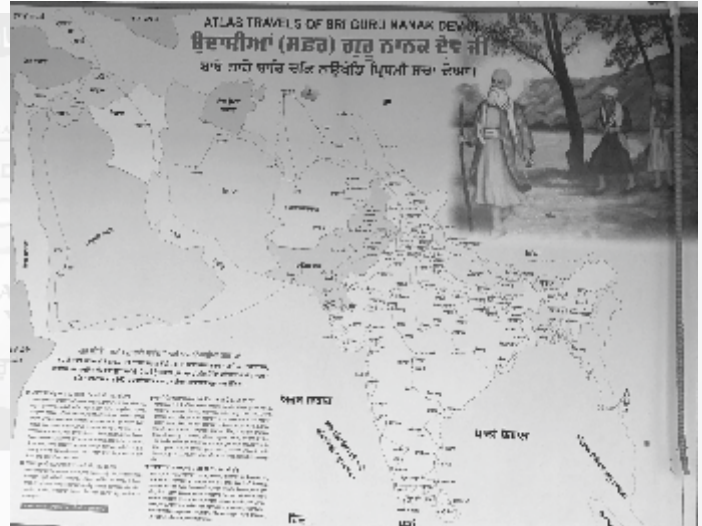
ਬਾਬੇ ਭੇਖ ਬਣਾਇਆ ਉਦਾਸੀ ਕੀ ਗੀਤਿ ਚਲਾਈ।

ਚੜ੍ਹਿਆ ਸੋਧਣਿ ਧਰਤਿ ਲੁਕਾਈ।

(ਵਾਰ1 ਪਉੜੀ24)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਦੇ ਆਗਮਨ ਨਾਲ ਭਰਮ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਤੇ ਸੱਚ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਇਆ। ਸੱਚ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਲਈ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਾਰਕ ਯਾਤਰਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਜਗਤ ਦੇ ਕੋਨੇ-ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਕੂੜ ਦੇ ਪਾਸਾਰੇ, ਬੇਇਨਸਾਫੀਆਂ, ਅਗਿਆਨਤਾ, ਵਹਿਮ-ਭਰਮ, ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਆਦਿ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਸੱਚਿਆਰ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਡਾ. ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ (ਮੁਖੀ, ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ) ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਕ ਨਵੇਂ ਅਤੇ ਸਦੀਵੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਵਿਚ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਯੂਰਪ ਦੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਉਬਲ-ਭੁੱਲ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਲੰਘ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਟਲੀ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਪੁਨਰ

ਜਾਗ੍ਰੀਤ ਅਤੇ ਸਭ ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਦੀਆਂ ਸੁਧਾਰਵਾਦੀ ਲਹਿਰਾਂ ਯੂਰਪ ਚਿੰਤਨ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਦਿਸ਼ਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਨਿਆ ਦੀ ਪੁਕਾਰ ਕਰ ਰਹੀ ਦੁਨੀਆਂ ਅਤੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੇ ਭਰਮ ਵਿੱਚ ਭਟਕ ਰਹੀ ਲੁਕਾਈ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਰਸਤੇ ਲਿਆਉਣ ਅਤੇ ਆਮ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਦੇ ਦਰਦਨਾਕ ਹਾਲਾਤਾਂ ਨੂੰ ਤਕਦਿਆਂ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਤੋਂ ਸੰਸਾਰਕ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਉਦਾਸੀ ਪੂਰਬ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਹਰਿਦੁਆਰ, ਗੋਰਖਮਤਾ, ਅਯੁੱਧਿਆ, ਪ੍ਰਯਾਗ, ਦਵਾਰਕਾ, ਗਯਾ, ਜਗਨਨਾਥਪੁਰੀ, ਮਦੁਰਾਈ, ਰਾਮੇਸ਼ਵਰਮ, ਸੋਮਨਾਥ, ਪੁਸ਼ਕਰ ਮਥਰਾ, ਬਿੰਦਰਾਬਨ ਅਤੇ ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਦੂਸਰੀ ਉਦਾਸੀ ਵਿਚ ਸਿੰਗਲਾਦੀਪ, ਸਿੱਕਮ, ਆਸਾਮ, ਬੰਗਾਲ ਉੜੀਸਾ ਦਰਾਵੜ, ਦੇਸ਼, ਬੰਬਈ (ਅੰਗਰਾਬਾਦ), ਉਜੈਨ, ਕੱਛ, ਅਜਮੇਰ ਆਦਿ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦੌਰਾਨ

http://www.stateofformation.org/wp-content/uploads/2017/12/IMG_0314.jpeg

ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਯੋਗਿਕ ਰੂਪ ਦੇ ਕੇ ਸੁਨਿਸ਼ਚਿਤ ਤੇ ਵਿਧੀਵਤ ਜੀਵਨ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ। ਯਾਤਰਾ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਪਰਤਦਿਆਂ ਜਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਵਿਖੇ ਰਾਵੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਨਾਮ ਦਾ ਇਕ ਨਵਾਂ ਪਿੰਡ ਵਸਾਇਆ ਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਸਹਿਤ 17/18 ਸਾਲ ਖੇਤੀ ਕੀਤੀ।

ਤੀਜੀ ਉਦਾਸੀ ਉੱਤਰ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ। ਜੰਮੂ ਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਖੇਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵੈਸ਼ਨੋ ਦੇਵੀ, ਮਟਨ, ਅਮਰਨਾਥ, ਅੱਗੇ ਉਚੇ ਪਰਬਤਾਂ ਵਿੱਚ ਗਏ ਤੇ ਸਿੱਧਾਂ ਨਾਲ ਗੋਸ਼ਟ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਚੌਥੀ ਉਦਾਸੀ ਸਮੇਂ ਆਪ ਪੱਛਮ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਚਲੇ ਗਏ। ਕਸੂਰ ਪਾਕਪਟਨ, ਤੁਲੰਭਾ, ਮੁਲਤਾਨ, ਬਹਾਵਲਪੁਰ, ਸੱਖਰ ਆਦਿ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ, ਮੱਕੇ ਮਦੀਨੇ ਪਹੁੰਚੇ। ਬਸਰਾ, ਕਰਬਲਾ, ਬਗਦਾਦ ਇਸਫਹਾਨ, ਤਹਿਰਾਨ, ਬੁਖਾਰਾ ਤੇ ਸਮਰਕੰਦ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਕਾਬਲ-ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਦੇ ਰਸਤੇ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਲਾਗੇ ਹਸਨ ਅਬਦਾਲ ਪੁੱਜੇ। ਫਿਰ ਐਮਨਾਬਾਦ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ, ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦੌਰਾਨ ਬਾਬਰ ਦਾ ਹਮਲਾ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਪਣੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁਸਲਿਮ ਰਹੁ-ਰੀਤਾਂ, ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਤੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਡੂੰਘਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ। ਉਪਰੋਕਤ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦੇ ਵੇਰਵਿਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਭਿੰਨਤਾਵਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦੇ ਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆਮ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਆਪਣੇ ਲੇਖ ਦੇ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇ ਵੱਲ ਪਰਤਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦੌਰਾਨ ਜਾਂ ਕਹਿ ਲਵੋ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜਨਮ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਅਹਿੰਸਾ, ਨਿਆਂ, ਸਦਾਚਾਰਕ ਗਿਰਾਵਟ, ਗਰੀਬੀ, ਫੋਕੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ, ਸਮਾਜਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਸਥਿਰਤਾ, ਧਾਰਮਿਕ ਗਿਲਾਨੀ ਆਦਿ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ ਮੁਨੱਖਤਾ ਦਾ ਕਲਿਆਣ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇਹ ਕੇਵਲ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਦੁੱਖਾਂਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅੱਜ ਵੀ ਅਸੀਂ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਦੁੱਖਾਂਤਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿੱਚ ਜੀਉ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਫਲਸਫ਼ਾ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਣ ਦਾ ਵੀ ਹੈ। ਵਿਦਵਾਨ ਚਿੰਤਕਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਮਹਾਨ ਸਾਹਿਤ ਉਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਹਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ, ਕਲਿਆਣ ਦੀ ਬਾਤ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਲੋਕਾਈ ਇੰਜ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਭਾਵ/ਜਜ਼ਬਾਤ ਮੇਰੇ ਹਨ, ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਮੇਰੇ ਹਨ, ਇਹ ਗੱਲ ਮੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਠਾਰਦੀ ਤੇ ਮੇਰਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਤਕ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕਤਾ ਉੱਪਰ ਪੂਰਾ ਢੱਕਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਬਹੁਮੁੱਲਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸਚਾਰੂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜੀਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਚਨਾਂ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਸੁਹਜਮਈ ਸ਼ੈਲੀ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਨੇਕਾਂ ਤੁੱਕਾਂ ਹੀ ਅਖਾਣ ਬਣ ਗਈਆਂ, ਜੋ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਣ ਦਾ ਜੀਵਨ ਤੇ ਉਚੇ ਆਚਰਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ :

ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥੁ ਦੇਇ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ - 1245)

ਸਚਹੁ ਉਰੈ ਸਭੁ ਕੋ ਉਪਰਿ ਸਚੁ ਆਚਾਰੁ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ - 62)

ਹਕੁ ਪਰਾਇਆ ਨਾਨਕਾ ਉਸੁ ਸੂਅਰ ਉਸੁ ਗਾਇ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ - 141)

ਜੇ ਰਤੁ ਲਗੈ ਕਪੜੈ ਜਾਮਾ ਹੋਇ ਪਲੀਤੁ॥

ਜੇ ਰਤੁ ਪੀਵਹਿ ਮਾਣਸਾ ਤਿਨ ਕਿਉ ਨਿਰਮਲ ਚੀਤੁ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ - 140)

ਮਨਿ ਜੀਤੈ ਜਗੁ ਜੀਤੁ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ - 6)

ਅਜਿਹੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਤੁੱਕਾਂ ਸਾਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਇਥੇ ਸਾਂਝੀ ਕਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਗਮਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਦਾ ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਸੀ ਕਿ “ਸੰਸਾਰ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਘਰ ਹੈ।” ਸ਼ੰਕਰਾ ਆਚਾਰਿਆ ਅਨੁਸਾਰ “ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਹੋਂਦ ਭਰਮ ਮਾਤਰ ਹੈ, ਜਗਤ ਦੀ ਕੋਈ ਹੋਂਦ ਨਹੀਂ ਤੇ ਜਗਤ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਵਿਚ ਹਾਂ।” ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਮੁੱਢੋਂ ਹੀ ਨਕਾਰਦਿਆਂ ਤਰਕਹੀਣ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਜਗਤ ਸੱਚੇ ਦਾ ਸਥਾਨ ਹੈ, ਜੋ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਸਾਜ ਕੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਹਰ ਸਮੇਂ ਮੌਜੂਦ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ:

ਆਪੀਨੈ ਆਪੁ ਸਾਜਿਓ ਆਪਿਨੈ ਰਚਿਉ ਨਾਉ॥

ਦੁਯੀ ਕੁਦਰਤਿ ਸਾਜੀਐ ਕਰਿ ਆਸਣੁ ਡਿਠੋ ਚਾਉ॥

.....

ਇਹੁ ਜਗੁ ਸਚੈ ਕੀ ਹੈ ਕੋਠੜੀ ਸਚੇ ਕਾ ਵਿਚਿ ਵਾਸੁ॥

ਇਕਨਾ ਹੁਕਮਿ ਸਮਾਇ ਲਏ ਇਕਨਾ ਹੁਕਮੇ ਕਰੇ ਵਿਣਾਸੁ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ - 463)

ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਸੱਚੇ ਦਾ ਰੂਪ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸੱਚ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਮੈਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਬਲਕਿ ਸੱਚੇ, ਸੁੱਚੇ ਤੇ ਉੱਚੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਜੀਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਜਗਤ ਸਦੀਵੀ ਨਹੀਂ ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਵੀ ਇਹ ਹੈ, ਉਸ ਸੱਚੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸੱਚ ਹੈ। ਅੰਤਿਮ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਹਿਣ ਨੂੰ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਤੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅੱਜ ਵੀ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਣ ਦੇ ਹਨ। ਜਿਸਨੂੰ ਵਿਚਾਰਨ, ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ, ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਮਾਰਗ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੀ ਬੇਹੱਦ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਅਜਿਹਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਗਿਰਾਵਟ ਵੱਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਚਾਨਣ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਵੇਗਾ।

ਮਨਦੀਪ ਕੌਰ

ਐਮ. ਏ. (ਪੰਜਾਬੀ) ਭਾਗ-ਪਹਿਲਾ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰੂਹਾਨੀਅਤ

ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦੇ ਸ਼ਕਤੀ-ਨਿਯਮ ਦੀ ਨੇੜਤਾ ਨਾਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਸੁਰਤਾਲ ਕਾਇਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਮੌਲਿਕ ਖੇੜਾ ਵੀ ਏਸੇ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਵੱਧਦਾ ਹੈ; ਇਸ ਦੀ ਨੇੜਤਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਰਸਿਕ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਸਮਾਂ ਅਤੇ ਸਥਾਨ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦੇ ਸ਼ਕਤੀ-ਨਿਯਮ ਦੇ ਨਾਲ ਤੁਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦੇ ਸ਼ਕਤੀ-ਨਿਯਮ ਨਾਲੋਂ ਦੂਰੀ ਉੱਤੇ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਦ ਇਸ ਦੀ ਰਸਿਕਤਾ ਘਟਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸੰਤੁਲਨ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਜਦ ਕਦੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟਦੀ, ਡਗ-ਮਗ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸੱਖਣਾਪਣ ਹਨੇਰੇ ਵਾਂਗ ਫੈਲਦਾ ਹੈ ਉਦੋਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਮੁੜ ਤੋਂ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦੇ ਸ਼ਕਤੀ-ਨਿਯਮ ਦੀ ਨੇੜਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਗੁਰੂ/ਪੈਗੰਬਰ/ਅਵਤਾਰ ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਇਲਾਹੀ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਕਾਇਨਾਤ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਬਿਲਕੁਲ ਨਵੇਂ-ਨਰੋਏ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਤਰੇ-ਤਾਜ਼ਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਦੋਂ ਫਿਰ ਉਹ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ - ਕੌਮਲਤਾ ਦੇ ਲਿਸ਼ਕਾਰੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਮਦ ਨੇ ਵੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸਰਸ਼ਾਰ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਮਦ ਉੱਤੇ ਕੌਮਲਤਾ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਲਿਸ਼ਕਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ-ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲੋਂ-ਪਹਿਲ ਵੇਖਿਆ, ਮਾਣਿਆ ਅਤੇ ਪਹਿਚਾਣਿਆ, ਉਹ ਹਨ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਤੇ ਰਾਏ ਬੁਲਾਰ।

ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਉਹ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰਮੁੱਖ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੌਮਲਤਾ ਦੇ ਲਿਸ਼ਕਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਵੇਖਿਆ ਵੀ, ਮਾਣਿਆ ਵੀ ਅਤੇ ਪਹਿਚਾਣਿਆ ਵੀ ਅਤੇ ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਸੁਰ-ਤਾਲ ਭਰਨ ਲਈ ਆਏ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੀ ਸਦਾ ਲਈ ਰਬਾਬੀ ਮਰਦਾਨਾ ਹੋ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਸ ਰਾਜ਼ ਨੂੰ ਪਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਚਾਹੇ ਜੰਜੂ ਪਵਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਤੁਰੇ, ਚਾਹੇ ਪਾਂਧੇ ਨੂੰ ਪੱਟੀ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੀ ਅਤੇ ਚਾਹੇ ਭੁੱਖੇ ਸਾਧੂਆਂ ਨੂੰ ਲੰਗਰ ਛਕਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇ; ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਮੋਦੀ ਖਾਨੇ ਵਿੱਚ ਸੱਚਾ-ਸੌਦਾ ਤੋਲਦੇ ਰਹੇ; ਭਾਵੇਂ ਵੇਈਂ ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ - ਉਦੋਂ ਭੈਣ ਨਾਨਕੀ ਸੁਰਤ ਦੇ ਕਿਸੇ ਉੱਚੇ ਖਿਆਲ ਰਾਹੀਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉੱਤੇ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਅਪਾਰ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਭੇਦ ਨੂੰ ਉੱਥੇ ਵੇਖਦੀ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ 'ਸਹਸ ਸਿਆਣਪਾਂ' ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ; ਰਾਏ ਬੁਲਾਰ ਭੱਟੀ 'ਸਚਿਆਰਤਾ' ਦੇ ਚਾਨਣ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅਚੇਤ ਹੀ ਡੂੰਘਾ ਭੇਦ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ "ਕਾਲੂ ਤੈਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਨਾਹੀ। ਜਿਹਨੀ ਦੁਨੀਆ ਅੰਦਰ ਦਉਲਤ ਹੈ ਸਭਨਾਂ ਦਾ ਨਾਨਕ ਖਾਵੰਦ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਖਾਂਦੇ ਹਾਂ।" (ਹਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ 'ਮਹਿਬੂਬ', ਸਹਿਜੇ ਰਚਿਓ ਖਾਲਸਾ, ਪੰਨਾ-84)

ਜਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪਹਿਲੀ ਉਦਾਸੀ ਕਰਨ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਚੱਲੇ, ਮਰਦਾਨਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ। ਬਹੁ-ਚਰਚਿਤ ਵਿਦਵਾਨ ਹਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ 'ਮਹਿਬੂਬ' ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਸਹਿਜੇ ਰਚਿਓ ਖਾਲਸਾ' ਵਿੱਚ ਉਦੋਂ ਮਰਦਾਨੇ ਦੇ ਦੋ ਰੂਪ ਦੱਸੇ ਹਨ। ਮਰਦਾਨੇ ਦਾ ਇੱਕ ਰੂਪ ਉਹ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ ਰੱਖ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਸਰਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਹੋ ਕੇ ਕਿਸੇ ਵੱਡੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਤੁਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਹਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ 'ਮਹਿਬੂਬ' ਅਨੁਸਾਰ: "ਮਰਦਾਨੇ ਦੇ ਇੱਕ ਰੂਪ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਸਰਾ ਰੂਪ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਲਈ ਤੁਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਹਿਚਾਣ ਲਈ ਤੁਰਿਆ ਮਰਦਾਨੇ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਰੂਪ, ਜਿਸ ਦੀ ਤਾਸੀਰ ਵਿੱਚ ਬਚਪਨ ਅਤੇ ਉਦਾਸੀ ਦੋਵੇਂ ਸਨ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇੰਝ ਹੀ ਲੱਭ ਰਿਹਾ ਸੀ।" (ਹਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ 'ਮਹਿਬੂਬ', ਸਹਿਜੇ ਰਚਿਓ ਖਾਲਸਾ, ਪੰਨਾ-91)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਮਰਦਾਨੇ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਭਾ ਦੇ ਪਰਤੱਖ ਦੀਦਾਰ ਕੀਤੇ ਭਾਵ ਮਰਦਾਨੇ ਦੀ ਇਬਾਦਤ ਵਿੱਚ ਉਹ ਜ਼ੋਰ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਨੂੰ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਰਦਾਨੇ ਦੀ 'ਰਬਾਬ' ਬਾਬੇ ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਨੂੰ ਹਾਸਿਲ ਕਰ ਕੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਕੌਮਲਤਾ ਦੇ ਲਿਸ਼ਕਾਰੇ ਇੰਝ ਭਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਸੁਰ-ਤਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਨਾਦ ਛਿੜਦਾ ਹੈ। ਮਰਦਾਨਾ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦਾ ਹੋ ਕੇ ਕਦੇ ਨਾ ਮਰਨ ਵਾਲਾ (ਸਦੀਵੀ ਜਿਉਣ ਵਾਲਾ) ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ 'ਕਿਰਤ ਕਰੋ, ਨਾਮ ਜਪੋ ਅਤੇ ਵੰਡ ਛਕੋ' ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਪਿੱਛੇ ਜਿਹੜੀ ਬਰਕਤ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਉਹ ਵੀ ਸਦੀਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀਆਂ ਕੌਮਲ ਪਰਤਾਂ ਨੂੰ ਕੌਮਲ ਲਿਸ਼ਕਾਰਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਜ਼ਰਖੇਜ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਮਦ ਵੇਲੇ ਬਹੁਦੇਵ-ਪੂਜਾ/ਬਹੁ-ਈਸ਼ਵਰਵਾਦ (Polytheism) ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਚੱਲੀ ਆ ਰਹੀ ਚਰਚਾ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਸਿਰਫ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਤੱਕ ਰੱਬ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਹਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ 'ਮਹਿਬੂਬ' ਇਉਂ ਬਿਆਨਦੇ ਹਨ:

“ਰੱਬ ਪੈਗੰਬਰੀ ਸੁਰਤਿ ਤੋਂ ਉੱਤਰ ਕੇ ਕਵੀ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਬਣ ਗਿਆ, ਆਦਮੀ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਰੱਬ ਵੱਲੋਂ ਬੇਮੁੱਖ ਹੋ ਕੇ ਫਲਸਫੇ ਦੀ ਤੋੜ-ਭੱਜ ਉੱਤੇ ਟਿਕ ਗਈ। ਕਲਪਨਾ ਵਿੱਚ ਰੱਬ ਦੀ ਥਾਂ ਬਿੰਬਾਂ ਦੀ ਘੁੰਮਣਘੇਰੀ ਪੈਣ ਲੱਗੀ; ਸੰਖੇਪਿਤ ਵਿੱਚ ਰੱਬ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸਿਰਫ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਹੀ

ਰਹਿ ਗਿਆ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਰੱਬ ਇੱਕ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅਨੇਕਾਂ ਬੁੱਤਾਂ ਵਿੱਚ ਉਲਟਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ - ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਬੁੱਤਾਂ ਵਿੱਚ, ਕਾਲ ਦੇ ਬੁੱਤਾਂ ਵਿੱਚ, ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਬੁੱਤਾਂ ਵਿੱਚ, ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਦੇ ਬੁੱਤਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਆਦਾਂ ਅਤੇ ਕਰਤਵਾਂ ਦੇ ਬੁੱਤਾਂ ਵਿੱਚ।” (ਹਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਹਿਬੂਬ, ਸਹਿਜੇ ਰਚਿਓ ਖਾਲਸਾ, ਪੰਨਾ-240)

ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਉਪਰੋਕਤ ਦਰਸਾਏ ਅਨੁਸਾਰ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦੇ ਸ਼ਕਤੀ-ਨਿਯਮ ਦੀ ਨੇੜਤਾ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਮੌਲਿਕ ਖੇੜਾ ਕਿਵੇਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ! ਮਨੁੱਖੀ ਖਿਆਲ ਨੇ ਰੱਬ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲਾਭ-ਹਾਣ ਦੇ ਲਈ ਸਿਫਤ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਉਦੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇੱਕ ਰੱਬ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਮੁੜ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਰੂਹ ਨੂੰ ਜਗਾਇਆ।

ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰਨ ਯੋਗ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਇਲਾਹੀ ਰਮਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਦੁਨਿਆਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਪਹਿਚਾਣਿਆ ਜਾਣਾ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ ਜਾਂ ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਭਾ ਦਾ ਦਾਇਰਾ ਇਸ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ। ਹਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਹਿਬੂਬ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ - “ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਕੋਈ ਸੁਧਾਰਕ, ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ, ਚਿੰਤਕ ਜਾਂ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਦੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਆਏ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਆਦਰਯੋਗ ਨਾਂ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਇਸਤਲਾਹਾਂ (Terms) ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਲਈ ਵਰਤਣੀਆਂ ਲਘੂ ਸਿਆਣਪਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਣੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਸੀਮਿਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਾਲੇ ਸੰਸਾਰੀ ਰੁਤਬਿਆਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਅੱਗੇ ਸਨ।” (ਹਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਹਿਬੂਬ, ਸਹਿਜੇ ਰਚਿਓ ਖਾਲਸਾ, ਪੰਨਾ-96)

ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਇਬਾਦਤ ਦਾ ਰੰਗ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੂਰਜ ਦੇ ਚਮਕਣ ਸਮਾਨ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸੁਰਤਿ ਦੀ ਇਬਾਦਤ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ ਆਭਾ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤੱਕ ਜਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਬੇਅੰਤ ਕੌਰ (ਡਾ.)
ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ
ਪੀ. ਜੀ. ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵਾਤਾਵਰਨ ਸਨੇਹ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਰੋਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਤੋਂ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਅਗਵਾਈ ਲੈ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਸਲ ਮਨੋਰਥ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਇਕਸੁਰਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਾ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਕਰਾਉਣਾ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਇਕਸੁਰਤਾ ਸਚਿਆਰ ਬਣ ਕੇ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਣ ਸੰਬੰਧੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ' ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਵੀ ਅਗਲੀ ਤੁਕ 'ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ ਨਾਨਕ ਲਿਖਿਆ ਨਾਲਿ' ਵਿਚ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਸਚਿਆਰ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਚਿਆਰ ਮਨੁੱਖ ਸਦਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਜੀਵਨ ਜਿਉਂਦਾ ਅਤੇ ਕਾਦਰ ਦੀ ਸਿਰਜੀ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚਲੀ ਹਰ ਵਸਤ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਜਾਣ ਕੇ ਉਸਦਾ ਭਲਾ ਮੰਗਦਾ ਹੈ:

ਸਭ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਜੋਤਿ ਹੈ ਸੋਇ ਤਿਸ ਦੈ ਚਾਨਣਿ ਸਭ ਮਹਿ ਚਾਨਣੁ ਹੋਇ ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 13)

ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚਲੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਅਤੇ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਤਤਾਂ ਦੇ ਰਲਵੇਂ-ਮਿਲਵੇ ਰੂਪ ਨੂੰ 'ਕੁਦਰਤ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰਚਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੂਜੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਇਸ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਕੁਦਰਤ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਨਾਮ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਵੀ।

ਆਪੀਨੈ ਆਪੁ ਸਾਜਿਓ ਆਪੀਨੈ ਰਚਿਓ ਨਾਉ ॥

ਦੁਯੀ ਕੁਦਰਤਿ ਸਾਜੀਐ ਕਰਿ ਆਸਣੁ ਡਿਠੋ ਚਾਉ ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 463)

ਕਾਦਰ ਦੁਆਰਾ ਸਾਜੀ ਇਹ ਬਹੁਰੰਗੀ, ਬਹੁਭਾਂਤੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਚਾਰ ਤਰੀਕਿਆਂ ਅੰਡਜ (ਅੰਡੇ ਤੋਂ), ਜੇਰਜ (ਜੇਰ ਤੋਂ), ਸੇਤਜ (ਪਸੀਨੇ ਤੋਂ),

ਉਤਭੁਜ (ਜਿਹੜੀ ਧਰਤੀ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਪੈਦਾ ਹੋਈ, ਇਸ ਅਧੀਨ ਸਾਰੀ ਬਨਸਪਤੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ) ਨਾਲ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈ ਜੇ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹੀ ਜੋਤ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਵਿਚਲੇ ਇਹ ਸਭ ਧਰਤੀ, ਹਵਾ, ਪਾਣੀ, ਪਸ਼ੂ, ਪੰਛੀ, ਬਨਾਸਪਤੀ, ਚੰਦ, ਸੂਰਜ, ਅਸਮਾਨ ਆਦਿ ਨਿਰਗੁਣ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ:

ਨਿਰਗੁਨੁ ਆਪਿ ਸਰਗੁਨੁ ਭੀ ਓਹੀ ਕਲਾ ਧਾਰਿ ਜਿਨਿ ਸਗਲੀ ਮੋਹੀ ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 286)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਧਨਾਸਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਦਰਜ ਆਰਤੀ ਰਾਹੀਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਿਰਗੁਣ ਤੋਂ ਸਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਬੜੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ ਬਿਆਨਿਆ ਹੈ, ਕੁਦਰਤ ਵਿਚਲੀ ਸਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਧਾਰੀ ਹਰ ਵਸਤੂ ਉਸਦੀ ਕੀਰਤੀ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ:

ਗਗਨ ਮੈ ਥਾਲੁ ਰਵਿ ਚੰਦੁ ਦੀਪਕ ਬਨੇ ਤਾਰਿਕਾ ਮੰਡਲ ਜਨਕ ਮੋਤੀ ॥
ਪੂਪੁ ਮਲਆਨਲੋ ਪਵਣੁ ਚਵਰੋ ਕਰੇ ਸਗਲ ਬਨਰਾਇ ਫੁਲੰਤ ਜੋਤੀ ॥ ...
... ਤਿਸ ਦੈ ਚਾਨਣਿ ਸਭ ਮਹਿ ਚਾਨਣੁ ਹੋਇ ॥
ਗੁਰ ਸਾਖੀ ਜੋਤਿ ਪਰਗਟੁ ਹੋਇ ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਪੰਨਾ 13)

ਕੁਦਰਤ ਵਿਚਲੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਜਿਸ ਰਬੀ ਰਜਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਸਨੂੰ 'ਹੁਕਮ', 'ਭਾਣਾ' ਜਾਂ 'ਨਿਰਮਲ ਭਉ' ਵੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਇਸ ਵਿਚ ਵਾਪਰ ਰਹੀਆਂ ਸਹਿਜ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਭਾਵ ਹੁਕਮ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ :

ਭੈ ਵਿਚਿ ਪਵਣੁ ਵਹੈ ਸਦਵਾਉ ॥ ਭੈ ਵਿਚਿ ਚਲੈ ਲਖ ਦਰੀਆਉ ॥
ਭੈ ਵਿਚਿ ਅਗਨਿ ਕਢੈ ਵੇਗਾਰਿ ॥ ਭੈ ਵਿਚਿ ਧਰਤੀ ਦਬੀ ਭਾਰਿ ॥ ...
... ਸਗਲਿਆ ਭਉ ਲਿਖਿਆ ਸਿਰਿ ਲੇਖੁ ॥ ਨਾਨਕ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰੰਕਾਰ ਸਚੁ ਏਕੁ ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਪੰਨਾ 464)

ਸਾਇੰਸ ਦੇ ਇਸ ਯੁਗ ਵਿਚ ਮਨੁਖ ਆਪਣੇ ਬੌਧਿਕ ਤਲ ਅਨੁਸਾਰ ਸਹਿਜ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਉਤੇ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਕੇ ਬੌਧਿਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਅਹਿਮੀਅਤ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਬੌਧਿਕ ਹੰਕਾਰ ਦੇ ਵਸ ਮਨੁਖ ਕਰਤੇ ਨੂੰ ਮਿਲਾਉਣ ਵਾਲੀ ਕੁਦਰਤ ਤੋਂ ਕੋਹਾਂ ਦੂਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੀਮਤ ਬੁਧੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਮਨੁਖ ਭੋਗ-ਬਿਰਤੀ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰੱਖ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਵੈ-ਇਛਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਕਰਤੇ ਦੇ ਅਸੀਮਤ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਿਚ ਦਖਲ ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਸੀਮ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੁਦਰਤੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਦਖਲ ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਇਸ ਜਗਤ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬੁਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਕੁਦਰਤ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਇਸ ਵਿਚ ਇਕ ਸੰਤੁਲਨ ਰਖਿਆ ਹੈ:

ਪੂਰੇ ਕਾ ਕੀਆ ਸਭ ਕਿਛੁ ਪੂਰਾ ਘਟਿ ਵਧਿ ਕਿਛੁ ਨਾਹੀ ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਪੰਨਾ 1412)

ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਚੁਗਿਰਦੇ ਵਿਚਲੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਵਸਤਾਂ ਤੋਂ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਦੀ ਕਲਾ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਪਰੇਰਦੀ ਹੈ। ਸਾਇੰਸ ਦੇ ਇਸ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਸਵੈ-ਇਛਿਤ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਕਰਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ 'ਦੈਵੀ ਹੁਕਮ' ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰ ਨੈਤਿਕ ਨਿਯਮਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਾਇੰਸ ਅੰਨ੍ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀਰੋਸ਼ੀਮਾ ਅਤੇ ਨਾਗਾਸਾਕੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਸਾਇੰਸ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਖੋਜਾਂ ਦੇ ਸਿਟੇ ਵਜੋਂ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਅਨੇਕਾਂ ਸਮੱਸਿਆਂ (ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ) ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈ ਰਿਹਾ। ਇਹਨਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵਿਚ ਮੁਖ ਸਮੱਸਿਆ (ਪ੍ਰਵਚਨ) ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੇ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਮਨੁਖ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੇ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤ ਹੋਣ ਨਾਲ ਮਨੁਖ ਦਾ ਚੁਗਿਰਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸਦਾ ਸਿੱਧਾ ਅਸਰ ਮਨੁਖ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਵਿਕਾਸ ਉਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਚੁਗਿਰਦੇ ਵਿਚਲੇ ਕੁਦਰਤੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੇ ਪਲੀਤ ਹੋਣ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਮਨੁਖ ਦਾ ਸੰਜਮ ਸੰਤੋਖ ਆਦਿ ਸਦਗੁਣਾਂ ਵਾਲਾ ਗੁਰਮੁਖੀ ਜੀਵਨ ਤਿਆਗ

ਕੇ ਕਾਮ, ਕਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ ਅਤੇ ਹੰਕਾਰ ਆਦਿ ਅਵਗੁਣਾਂ ਵਾਲਾ ਮਨਮੁਖੀ ਜੀਵਨ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਮਨਮੁਖ ਵਿਅਕਤੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਲਿਪਟਿਆ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਖਚਿਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਾਇਆਵਾਦੀ ਮਨੁਖ ਇਛਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਖੁਦਗਰਜ਼ ਬਣ ਕੇ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੁਠੀ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨਮੁਖ ਵਿਅਕਤੀ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ 'ਕੁਦਰਤਿ ਕਰਿ ਕੇ ਵਸਿਆ ਸੋਇ' ਭਾਵ ਰਮੇ ਹੋਏ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਸੁਣਦਾ, ਭਾਵ ਉਸਨੂੰ ਯਾਦ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।

ਮਾਇਆਧਾਰੀ ਅਤਿ ਅੰਨਾ ਬੋਲਾ ॥
ਸਬਦੁ ਨ ਸੁਣਈ ਬਹੁ ਰੋਲ ਘਚੋਲਾ ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 313)

ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ, ਕੁਦਰਤ ਵਿਚੋਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸਰਵਵਿਆਪਕਤਾ ਭੁਲ ਕੇ ਇਸ ਦੀ ਹਰ ਵਸਤ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤੀ ਚੁਗਿਰਦੇ ਵਿਚਲੇ ਮੁਖ ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਮਨੁਖੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਚੁਗਿਰਦੇ ਵਿਚਲੀ ਪਵਣ ਨੂੰ ਗੁਰੂ, ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਤੇ ਧਰਤ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਦੇ ਤੁਲ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਪਵਣ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਪ੍ਰਵਰਤਕ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਬਿਨਾਂ ਸੁਰਤ ਮੁਰਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਵਣ ਬਿਨਾਂ ਸਰੀਰ ਮੁਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਲ ਜੋ ਕਿ ਉਤਪਤੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ ਇਸਨੂੰ ਪਿਤਾ ਦਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਨੂੰ 'ਪਹਿਲਾ ਪਾਣੀ ਜੀਉ ਹੈ, ਜਿਤੁ ਹਰਿਆ ਸਭਿ ਕੋਇ ॥' ਕਹਿ ਕੇ ਅਹਿਮੀਅਤ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਧਰਤੀ ਜਿਸ ਦੀ ਕੁੱਖ ਤੋਂ ਜੀਵ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਸਦੀ ਦਿੜ੍ਹਤਾ ਕਾਰਨ ਇਸਨੂੰ ਮਾਂ ਦੇ ਸਮਾਨ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਦੀ ਕੁਖ ਵਿਚੋਂ ਜੀਵ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪਵਣੁ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ ਮਾਤਾ ਧਰਤਿ ਮਹਤੁ ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 8)

ਅੰਤ ਵਿਚ ਕਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਮਨੁਖ ਤਾਂ ਹੀ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਸੁਖੀ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਸਦਗੁਣਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਸਾਰੀ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਰਮਿਆ ਹੋਇਆ ਜਾਣੇ ਅਤੇ ਸੰਜਮਮਈ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਫੁਰਮਾਨ 'ਕਰਮ ਧਰਤੀ ਸਰੀਰੁ ਕਲਿਜੁਗ ਵਿਚਿ ਜੇਹਾ ਕੇ ਬੀਜੇ ਤੇਹਾ ਕੇ ਖਾਵੇ ॥' ਵਾਂਗ ਮਨੁਖ ਇਸ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਜਾਣ ਕੇ ਜਿਹੋ ਜਿਹਾ ਬੀਜੇਗਾ, ਉਸਨੂੰ ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਫਲ ਭੁਗਤਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਵਾਤਾਵਰਣ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਸਭ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈ।

ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ
ਬੀ.ਏ. ਭਾਗ-ਪਹਿਲਾ

ਬਲਿਹਾਰੀ ਕੁਦਰਤਿ ਵਸਿਆ ਤੇਰਾ ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਈ ਲਖਿਆ ॥

ਸਿੱਖ ਧਰਮ, ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ

ਤਤਕਰਾ

ਕੁਦਰਤਿ ਕਰਿ ਕੈ ਵਸਿਆ ਸੋਇ	32
ਪਹਿਲਾ ਪਾਣੀ ਜੀਉ ਹੈ	33
ਸੇਵਾ	34
ਗੁਰੂ ਭਾਵ	35
ਕੇਸ ਰੱਖਣ ਬਾਰੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਦੀ ਦਲੀਲ	35
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਮਾਂ	36
ਕੌਰ	36
ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਸੰਕਲਪ	37
ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਸਰਵੇਖਣ	38
ਪੱਗ	39
Saint Soldier Sri Guru Gobind Singh Ji	39
Importance of Gurdwara	40
Classification of Works of Bhai Kahn Singh Nabha	41
Sikhism, Spirituality and Sustainability	42

ਸੰਪਦਕੀ...

ਕੁਦਰਤਿ ਕਰਿ ਕੈ ਵਸਿਆ ਸੋਇ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚੋਂ 'ਕਾਦਰ' ਨੂੰ ਮਾਣਨ ਅਤੇ 'ਕੁਦਰਤ' ਦੇ ਰਸੀਏ ਹੋਣ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਚੁਗਿਰਦੇ ਵਿਚੋਂ ਲਏ ਪ੍ਰਤੀਕ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਜਨਮ ਭੂਮੀ 'ਬਾਰ' ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਮਨਮੋਹਕ ਚੁਗਿਰਦੇ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਔਤਲੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਵਰਣਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ 'ਬਾਰਹਮਾਹ ਤੁਖਾਰੀ' ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚਲੀਆਂ ਅਨੇਕ ਵਸਤਾਂ ਹਵਾ, ਪਾਣੀ, ਧਰਤੀ ਦੇ ਦਰਿਆ, ਪਹਾੜ, ਅਗਨੀ, ਬਨਸਪਤੀ, ਰੁੱਖਾਂ, ਥਿੱਤਾਂ, ਦਿਨ-ਰਾਤ, ਫੁੱਲ, ਫਲ, ਪਸ਼ੂ, ਪੰਛੀ, ਕੀੜੇ, ਮਕੌੜੇ, ਅੰਬਰ ਦੇ ਤਾਰੇ, ਸੂਰਜ, ਚੰਦਰਮਾ, ਬਦਲ, ਮੀਂਹ, ਹਨੇਰੀ, ਬਿਜਲੀਆਂ ਆਦਿ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਭਾਵ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਦੀ

ਗਿਣਤੀ-ਮਿਣਤੀ 'ਕੇਤੇ' ਤੋਂ ਅਰੰਭ ਕਰਕੇ 'ਅੰਤ ਨ ਅੰਤ' ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਸਮਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਅਸੀਮ ਅਤੇ ਬੇਅੰਤ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਜਣ ਵਾਲਾ ਆਪ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ:

ਪੁਰਖਾਂ ਬਿਰਖਾਂ ਤੀਰਥਾਂ ਤਟਾਂ ਮੇਘਾਂ ਖੇਤਾਂਹ॥...

... ਨਾਨਕ ਜੰਤ ਉਪਾਇ ਕੈ ਸੰਮਾਲੇ ਸਭਨਾਹ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 467)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚਲੀ ਹਰ ਚੀਜ਼ 'ਦੈਵੀ ਭਾਉ' ਅਨੁਸਾਰ ਹੁਕਮ ਦੀ ਖੇਡ-ਖੇਡਦੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕੀਰਤੀ ਗਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਦਰਜ ਅਨੇਕ ਸਾਖੀਆਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਚੁਗਿਰਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਸਨੇਹ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦੌਰਾਨ ਮਹਿਲ-ਮੁਨਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕੁਦਰਤੀ ਨਜ਼ਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਰਹਿਣ ਬਸੇਰਾ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਕਿੱਲਤ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਅਨੇਕ ਬਾਉਲੀਆਂ, ਖੂਹ ਲਗਵਾਏ। ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ ਜਗਨਨਾਥ ਪੁਰੀ ਤੋਂ ਵੀਹ ਕੋਹ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਬਣਵਾਈ 'ਬਾਉਲੀ', ਢਾਕੇ ਨੇੜੇ ਮਿਠੇ ਜਲ ਦਾ ਖੂਹ 'ਬਰਛਾ ਸਾਹਿਬ', ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ 'ਨਾਨਕ ਪਿਆਉ', ਬਿਦਰ (ਕਰਨਾਟਕ) ਦੇ ਸਥਾਨ ਤੇ 'ਨਾਨਕ ਝੀਰਾ', ਹਰੀਪੁਰ ਪਟੇ ਦੇ ਨੇੜੇ 'ਜੋਹੜਸਰ', ਮੁਲਤਾਨ ਵਿਖੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ 'ਚਸ਼ਮਾ ਸਾਹਿਬ' ਆਦਿ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 'ਹਸਨ ਅਬਦਾਲ' ਦੇ ਸਥਾਨ ਉਤੇ ਵਲੀ ਕੰਧਾਰੀ ਨਾਂ ਦੇ ਰਾਖਸ਼ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਪਾਣੀ ਰੱਬ ਦੀ ਦਾਤ ਹੈ, ਇਸ ਉਤੇ ਸਭ ਦਾ ਹੱਕ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰੁੱਖਾਂ-ਬਿਰਖਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਅਨੇਕ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਵੀ ਦੱਖਤਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਦੱਖਣ ਦੀ ਉਦਾਸੀ ਸਮੇਂ ਸੰਗਲਾਦੀਪ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਰਾਜੇ ਸ਼ਿਭਨਾਵ ਦੇ ਸੁਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਡੇਰਾ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਬਾਗ ਨੂੰ ਹਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੱਕੇ ਜਾਂਦੇ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਿਠਕੋਟ ਨਾਂ ਦੇ ਸਥਾਨ ਉਤੇ ਰੁਕੇ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਇਕ ਦਾਉਦ ਨਾਂ ਦੇ ਜੁਲਾਹੇ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਬਣਾਇਆ ਗਲੀਚਾ ਭੇਟ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਹਰੇ-ਭਰੇ ਘਾਹ ਉੱਤੇ ਬੈਠ ਗਏ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੁਲਾਹੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਹਰਾ-ਭਰਾ ਘਾਹ ਹੀ ਮੇਰਾ ਗਲੀਚਾ ਹੈ। ਇਕ ਈਸ਼ਵਰਵਾਦ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਨੂੰ ਨਿਕਾਰਿਆ ਹੈ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਚੁਗਿਰਦੇ ਵਿਚਲੀ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਵਰਣਨ ਇਸ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸਗੋਂ ਕਾਦਰ ਦੀ ਹੋਂਦ 'ਕੁਦਰਤਿ ਕਰਿ ਕੈ ਵਸਿਆ ਸੋਇ' ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਵੀ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਅੱਜ ਲੋੜ ਹੈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ 550 ਸਾਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਰਬ ਮਨਾ ਰਹੀ ਸਮੁੱਚੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਕਰਤੇ ਦੀ ਜੋਤ ਪਛਾਣਨ ਦੀ, ਇਸੇ ਫਰਜ਼ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਂਦਿਆਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਕਾਲਜ ਵਲੋਂ 'ਅਗੰਮੀ ਜੋਤ' ਰਸਾਲੇ ਦਾ ਇਹ ਅੰਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਧਿਆਪਕ ਸਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਪਿਆਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਲੋਂ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਸਿੱਜੇ ਸਬਦ ਰੂਪੀ ਬਿਰਖ ਲਗਾਏ ਗਏ, ਜਿਸ ਲਈ ਸਭ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ। ਗੁਰੂ ਰਹਿਮਤ ਕਰੇ ਇਹਨਾਂ ਸਬਦਾਂ ਦੇ ਬਿਰਖਾਂ ਨੂੰ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਨਾਮ ਦਾ ਫਲ ਲੱਗੇ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਕਰਤੇ ਦੀ ਜੋਤ ਪਛਾਣਨ ਦੀ ਜਾਚ ਆਵੇ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਬਿਨਾਂ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ:

ਅਖਰ ਬਿਰਖ ਬਾਗ ਭੁਇ ਚੋਖੀ ਸਿੱਚਿਤ ਭਾਉ ਕਰੇਹੀ॥

ਸਭਨਾ ਫਲੁ ਲਾਗੈ ਨਾਮੁ ਏਕੋ ਬਿਨੁ ਕਰਮਾ ਕੈਸੇ ਲੇਹੀ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪੰਨਾ 354)

ਸੁਖਜਿੰਦਰ ਕੌਰ (ਡਾ.)

ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ

ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ

ਪਹਿਲਾ ਪਾਣੀ ਜੀਉ ਹੈ

ਕੁਦਰਤੀ ਤੋਹਫਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਪਾਣੀ ਇਕ ਅਨਮੋਲਕ ਦਾਤ ਹੈ, ਪਾਣੀ ਉਤਪਤੀ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨ ਕਿਸੇ ਵੀ ਗ੍ਰਹਿ ਉਤੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਉਣ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਗ੍ਰਹਿ ਉਤੇ ਪਾਣੀ ਬਾਰੇ ਸੂਹ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਹੀ ਜੀਵਨ ਹੈ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ 'ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ ਜਗਤ ਕਾ ਫਿਰਿ ਪਾਣੀ ਸਭੁ ਖਾਇ' ਕਹਿ ਕੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਜਗਤ ਦਾ ਪਿਤਾ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਹਰ ਜੀਵ ਪਾਣੀ ਦੀ ਹੀ ਉਪਜ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਜਲ ਦੇ ਸਦੀਵੀ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਸਭ ਕੁਝ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਹੈ। ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਪਾਣੀ ਜ਼ਮੀਨ ਨਾਲੋਂ ਤਿੰਨ ਗੁਣਾਂ ਵੱਧ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਲਈ ਵਖੋ-ਵਖਰੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਨਾਂ ਵਰਤੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਪਾਣੀ, ਅਪ, ਨੀਰ, ਜਲ, ਆਬ, ਬਿੰਬ, ਅੰਭੈ, ਉਦਕ, ਸਲਲ, ਤੋਇਅਓ, ਰਸ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ ਲਈ 'ਬਨੁ' ਆਦਿ ਵੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਮੇਲ ਲੈਣ, ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਰਲਾਉਣ ਅਤੇ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮਰੱਥਾ ਹੈ। 'ਨਿਰਵੈਰ ਸਤਿਗੁਰੂ' ਵਿਚ ਵੀ ਪਾਣੀ ਦੇ ਇਸ ਦ੍ਰਵ ਰੂਪ ਵਾਂਗ ਸਭ ਵਖਰੇਵੇਂ ਖਤਮ ਕਰ ਕੇ ਸਮਾ ਲੈਣ ਦਾ ਗੁਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:

ਜਿਉ ਮੀਹਿ ਵੁਠੈ ਗਲੀਆ ਨਾਲਿਆ ਟੋਭਿਆ ਕਾ ਜਲੁ ਜਾਇ ਪਵੈ ਵਿਚਿ ਸੁਰਸਰੀ
... ਜਿਤੁ ਮਿਲਿਐ ਤਿਸਨਾ ਭੁਖ ਉਤਰੈ ਹਰਿ ਸਾਂਤਿ ਤੜ ਆਵੈ ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 854)

ਕੇਵਲ ਪਾਣੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਸਗੋਂ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਤਰਲ ਪਦਾਰਥ ਵੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਮਿਲ ਕੇ ਇਕ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਿਖੇੜਨਾ ਸੌਖਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਜੀਵ ਰੂਪੀ ਆਤਮਾ ਦਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਲੱਗ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਪਾਣੀ ਦਾ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਹੋ ਕੇ ਸਮਰਪਣ ਦਾ ਸੁਭਾਉ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਉਠੇ ਥੋੜ੍ਹਿਚਿਰੇ ਜੀਵਨ ਵਾਲੇ ਬੁਲਬੁਲੇ ਜਾਂ ਲਹਿਰਾਂ ਮੁੜ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਅਭੇਦ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ:

ਜੈਸੇ ਜਲ ਤੇ ਬੁਦਬੁਦਾ ਉਪਜੈ ਬਿਨਸੈ ਨੀਤ ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 1426)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਦੇ ਸੋਮਿਆਂ ਦਰਿਆ, ਨਦੀਆਂ, ਨਾਲੇ, ਸਮੁੰਦਰ, ਸਰਵਰ, ਛਪੜੀ, ਸਾਗਰ, ਖੂਹ ਆਦਿ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ, ਹੈਮੰਚਲਿ (ਬਰਫ ਦਾ ਘਰ), ਹਿਵ (ਬਰਫ), ਮੀਂਹ ਆਦਿ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜਲ ਖੇਤਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਧਿਆਨ ਸਮੁੰਦਰ ਅਤੇ ਸਾਗਰ ਨੇ ਖਿਚਿਆ ਹੈ। ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਅਨੰਤ ਵਿਸਤਾਰ, ਅਥਾਹ ਜਲ ਅਤੇ ਗੰਭੀਰਤਾ, ਡੂੰਘਾਣਾਂ ਵਿਚਲੇ ਰਤਨਾਂ, ਉਸ ਉਪਰ ਤੈਰਨ ਵਾਲੇ ਬੋਹਿਥਾਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਅਕਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਲਈ ਸਮੁੰਦਰ ਅਤੇ ਸਾਗਰ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ ਹਨ। ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਵਹਿਣ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖਾ ਜੀਵਨ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦਰਸਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਜਿੰਦਗੀ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਵੀ ਨਦੀ ਸਾਮਾਨ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਸੰਯੋਗ ਵਿਯੋਗ ਵੀ ਨਦੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢੇ ਨਾਲਿਆਂ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਅਤੇ ਮੇਲ ਦੇ ਸਾਮਾਨ ਹੈ:

ਨਦੀਆ ਵਾਹ ਵਿਛੁੰਨਿਆ ਮੇਲਾ ਸੰਜੋਗੀ ਰਾਮ ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 438)

ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬਹੁਤ ਪਵਿੱਤਰ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰਕ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਰਸਮਾਂ ਜਿਵੇਂ ਸ਼ੁਧੀਕਰਨ ਕਰਨਾ ਆਦਿ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰੋਲ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਸਾਰੀਆਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਅਸ਼ੁੱਧੀਆਂ, ਖੁਦਗਰਜ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਮਾੜੇ ਖਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਧੋ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਹਰ ਜੂਨ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ ਜੀਵ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਮਰਨ, ਵਿਕਾਸ ਤੋਂ ਵਿਗਾਸ ਤੱਕ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ।

**ਪਹਿਲਾ ਪਾਣੀ ਜੀਉ ਹੈ
ਜਿਤੁ ਹਰਿਆ ਸਭੁ ਕੋਇ ॥**

ਹਰਿੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ
ਐਮ.ਐਸ.ਸੀ. (ਕੈਮਿਸਟਰੀ) ਭਾਗ-ਪਹਿਲਾ

ਸੇਵਾ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ 'ਸੇਵਾ' ਪਦ ਬੜੇ ਗੰਭੀਰ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਅਸੀਂ ਸੋਚਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੁਖੀ ਦੀ ਜਾਂ ਲੋੜਵੰਦ ਦੀ ਤਨ, ਮਨ ਤੇ ਧਨ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੇਵਾ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮੂਲ ਮਨੋਰਥ ਹੈ। ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬੜੀ ਉੱਚੀ ਤੇ ਫਲਦਾਇਕ ਹੈ, ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਸੇਵਾ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਵੀ ਬੜਾ ਮਹੱਤਵ ਅਤੇ ਲਾਭ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੂਜੀ, ਤੀਜੀ, ਚੌਥੀ ਤੇ ਪੰਜਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨੇ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਟ-ਗੁਰਦੇਵ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਜਿਸ ਪਿਆਰ, ਸਤਿਕਾਰ, ਆਸਥਾ ਤੇ ਨਿਸ਼ਠਾ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਘੱਟ ਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ-ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ 'ਸੇਵਾ' ਅਤੇ 'ਸੇਵਾ' ਪਦ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਪਰਿਆਇਵਾਚੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ:

ਸੇਵਾ ਕਰਤ ਹੋਇ ਨਿਹਕਾਮੀ ॥ ਤਿਸ ਕਉ ਹੋਤ ਪਰਾਪਤਿ ਸੁਆਮੀ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 286)

'ਸੇਵਾ' ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਇਹ ਪੰਕਤੀਆਂ ਬੜੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣਾ ਮਤ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅੰਕਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਸਾਧਕ ਜਦੋਂ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਅਥਵਾ ਨਿਰਇੱਛੁਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ 'ਸੁਆਮੀ' ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ। ਮਨੋ-ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਇਛਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਕੀਤੀ ਫਲ-ਬਾਂਛਿਤ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਅਜਿਹੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 'ਮਨਮੁਖੀ-ਸੇਵਾ' ਆਖਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਅਜਿਹੀ ਸੇਵਾ ਕੇਵਲ ਮਨ ਦੀਆਂ ਖਾਹਸ਼ਾਂ ਤ੍ਰਿਪਤਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਉਮੈ-ਰਹਿਤ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਹੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਦਰ ਤੇ ਪਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਇੱਕ ਮਨ ਤੇ ਇੱਕ ਚਿੱਤ ਹੋ ਕੇ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਵਿਵਰਣ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:-

(1.) ਤਨ ਦੀ ਸੇਵਾ (2.) ਧਨ ਦੀ ਸੇਵਾ (3.) ਮਨ ਦੀ ਸੇਵਾ (4.) ਸੁਰਤਿ ਦੀ ਸੇਵਾ।

(1.) ਤਨ ਦੀ ਸੇਵਾ:- ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਦਸਾਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ 'ਤਨ ਦੀ ਸੇਵਾ' ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(2.) ਧਨ ਦੀ ਸੇਵਾ:- ਧਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਧਨ ਦੁਆਰਾ ਅਨਾਥਾਂ, ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨਾ। ਧਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੁਆਰਾ ਸਾਧਕ ਦਾ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਮੋਹ ਟੁੱਟਦਾ ਹੈ।

(3.) ਮਨ ਦੀ ਸੇਵਾ:- ਮਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤਥਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਅੱਗੇ ਅਰਪਣ ਕਰਨਾ ਹੀ ਮਨ ਦੀ ਸੱਚੀ ਸੇਵਾ ਹੈ।

(4.) ਸੁਰਤਿ ਦੀ ਸੇਵਾ:- ਸੁਰਤਿ ਦੇ ਕੋਸ਼ਗਤ ਅਰਥ ਕਈ ਹਨ। ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਅੰਤਰਕਰਣ ਦਾ ਅਤਿ ਸੂਖਮ ਭਾਗ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ 'ਚਿੱਤ' ਵੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਦੀ ਸੁਣਨ-ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਵੀ 'ਸੁਰਤੀ' ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਨ, ਮਨ ਤੇ ਧਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੁਰਤਿ ਨੂੰ ਨਿਰਮਲ ਅਤੇ ਬਲਵਾਣ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਕੇਵਲ ਸਾਧਨ ਮਾਤਰ ਹੀ ਹਨ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਮਨੋਰਥ 'ਸੁਰਤਿ' ਦੀ ਸੇਵਾ ਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਸਾਧਕ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਦਾ ਮਨੋਰਥ 'ਪਰਮ ਨਿਧਾਨ' ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਮਨ, ਬੁੱਧੀ ਅਤੇ ਇੰਦ੍ਰੇ ਇਹ ਸਭ ਭੌਤਿਕ ਹਨ ਅਤੇ 'ਪਰਮ ਨਿਧਾਨ' ਅਰਥਾਤ 'ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ' ਪਰਾਭੌਤਿਕ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਸੁਰਤਿ ਜਿਹੜੀ ਅਭੌਤਿਕ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਹੈ, ਇਸ ਗੁਪਤ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਨਿਰਖ-ਪਰਖ ਤੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਤਨ, ਮਨ ਤੇ ਧਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੁਆਰਾ ਸਾਧਕ ਨਿਮਰ, ਨਿਰਮਲ ਤੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੁਰਤਿ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ 'ਕ੍ਰਿਪਾ' ਜਾਂ 'ਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਹੈ। ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਕੇਵਲ ਉਹੀ ਜੀਵ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਉਸ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਦਇਆ-ਮਿਹਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਰੀ ਚਰਚਾ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨਿਰਣੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ ਅਤੇ ਸੁਰਤਿ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਪ੍ਰਭੂ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਸੰਸਾਰਿਕ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਕੀਤੀ ਸੇਵਾ ਨਾਲ ਜੀਵ ਬੰਧਨ-ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਕੇਵਲ ਨਿਸ਼ਕਾਮ, ਹਉਮੈ-ਰਹਿਤ ਤੇ ਚਿੱਤ-ਵ੍ਰਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕਾਗਰ ਕਰਕੇ ਸੁਰਤਿ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੇਵਾ ਹੀ ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਮਿਲਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜੀਵ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣਨ ਲਈ ਸਦਾ ਅਰਜ਼ੋਈ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਪਰਮਜੀਤ ਕੌਰ
ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੰਪਾਦਕ
ਬੀ.ਏ. ਭਾਗ-ਪਹਿਲਾ

ਗੁਰੂ ਭਾਵ

ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਗੌਰਵਮਈ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਗੁਰੂ ਸਹਿਬਾਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਤਿਆਗ, ਕੁਰਬਾਨੀ, ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਨਿਡਰਤਾ ਵਰਗੀਆਂ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨਾਲ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਨਾਲ ਬਣਿਆ ਹੈ, ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਅੱਖਰੀ ਅਰਥ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ:

ਗੁ: ਭਾਵ ਗਿਆਨਤਾ ਅਤੇ ਰੂ: ਦਾ ਭਾਵ ਰੋਸ਼ਨੀ ਜਾਂ ਸਚਾਈ ਹੈ।

ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਮੇਲ ਨਾਲ ਬਣਿਆ ਸ਼ਬਦ 'ਗੁਰੂ' ਸਮੁੱਚੀ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਨੂੰ 'ਸਤ' ਅਤੇ 'ਯਥਾਰਤ' ਨਾਲ ਰੁਬਰੂ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਹਿਬਾਨ ਦੇ ਨਾਮ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਸੰਸਕਾਰ ਹਰ ਸੱਚੇ ਸਿੱਖ ਲਈ ਸਿੱਖੀ ਸਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਦਾ ਫਲਸਫ਼ਾ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਨਾਂਵਾਂ ਦੇ ਭਾਵ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਹਨ:-

1.	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ	:	ਨਿਮਰਤਾ ਅਤੇ ਹਲੇਮੀ
2.	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ	:	ਆਗਿਆਕਾਰੀ
3.	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ	:	ਸਮਾਜਿਕ ਬਰਾਬਰਤਾ
4.	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ	:	ਸੇਵਾ
5.	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ	:	ਆਤਮ ਬਲਿਦਾਨ
6.	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ	:	ਨਿਆਂ
7.	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ	:	ਖਿਆ
8.	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ	:	ਪਵਿੱਤਰਤਾ
9.	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ	:	ਅਮਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ
10.	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ	:	ਰਾਜਸੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ

ਗੁਰੂ ਨਾਂਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮੋਏ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸਭ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਏਕੀਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਭਲਾਈ ਦਾ ਸਰੋਤ ਬਣ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਸਿਮਰਨਜੀਤ ਕੌਰ
ਐਮ. ਐਸ. ਸੀ. (ਜੁਆਲੋਜੀ) ਭਾਗ-ਦੂਜਾ

ਕੇਸ ਰੱਖਣ ਬਾਰੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਦੀ ਦਲੀਲ

ਮਨੋਵਿਗਿਆਨੀ ਖੋਜੀਆਂ ਨੇ ਕੇਸ ਕਟਵਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਬਾਰੇ ਖੋਜ ਕਰਦਿਆਂ ਇਕ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਪੁਰ ਅੰਦਰਲੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਆਦਮੀ ਆਪਣੇ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਕੇ ਇਸਤਰੀ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਇਸਤਰੀ ਮਰਦ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਲੋਚਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਉਕਤ ਵਚਿਤਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਜੰਗ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅਚੇਤ ਮਨ ਵਿਚ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ, ਕੇਸਾਂ ਉੱਤੇ ਜਾਣੇ ਅਣਜਾਣੇ ਵਿਚ ਬੜਾ ਮਾੜਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਾਨ ਤੇ ਆ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਮਨ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਸਹਿਬਾਨ ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੱਗੇ ਝੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੇਸ ਰੱਖਣ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕਰ ਕੇ ਬੇਲੋੜੀ ਅਤੇ ਇਸ ਕੁਵੱਲੀ ਜੰਗ ਦੀ ਪਕੜ ਵਿਚੋਂ ਸਦਾ-ਸਦਾ ਲਈ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਪ੍ਰਸੰਨ ਉਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਆਸ ਕੌਮ ਤੋਂ ਵੀ ਰੱਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਜਿਹੇ ਉਪਰਾਲੇ ਜੁਟਾਏਗੀ ਜਿਹਨਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਸਾਬਤ ਸੂਰਤ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਪਸਰ ਸਕੇ।

ਕੇਸ ਸਰੀਰ ਦਾ ਅਟੁਟ ਅੰਗ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਸੂਰਮਗਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨੀ ਹਨ। ਇਹ ਸਮਾਜਿਕ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਸੂਚਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸਹਿਜਤਾ ਦੇ ਸਵਾਮੀ ਹਨ। ਕੇਸ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਕ ਅਮੀਰੀ ਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮਿਸਾਲ ਹਨ। ਕੇਸ ਵਿਸ਼ਵ ਮਾਨਵ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਲੋਂ ਸਜਾਈ ਰੋਸ਼ਮੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਹਨ। ਜਿਸ ਧਰਮ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਲਈ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਉਣਾ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਜਾਂ ਤਾਂ ਸਰਬੰਸ ਵਾਰਨ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਫਿਰ ਸ਼ਹਾਦਤ ਲਈ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਬੈਠੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨ ਲਈ ਮੋਹਰਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਕੇਸ ਖਾਲਸੇ ਲਈ ਝੂਲਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਦਾ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਅਣਖ ਤੇ ਮਾਣ ਦਾ ਸਰੂਪ ਅਖਵਾਉਣ ਲਗ ਪਏ। ਕੇਸ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਨੂਰੀ ਪਹਿਚਾਣ ਬਣ ਗਏ।

ਕੇਸਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਗਿਆਨੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿਚ ਭਰੀਆਂ ਪਈਆਂ ਨੁਕਸਾਨਦਾਇਕ ਤਰੰਗਾਂ ਨੂੰ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਜਾਣ ਤੋਂ ਰੋਕਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਗਮਗੀਨੀ, ਅਧਿਕ ਭਾਵੁਕਤਾ ਨਿਮੋਝੁਣਤਾ ਤੋਂ ਮਾਨਸਿਕ ਬਿਖੜੇਪਨ ਨੂੰ ਠੱਲ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦਲੇਰੀ, ਖੁਸ਼-ਤਬੀਅਤ, ਖੁਸ਼-ਅਸਲੂਬੀ, ਚੜ੍ਹਦੀ-ਕਲਾ ਤੇ ਉਦਮਸ਼ੀਲਤਾ ਵਰਗੇ ਗੁਣ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਤਾਜ ਨਹੀਂ ਸ਼ਾਹੀ ਸਰਕਾਰ ਨਹੀਂ।

ਕੇਸ ਨਹੀਂ ਸਿਖ ਸਰਦਾਰ ਨਹੀਂ।

ਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ
ਬੀ. ਏ. ਭਾਗ-ਦੂਜਾ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਮਾਂ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਮੇਂ ਲਈ 'ਕਾਲ' ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਲ ਦੇ ਅਰਥ ਸਮਾਂ, ਵੇਲਾ, ਮੌਤ, ਆਦਿ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਸ਼ੇ, ਚਸਿਆਂ, ਘੜੀਆਂ, ਪਹਰਾਂ, ਥਿੱਤਾਂ, ਵਾਰਾਂ, ਮਹੀਨਿਆਂ, ਰੁੱਤਾਂ ਅਤੇ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਆਦਿ ਦਾ ਵਰਣਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਭ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਇਕਾਈਆਂ ਹਨ। ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਅੱਖ ਦੇ ਪੰਦਰਾਂ ਫੋਰਾਂ ਦਾ ਇਕ ਵਿਸਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 15 ਵਿਸਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਚਸਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, 30 ਚਸਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਪਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, 60 ਪਲਾਂ ਦੀ ਇਕ ਘੜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਸਾਢੇ ਸਤ ਘੜੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਪਹਿਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਠ ਪਹਿਰਾਂ ਦਾ ਇਕ ਵਾਰ ਬਣਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 15 ਥਿੱਤਾਂ, 7 ਵਾਰ, 12 ਮਹੀਨੇ, 6 ਰੁੱਤਾਂ, ਬੇਅੰਤ ਸਾਲ ਸਦੀਆਂ ਦੇ ਯੁਗ ਬਣਦੇ ਲੰਘਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਹੇਠ ਦਰਜ ਬਾਣੀਆਂ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਰਚਿਤ 'ਪਹਿਰ' ਬਾਣੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਰਾਤ ਦੇ ਚਾਰ ਪਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਰਚਿਤ 'ਵਾਰ ਸਤ', ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ 'ਦਿਨ ਰੈਣਿ' ਸਿਰਲੇਖ ਅਧੀਨ ਰਚੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ 'ਵਾਰੁ' ਵੀ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਅਤੇ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਥਿੱਤਾਂ (ਪੰਜਾਬੀ ਦੇਸੀ ਮਹੀਨੇ ਦੀਆਂ ਤਰੀਕਾਂ) ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬਾਣੀ ਵੀ ਰਚੀ। ਇਹਨਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਮੱਸਿਆ ਅਤੇ ਪੁੰਨਿਆ ਦੇ ਨਾਲ 14-14 ਥਿੱਤਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹਰ ਤਿੱਥ/ਦਿਹਾੜੇ ਰਾਹੀਂ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸ਼ੁਭ ਜਾਂ ਅਸ਼ੁਭ ਹੋਣ ਨੂੰ ਨਕਾਰ ਕੇ ਹਰ ਵਕਤ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਰੁੱਤਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ 'ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ਪ ਰੁਤੀ ਸਲੋਕ' ਬਾਣੀ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦੋ ਬਾਰਾਂਮਾਹੇ ਵੀ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਤੁਖਾਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ 'ਬਾਰਹਾ ਮਾਹ ਤੁਖਾਰੀ' ਅਤੇ ਮਾਝ ਰਾਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ 'ਬਾਰਹਾ ਮਾਹ ਮਾਝ' ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਛੇ ਰੁੱਤਾਂ ਵਿਚ ਬਦਲਦੇ ਮੌਸਮ ਦਾ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਉਤੇ ਪੈਂਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਭਗਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਪੋਹ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਰਾਗ ਵੀ ਰੁੱਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਰਾਮਕਲੀ ਰਾਗ ਵਿਚ 'ਰੁਤੀ' ਸਿਰਲੇਖ ਅਧੀਨ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਉਚਾਰਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਰੁੱਤ, ਮਹੀਨਾ, ਮਹੂਰਤ, ਘੜੀ, ਪਲ ਸਭ ਚੰਗਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਭਗਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਾਰੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਲੱਗ ਕੇ ਜੀਵਨ ਬਸਰ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ।

ਬ੍ਰਹਮਜੋਤ ਸਿੰਘ
ਬੀ. ਕਾਮ. ਭਾਗ-ਦੂਜਾ

ਕੌਰ

ਕੌਰ ਨਾਮ ਹੈ ਇਕ ਕਿਰਦਾਰ ਦਾ
ਕੌਰ ਨਾਮ ਹੈ ਇਕ ਕਿਰਦਾਰ ਦਾ।
ਇਹ ਰੁਤਬਾ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੈ ਦਾਤਾਰ ਦਾ।
ਧੁਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਜਿਸ ਦਾ ਮੂਲ ਹੈ।
ਰਜ਼ਾ ਦੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਜਿਸ ਦਾ ਅਸੂਲ ਹੈ।
ਹਰ ਵਕਤ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਦਾ।
ਕੌਰ ਨਾਮ ਹੈ ਇਕ ਕਿਰਦਾਰ ਦਾ।
ਇਹ ਰੁਤਬਾ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੈ ਦਾਤਾਰ ਦਾ।
ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਜੋ ਚੰਗੇ ਰਾਹ ਪਾਏ।
ਸੁਚੱਜੇ ਕਾਰਜ ਜੋ ਕਰਨੇ ਸਿਖਾਏ।
ਸਭਨਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰੇ ਜੋ।
ਵਿਤਕਰਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਰਤਾ ਨਾ ਭਾਏ।

ਸਦਾ ਸੱਚ ਦੀ ਮਹਿਕ ਖਿਲਾਰਦਾ।
ਕੌਰ ਨਾਮ ਹੈ ਇਕ ਕਿਰਦਾਰ ਦਾ।
ਇਹ ਰੁਤਬਾ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੈ ਦਾਤਾਰ ਦਾ।
ਜੋ ਹਰ ਲੋੜਵੰਦ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰੇ।
ਹੱਦ ਹੋਵੇ ਹੱਥ ਕਿਰਪਾਨ ਧਰੇ
ਹਰ ਸਾਹ ਰਹਿਮਤ ਅਕਾਲ ਦੀ ਕਹਿ
ਸਦਾ ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਕਰੇ।
ਇਹ ਅਕਸਰੂਹ ਦੇ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਦਾ।
ਕੌਰ ਨਾਮ ਹੈ ਇਕ ਕਿਰਦਾਰ ਦਾ।
ਇਹ ਰੁਤਬਾ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੈ ਦਾਤਾਰ ਦਾ।

ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ
ਐਮ. ਐਸ. ਸੀ. (ਮੈਥ) ਭਾਗ-ਦੂਜਾ

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਸੰਕਲਪ

ਸਿੱਖ ਧਰਮ, ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ ਲੋਚਣ ਵਾਲਾ ਵਿੱਲਖਣ ਧਰਮ ਹੈ। ਸਰਬੱਤ ਦੀ ਭਲਾਈ ਅਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਜਾਨ ਦੀ ਵੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਜਾਨ ਵਾਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ 'ਸ਼ਹੀਦ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਜਿੰਨੀਆਂ ਵੀ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਹੋਈਆਂ ਸਭ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਅਤੇ ਹੋ ਰਹੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਸਨ। 'ਸ਼ਹਾਦਤ' ਅਰਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, 'ਗਵਾਹੀ ਦੇਣਾ' ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਪੂਰਬੀ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਪਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ 'ਸ਼ਹੀਦ' ਸ਼ਬਦ ਦੋ ਵਾਰ ਅਇਆ ਹੈ।

ਪੀਰ ਪੈਕਾਮਰ ਸਾਲਕ ਸਾਦਕ ਸੁਹਦੇ ਅਉਰੁ ਸਹੀਦਾ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 53)

ਜਾ ਕੈ ਈਦਿ ਬਕਰੀਦਿ ਕੁਲ ਗਊ ਰੇ ਬਧੁ ਕਰਹਿ ਮਾਨੀਅਹਿ ਸੇਖ ਸਹੀਦ ਪੀਰਾ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 1293)

ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਂ ਸ਼ਹਾਦਤ ਅਸਲ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਵਲੋਂ ਹੋਈ ਮਿਹਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਸਦਕਾ ਸਿੱਖ ਦਾ 'ਸਿਦਕ ਸਾਬਤ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਉਹ 'ਰਣ ਕਾ ਸੂਰਮਾ' ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਅੱਗੇ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਮੁਰਦਾ ਹੋਇ ਮੁਰੀਦ ਨ ਗਲੀ ਹੋਵਣਾ।

ਸਾਬਰੁ ਸਿਦਕਿ ਸਹੀਦੁ ਭਰਮ ਭਉ ਖੋਵਣਾ।

(ਵਾਰ 3 ਪਉੜੀ 18)

ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਜਾਂ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਅਤਿਆਚਾਰ ਸਿੱਖਰ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਦੋਂ ਸਤਿਆਚਾਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਲਈ ਕੋਈ ਯੁੱਗ ਪੁਰਸ਼ ਆਪਣੀ ਸਰੀਰਕ ਅਹੁਤੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ, "ਸੱਚੀ ਗਵਾਹੀ, ਧਰਮ ਹਿਤ ਪ੍ਰਾਣ ਅਰਪਣ ਕਰਨ ਦੀ ਕ੍ਰਿਯਾ" ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ, "ਸ਼ਹਾਦਤ ਧਰਮ ਜਾਂ ਅਸੂਲ ਦੀ ਖਾਤਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਾਰ ਦੇਣ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ"।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇਣ ਨੂੰ 'ਮਰਣਾ ਮੁਣਸਾਂ ਸੂਰਿਆ ਹਕ' ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖ ਸੂਰਮੇ ਅਪਣਾ ਹੱਕ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚਲਾ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਵੱਖਰੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸਾਮੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚਲੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ। ਬਾਕੀ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਪਰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਜਿਉਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਦੱਬ ਕੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹੇ ਜਾਵੇ ਪਰ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦ ਜ਼ਮੀਰ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਨਾਲੋਂ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਿਚ ਪਹਿਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੀ ਇਸ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਅੱਗੇ ਆਪਾ ਵਾਰਨ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਣ ਨਾਲੋਂ ਇਜ਼ਤ ਨਾਲ ਮਰਨ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦਿੱਤੀ।

ਜਉ ਤਉ ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ ਕਾ ਚਾਉ॥ ਸਿਰੁ ਧਰਿ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੇਰੀ ਆਉ॥

ਇਤੁ ਮਾਰਗਿ ਪੈਰੁ ਧਰੀਜੈ ॥ ਸਿਰੁ ਦੀਜੈ ਕਾਣਿ ਨ ਕੀਜੈ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 1410)

ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸਰੀਰਕ ਮੋਹ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖ ਸਰੀਰਕ ਜਾਮੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦੇ ਜੀ ਮਰਨਾ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੂੰ ਸੰਝ, ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਪਣੇ ਹਰ ਕਾਰਜ ਸਮੇਂ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ: 'ਜਿਹਨਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੇ ਧਰਮ ਹਿਤ ਸੀਸ ਦਿੱਤੇ ਬੰਦ ਬੰਦ ਕਟਵਾਏ ਖੋਪਰੀਆਂ ਲੁਹਾਈਆਂ, ਚਰਖੀਆਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹੇ ਤਨ ਆਰਿਆਂ ਨਾਲ ਚਰਵਾਏ ਗਏ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ'

ਬਲਦੀਪ ਸਿੰਘ

ਬੀ.ਏ. ਭਾਗ-ਪਹਿਲਾ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਸਰਵੇਖਣ

ਸੰਦਰਭ ਗ੍ਰੰਥ ਕਿਸੇ ਸਾਹਿਤ/ਵਿਸ਼ੇ ਜਾਂ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਆਦਿ ਬਾਰੇ ਖੋਜ ਕਰਨ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਸੰਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਖੋਜ/ਅਧਿਐਨ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਸਰਵੇਖਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਹਨਾਂ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੂਚਨਾ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੋਵੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਦਰਭ ਗ੍ਰੰਥ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਸ਼ਬਦ ਕੋਸ਼ ਆਦਿ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਗ੍ਰੰਥ

- 1. ਗੁਰ ਗਿਰਾਰਥ ਕੋਸ਼:** ਇਹ ਕੋਸ਼ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕੋਸ਼ ਹੈ। ਇਹ ਕੋਸ਼ 1889 ਈ: ਵਿਚ ਪੰਡਿਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ ਵਲੋਂ ਸੰਪੂਰਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਕੋਸ਼ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇੰਪੀਰੀਅਲ ਪ੍ਰੈੱਸ ਲਾਹੌਰ ਅਤੇ ਰਾਜਿੰਦ੍ਰ ਪ੍ਰੈੱਸ ਪਟਿਆਲਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਕੋਸ਼ ਦਾ ਪੁਨਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਸੰਨ 2010 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।
- 2. ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਭਾਕਰ:** ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ ਅਤੇ 1898 ਈ. ਵਿਚ ਭਾਈ ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਵਾ ਕੇ 'ਪੰਥ ਅਕਾਲੀ' ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ।
- 3. ਬਾਣੀ ਬਿਉਰਾ:** ਇਹ ਬਿਉਰਾ ਡਾ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਿਰਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਰਚਨਾ ਹੈ, ਜੋ ਅਗਲੇਰੀਆਂ ਕਈ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਿਰਤਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ, ਸਹਾਇਤਾ ਤੇ ਅਗਵਾਈ ਦਾ ਸੋਮਾ ਬਣੀ ਰਹੀ ਹੈ। 77 ਪੰਨਿਆਂ ਦੀ ਇਹ ਪੁਸਤਕ 1902 ਈ. ਵਿਚ ਵਜ਼ੀਰ ਹਿੰਦ ਪ੍ਰੈੱਸ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਵਾਈ ਗਈ।
- 4. ਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਰਤਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼:** ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਤੁੱਕ-ਤਤਕਰਾ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸੰਕਲਨ ਅਕਾਲੀ ਕੌਰ ਸਿੰਘ ਨੇ 1907 ਈ. ਤੋਂ 1920 ਈ. ਤੱਕ 13 ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਸਦਕਾ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸੰਸਕਰਨ 1923 ਈ. ਨੂੰ ਕੋਰੋਨੇਸ਼ਨ ਪ੍ਰੈੱਸ, ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦੁਆਰਾ ਛਾਪਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ 1963 ਅਤੇ 1970 ਵਿਚ ਛਾਪਿਆ।
- 5. ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੋਸ਼:** ਇਹ ਕੋਸ਼ ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੋਸ਼ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਜਨਵਰੀ 1960 ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਲਘੂ ਅਕਾਰ ਦਾ ਕੋਸ਼ ਹੈ।
- 6. ਗੁਰਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼:** ਇਹ ਕੋਸ਼ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਜੋ ਹੁਣ ਤੱਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਕੋਸ਼ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸੰਸਕਰਨ 1930 ਈ. ਨੂੰ ਚਾਰ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਛਪਿਆ। ਮੁੜ ਇਸ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਛੋਟੇ ਆਕਾਰ ਵਿਚ ਇਕ ਭਾਗ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ ਛਾਪਿਆ ਗਿਆ।
- 7. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਕੋਸ਼:** ਇਹ ਕੋਸ਼ ਪੰਡਤ ਗਿਆਨੀ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ 1899 ਈ. ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਡਾ. ਬਲਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਤ ਕੇਂਦਰ, ਦੇਹਰਾਦੂਨ ਵਲੋਂ 2008 ਈ. ਵਿਚ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।
- 8. ਨਿਰੁਕਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ:** ਨਿਰੁਕਤ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਅਰਥ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਕਤ ਜਾਂ ਆਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਨਿਰੁਕਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ 1972 ਈ. ਨੂੰ ਦੋ ਜਿਲਦਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
- 9. ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸੰਕੇਤ ਕੋਸ਼:** ਇਹ ਕੋਸ਼ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ ਨੇ ਕਈ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਸੰਪਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਇਹ ਕੋਸ਼ 1977 ਈ. ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ।
- 10. ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੱਤ ਸਾਗਰ (ਛੇ ਭਾਗ):** ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਤਤਲੇ (ਬਰਹਮੀ) ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਲੋਂ 1995 ਤੋਂ 2001 ਤੱਕ ਛੇ ਵਾਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ।
- 11. ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼:** ਇਸ ਕੋਸ਼ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ ਹਨ। ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਰਚਨਾ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੰਨ 2002 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ।
- 12. ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼:** ਇਸ ਦੇ ਰਚਨਾਕਾਰ ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ ਹਨ। ਇਹ ਕੋਸ਼ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ 1992 ਈ. ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ।
- 13. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਕੋਸ਼:** ਇਸ ਕੋਸ਼ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਡਾ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹਨ। ਇਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ 2002 ਈ. ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ।
- 14. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੇ ਪਸ਼ੂ ਪੰਛੀ ਤੇ ਬਨਸਪਤੀ ਸੰਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਕੋਸ਼:** ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਡਾ. ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ (ਸਰਨਾ) ਹਨ। ਇਹ ਕੋਸ਼ ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਗਰ ਟਰੱਸਟ, ਅੰਨਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਲੋਂ 2007 ਈ. ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ।

ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ
ਬੀ.ਏ. ਭਾਗ-ਪਹਿਲਾ

ਪੱਗ

ਪੱਗ ਸਾਡੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਦਾਤ।
 ਇਹ ਸਾਡੇ ਲਈ ਕਿ ਵੱਖਰੀ ਸੌਗਾਤ।
 ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਪਤਾ ਇਹ ਹੈ ਸਿੱਖ ਜਾਤ।
 ਪੱਗ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੀ ਕਰਾਮਾਤ।
 ਪੱਗ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਸਿੱਖ ਲੱਗਦਾ
 ਘੋਨਾ ਮੋਨਾ ਟੋਪੀ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਫੱਬਦਾ।
 ਇਹ ਨਿਆਰਾ ਹੀ ਰੂਪ ਇਸ ਜੱਗ ਦਾ।
 ਸਿੱਖ ਇਸ ਨੂੰ ਹੈ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰੱਖਦਾ।
 ਪੱਗ ਦਾ ਪੇਚ ਦਿਖੇ ਕੱਲੋ-ਕੱਲੀ।
 ਸਾਰੇ ਬੰਨ੍ਹਦੇ ਨੇ ਪੱਗ ਵੇਖ ਮੱਲੋ-ਮੱਲੀ।
 ਪੱਗ ਸਿੱਖ ਦੀ ਪਛਾਣ।
 ਸਿੱਖ ਦਿਸਦਾ ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਮਹਾਨ।

ਪੱਗ ਦਾ ਪਤਾ ਹੋਵੇ ਮੁੱਲ।
 ਅਸੀਂ ਜਾਈਏ ਨਾ ਕਦੇ ਭੁੱਲ।
 ਇਹ ਸਾਡੀ ਵੰਸ਼ ਇਹ ਸਾਡੀ ਕੁਲ।
 ਸਿੱਖ ਰਹੇ ਸਦਾ ਮਿਲ-ਜੁਲ।
 ਪੱਗ ਨਾਲ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਖ ਦਿਸਦਾ।
 ਕਰੂ ਸੰਭਾਲ ਇਸ ਦੀ ਪੱਤ ਦਾ।
 ਹੈ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜਿਸਦਾ।
 ਹਰ ਵੇਲੇ ਧਿਆਨ ਰੱਖੂ ਇਸਦਾ।
 ਪੱਗ ਨਾਲ ਵੀਰਾ ਤੇਰੀ ਟੋਹਰ ਵੱਖਰੀ।
 ਸਾਰੇ ਆਖਣ ਇਹ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਜੀ।
 ਸਾਂਭ ਕੇਸ ਤੇ ਦਾਹੜਾ ਕੌਮ ਦੇ ਹੀਰਿਆ।
 ਪੋਚ-ਪੋਚ ਪੱਗ ਬੰਨ੍ਹ ਮੇਰੇ ਵੀਰਿਆ।
 ਪੋਚ-ਪੋਚ ਪੱਗ ਬੰਨ੍ਹ 'ਨਵੀ' ਦਿਆ ਵੀਰਿਆ।

ਨਵਦੀਪ ਕੌਰ
 ਬੀ.ਏ. ਭਾਗ-ਪਹਿਲਾ

Saint Soldier Sri Guru Gobind Singh Ji

Some Interesting facts about Guru Gobind Singh Ji which people normally does not know. Well to Start with, this is my tribute to 'Saint Soldier' Sahib Sri Guru Gobind Singh Ji, he was a Saint, Poet, Musician, Scholar, Archer, Sacrificer and a great warrior. I will elaborate it a little:-

1. Guru Ji was a well versed Scholar in languages like Urdu, Persian, Hindi, Sanskrit, Gurmukhi etc.
2. He also had a great sense of music. He invented instruments like 'Taus' and 'Dilruba'.
3. He had a great sense of usage of weapons like Bows, Arrows, Swords, Javelins.
4. Guru Ji fought many battles against Mughals, But none of his Battles were political. He always fought against injustice & cruelty of the Mughals.
5. He Sacrificed his father to save the Hindu Community at just an age of 9 Years later he sacrificed his 4 sons and mother for the sake of humanity in war.
6. He was the last human Guru of Sikhs. He created Khalsa and ordered Sikhs to accept Guru Granth Sahib Ji as Guru forever.

This is what make him different and unique. Well this is I know about that Great 'Sant Sipahi' ..... will add more when I will collect more facts about him.

Mamta
 BA-III

Importance of Gurdwara

Every religion has its own religious place of practice where the rituals and rites are performed according to the established rules of the concerning religion. In the form of religious place, Gurdwara has a significant place in the Sikh life where the Sikhs learn the teachings of Guru. The word Gurdwara is combination of two words: Guru+dwara. Guru means who takes away from gloomy to light (Teacher). Dwara (Dwar) means the door. So, Gurdwara means the door of Guru. There are many synonyms used for Gurdwara such as Dharamsala, Guru Ghar, Guru Dar, Gur Asthan, Gur Darbar and Gur Dham etc.

Gurdwara became the integral part of Sikh life. The initial form of Gurdwara was Sangat or Dharamsal. The Vars of Bhai Gurdas, indicate that wherever Guru Nanak went, those places developed as the devotional places of God. The whole places of Siddhs were influenced by the ideology of Guru Nanak. The echo of the singing hymns of God raised from door to door and house to house:

ਜਿਥੇ ਬਾਬਾ ਪੈਰ ਧਰਿ ਪੂਜਾ ਆਸਣੁ ਬਾਪਣਿ ਸੋਆ॥

...ਘਰਿ ਘਰਿ ਅੰਦਰਿ ਧਰਮਸਾਲ ਹੋਵੈ ਕੀਰਤਨੁ ਸਦਾ ਵਿਸੋਆ॥

(ਵਾਰ 1 ਪਉੜੀ 27)

When Guru Nanak Dev Ji travelled to preach the real purpose of religion those people who were redeemed at that time, he inspired them to build the Dharamsala as the preaching place of God. After Dharamsala, the primary form of Gurdwara came to existence with the installation of The Adi Granth in Sri Harimandir Sahib in 1604 A.D. But the present form of Gurdwara came to existence including Nishan Sahib at the time of Guru Hargobind Sahib. The attributes of Miri and Piri, compound and composite form of Akal Takhat and Harimandir Sahib appeared directly from the religious place Gurdwaras of the Sikhs.

As a religious organization, Gurdwara plays multiple roles. On the special occasions, those who want to be baptized as khalsa, Amrit Sanchar is arranged in Gurdwara for them. Normally, Langar and accommodation is also a major facility provided by Gurdwara. Langar is the basic institution of Sikhism, At the time of Guru Angad Dev, special contribution of Mata Khivi has been recorded-

ਬਲਵੰਡ ਖੀਵੀ ਨੇਕ ਜਨ ਜਿਸੁ ਬਹੁਤੀ ਛਾਉ ਪਤਾਲੀ॥

ਲੰਗਰਿ ਦਉਲਤਿ ਵੰਡੀਐ ਰਸੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਖੀਰਿ ਘਿਆਲੀ॥

(SGGS, p. 966)

Guru Amar Das established the institution of langar all the more with the rule of 'ਪਹਿਲੇ ਪੰਗਤ ਪਾਛੇ ਸੰਗਤ' and abolished the casteism, discrimination on the basis of high and low. Besides this, he established 22 'manjis' as the preaching centres to spread Sikhism and to continue the flow of langar. In this way, we can see service and meditation, relationship of brotherhood and spiritual satisfaction attached with langar institution. Gurdwara played a major role in the form of religious school during Guru Angad Dev's era. Besides religious congregations, Sikhs perform their social works like the ceremonies concerned with Birth, Marriage and death in Gurdwaras. Miri and Piri are inter-related in Sikhism, so the discussions of political issues for the development of Panth are the part of the platform of Gurdwaras. Gurdwara also arranges to provide the help to shelters to the needy and dispensaries for ill-people. In the present times, Gurdwaras are playing vital role for the upliftment of humanity.

Naman Sharma

M Sc (Chemistry)-I

Classification of Works of Bhai Kahn Singh Nabha

Bhai Kahn Singh was born on 30 August 1861 at village Sabaz Banera of the princely state of Patiala. His father was Narain Singh and mother was Har Kaur. Pithho was his ancestral village. His father was head priest of a Gurudwara Baba Ajapal Singh under Nabha state. Bhai Kahn Singh is a well known Sikh Scholar, known for his exemplary writings and service of the Language through his writings. Under various circumstances and in the company of learned people he gave a shape to the unshaped ideas and left a treasury of his scholarly works for the future generations. Present article intends to classify his works.

According to Shamsher Singh Ashok, there are around 28 books and poetry of Bhai Kahn Singh out of which few books are unpublished. He says that the initial writings of Bhai Kahn Singh are on polity and poetry. Sukhjeet Kaur has divided Bhai Kahn Singh's works into three parts, original works, edited works and unpublished works. There are some writings in English also. Along with this Bhai Kahn Singh wrote many poems also.

Devinder Singh Vidayarthi has divided Bhai Kahn Singh's works in three phases. Phase one comprises Sri Guru Granth Sahib De Pariyae, Raj Dharam, Natak Bhavarth Depika, Tika Vishnu Puran written in Hindi and Braj as court writings. Maharaja Hira Singh of Nabha and Bhai Kahn Singh both can be considered as the authors. Second phase covers Hum Hindu Nahin, Gurmat Sudhakar, Gurmat Prabhakar, Gur Gira Kasoti, Smasya Poorti (Kaav Sangrah), Sad Ka Parmarath, Sharab Nishedh, Vilayat Yatra, Safarnama England, Ikk Yotish Granth and Itihas Bagariyan talk about Sikh religion as independent writings of Bhai Kahn Singh. Thagg Leela, Gurshand Diwakar, Gurshabad Alankar, Gurshabad Ratnakar Mahankosh, Anek Arth Kosh, Roop Deep Pingal, Ukat Bilas, Maan Manjiri Naam Mala, Chandi Di Vaar, Gurmat Martand, Guru Mahima Ratnawali, Personal Diaries and Ras Chamtkaar Chandrika come under the third phase writings of Bhai Kahn Singh.

There are some other writers with different opinions regarding the writings of Bhai Kahn Singh which can be taken up for the further research. In the concluding lines it can be said that the works of Bhai Kahn Singh are about the various aspects of the Society. These works not only deal with the society, polity and religion but also the grammatical aspects of the Punjabi language. It is the need of the hour to know the actual fields of interest and working of the Scholars of past which will be beneficial for the researchers of present times so that the hidden facts regarding the past can be brought forward for the contribution in the field of History. Bhai Kahn Singh showed his uniqueness in the young age at Nabha court. This is perhaps one of the reasons that he was called "Niti Ji" by Maharaja Hira Singh Nabha in his initial days when he was working under the Nabha court. At presently various academic institutions have named the libraries after Bhai Kahn Singh Nabha who is also known as the Sardar Bahadur, the title earned by him due to his services.

Parminder Singh
Assistant Professor
Department of History

Sikhism, Spirituality and Sustainability

For Seyyed Hossein Nasr, “the environmental crisis is fundamentally a crisis of values,” and that religions, being a primary source of values in any culture, are implicated in the decisions humans make regarding the environment.

The contemporary capitalist-technocratic world, guided by the forces of modernity, has generated its own repercussion in terms of the development dilemma. On the one hand, such societies claim to have mastered the techniques of controlling and conquering nature, while on the other hand they are facing the problems of ecological crisis as a threat to global living. The destruction of the 'sacred' quality of nature by the so-called modern man (dominated by a secularist perspective) is leading to the depletion of renewable resources, destruction of forests, pollution of environment, depletion of ozone layer and global warming.

Since many environmental problems have stemmed from human actions, it follows that religion might hold some solutions to mitigating destructive and unsustainable patterns. As a lived tradition, Sikhism is in the early stages of what may prove to be an extended dialogue with ecological rhetoric. The sacredness of nature is maintained through an intimate relationship between the Kudrat (nature) and Kartar (Waheguru). Sikhism, for scholars like S. Lourduathan, is an ecosophical tradition—a tradition that attempts to go beyond anthropocentrism towards holistic consciousness of the universe. The notions of 'haumai' (egocentrism, self-centeredness) and the Earth as 'Dharamsal' (in this case, a place for practicing dharma) are also connected with it.

The environmental activism in Punjab and globally can be understood explicitly through the lens of Sikh values, beliefs, traditions, practices and institutions. Firstly, the passages in the Gurbani, particularly Guru Nanak Dev ji's famous verse 'Pavan Guru Pani Pita, Mata Dharat Mahat!', suggest that environmental sensitivity is an integral part of the Sikh faith. Secondly, the seventh Sikh Guru, Har Rai ji, is frequently cited as a role model for environmentally minded Sikhs and the date of his ascension to the Guruship (celebrated on 14 March) is observed as Sikh Vatavaran Diwas. Thirdly, the Sikh traditions around 'sacred trees' has an important ecological concern. A large number of historic Gurdwaras are centered on or named after particular trees, such as Dukh Bhanjani Ber ('The Tree Which Removes Sorrows') and Ber Baba Budha Sahib in the precincts of Sri Harmandir Sahib. Fourthly, the process of responding of the global environmental crisis has accelerated noticeably since the founding of the organization EcoSikh in 2009, but precedents can be found in the mid-twentieth century organizations like Bhagat Puran Singh's Pingalwara.

In the process of putting ecological awareness into action, a number of organizations have engaged in reformation, reinterpretation, reconstruction and expansion of well-established traditions and pre-existing Sikh concepts to accomplish the goals of sustainable development. The cleanup of the Kali Bein (a tributary of the Sutlej river) and the planting of trees at Khadur Sahib (near Goindwal) is completed through 'Seva' (selfless service). Further, there have been numerous efforts to encourage tree planting as a religiously informed practice and planting of tree seedlings as 'Prashad' (blessed food). The Sikh spirit of 'Sarbat da Bhala' (the well-being of all) is manifested through Green Nagar Kirtans arranged by organization EcoAmritsar, which is facilitating the Government's vision of 'smart' and eco-friendly cities.

For me, new insights into Sikh philosophy demands internalizing the notion of environmentalism to understand Sikhism as a 'Green' religion and to reconstruct the ecological wisdom embedded in this religion as a viable response to the United Nations “2030 Agenda for Sustainable Development”.

Tejinder Pal Singh

Assistant Professor

PG Department of Sociology

ਪੰਜਾਬੀ ਸੈਕਸ਼ਨ

ਤਤਕਰਾ

ਸੰਪਾਦਕ ਦੀ ਕਲਮ ਤੋਂ....	44
ਸ਼ਬਦ - ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ	45
ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ	46
ਅੱਜ ਦੀ ਬੇਟੀ	46
ਯਾਰੀ	46
ਲਾਲਸਾ	46
ਭਰੂਣ ਹੱਤਿਆ	47-48
ਅਸਲ ਸਿੱਖਿਆ	49
ਅੱਜ ਦਾ ਇਨਸਾਨ	50
ਦਿੜ੍ਹ ਨਿਸ਼ਚਾ	50
ਪੈਸਾ	50
ਬੰਦੇ	50
ਚਮਕੌਰ ਅਤੇ ਸਰਹਿੰਦ	51
ਹਨੇਰੇ	51
ਮਾਪਿਆਂ ਦਾ ਪਿਆਰ	51
ਬੇਗਾਨੀ ਜੂਹ	51
ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਬਦਲਦੀ ਨੁਹਾਰ	52-53
ਅਣਭੋਲ ਹਲੂਣਾ	54

ਸੰਪਾਦਕ ਦੀ ਕਲਮ ਤੋਂ....

ਜਬ ਲਗੁ ਦੁਨੀਆ ਰਹੀਐ ਨਾਨਕ ਕਿਛੁ ਸੁਣੀਐ ਕਿਛੁ ਕਹੀਐ

- ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੧, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੬੬੧

ਕਾਲਜ ਪੱਧਰ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਪੜਾਅ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਲਈ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਅਸੀਮ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਆਮ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦੇ ਸਰਬਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਹਿਮ ਮੌਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਯਤਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਯਤਨ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਕਾਲਜ ਵੱਲੋਂ ਵੀ ਹਰ ਸਾਲ 'ਅਗੰਮੀ ਜੋਤ' ਨਾਮੀ ਰਸਾਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਵਾ ਕੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਛਪਵਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਰਸਾਲੇ ਰਾਹੀਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਮੌਕਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਜਾਣਕਾਰੀ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ, ਆਰਥਕ, ਸਮਾਜਕ ਮਸਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਜਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਹਿਤਕ ਰੁਚੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਆਪਣੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵਰਗ ਕਿਉਂਕਿ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਬੜੀ ਨੇੜਿਓਂ ਜੁੜਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸਾਹਿਤ-ਸਿਰਜਣਾ ਦੁਆਰਾ ਹੋਰਨਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਸਾਂਝੇ ਕਰ ਕੇ ਸਮਾਜਕ ਚੇਤਨਾ ਵਿੱਚ ਉਸਾਰੂ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕਾਰਗਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਪ ਰਚਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਉਹ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚਲੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਨਾਮਵਰ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਆਪਣੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਅਜਿਹੇ ਵਸੀਲੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚਲੀ ਝਿਜਕ ਅਤੇ ਸੰਕੋਚ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਬਣਨ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇ ਪੁੰਗਰਨ ਅਤੇ ਖਿੜਨ ਲਈ ਕਾਰਗਰ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

'ਅਗੰਮੀ ਜੋਤ' ਦਾ ਹੱਥਲਾ ਅੰਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪੰਜ ਸੌ ਪੰਜਾਵੇਂ ਜਨਮ-ਦਿਹਾੜੇ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਉਤਕ੍ਰਿਸ਼ਟ ਸਾਹਿਤਕ ਕਿਰਤਾਂ 'ਚੋਂ ਸਿਰਮੌਰ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰਚੀ ਬਾਣੀ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅਨੁਵਾਦਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਤੇ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਕਿਰਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਉੱਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨੀਆਂ ਜਾ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਉਪਦੇਸ਼ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਸਰਵੋਤਮ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। 'ਅਗੰਮੀ ਜੋਤ' ਦੇ ਇਸ ਅੰਕ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਰਗੇ ਮਹਾਨ ਅਧਿਆਤਮਕ ਆਗੂ ਅਤੇ ਲਾਸਾਨੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦੇ ਪੰਜ ਸੌ ਪੰਜਾਵੇਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਰਬ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਾਣ ਅਤੇ ਫ਼ਖ਼ਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ।

'ਅਗੰਮੀ ਜੋਤ' ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਗ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੌਂਪਣ ਲਈ ਮੈਂ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਦੀ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ। ਸੰਪਾਦਨ-ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀ-ਸੰਪਾਦਕ ਦਿਲਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ ਦਾ ਸਹਿਯੋਗ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਹੈ। ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਰਚਨਾਵਾਂ ਭੇਜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇਹ ਨਵੇਂ ਕਲਾਕਾਰ ਹੌਸਲਾ-ਅਫ਼ਜ਼ਾਈ ਅਤੇ ਵਧਾਈ ਦੇ ਪਾਤਰ ਹਨ। ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ 'ਅਗੰਮੀ ਜੋਤ' ਦਾ ਇਹ ਅੰਕ ਪਾਠਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਰਾਹਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਇਸ ਅੰਕ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਆਨੰਦਿਤ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਸ ਤੋਂ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਹੋਰ ਵੀ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕਤਾ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਤ ਹੋਣਗੇ।

ਜਸਵਿੰਦਰ ਕੌਰ (ਡਾ.)
ਸੰਪਾਦਕ, ਪੰਜਾਬੀ ਸੈਕਸ਼ਨ
ਪੋਸਟ ਗ੍ਰੈਜੂਏਟ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਤਰੇ ਮੁਨਿ ਕੇਤੇ ਇੰਦ੍ਰਾਦਿਕ ਬ੍ਰਹਮਾਦਿ ਤਰੇ ॥

ਸਨਕ ਸਨੰਦਨ ਤਪਸੀ ਜਨ ਕੇਤੇ ਗੁਰਪਰਸਾਦੀ ਪਾਰਿ ਪਰੇ ॥

ਭਵਜਲੁ ਬਿਨੁ ਸਬਦੈ ਕਿਉ ਤਰੀਐ ॥

ਨਾਮ ਬਿਨਾ ਜਗੁ ਰੋਗਿ ਬਿਆਪਿਆ ਦੁਬਿਧਾ ਡੁਬਿ ਡੁਬਿ ਮਰੀਐ ॥

ਗੁਰੁ ਦੇਵਾ ਗੁਰੁ ਅਲਖ ਅਭੇਵਾ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਸੋਝੀ ਗੁਰ ਕੀ ਸੇਵਾ ॥

ਆਪੇ ਦਾਤਿ ਕਰੀ ਗੁਰਿ ਦਾਤੈ ਪਾਇਆ ਅਲਖ ਅਭੇਵਾ ॥

ਮਨੁ ਰਾਜਾ ਮਨੁ ਮਨ ਤੇ ਮਾਨਿਆ ਮਨਸਾ ਮਨਹਿ ਸਮਾਈ ॥

ਮਨੁ ਜੋਗੀ ਮਨੁ ਬਿਨਸਿ ਬਿਓਗੀ ਮਨੁ ਸਮਝੈ ਗੁਣ ਗਾਈ ॥

ਗੁਰ ਤੇ ਮਨੁ ਮਾਰਿਆ ਸਬਦੁ ਵੀਚਾਰਿਆ ਤੇ ਵਿਰਲੇ ਸੰਸਾਰਾ ॥

ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਭਰਿਪੁਰਿ ਲੀਣਾ ਸਾਚ ਸਬਦਿ ਨਿਸਤਾਰਾ ॥

ਰਾਗੁ ਭੈਰਉ ਮ:੧, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੧੧੨੫

ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ

“ਕੁਦਰਤ ਸ਼ਾਂਤ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਬੋਲਦੀ ਹੈ”

ਪੰਛੀਆਂ ਦੀ ਚਹਿਚਹਾਟ, ਮਧੂਮੱਖੀਆਂ ਦਾ ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨਾ, ਹਵਾਵਾਂ ਦਾ ਰੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਗੁਣਗੁਣਾਉਣਾ - ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਕਮੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਹ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਸੁਣ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦਾ। ਮਦਰ ਟੈਰੇਸਾ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ‘ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਰੱਬ ਨੂੰ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸ਼ੋਰ-ਸ਼ਰਾਬੇ ‘ਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪਸੰਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੇਖੋ ਕੁਦਰਤ ਕਿਵੇਂ ਰੁੱਖਾਂ, ਫੁੱਲਾਂ, ਚੰਦ-ਤਾਰਿਆਂ ਅਤੇ ਸੂਰਜ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਚੱਲਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਾਂਤੀ ਹੀ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਰੂਹ ਨਾਲ ਮਿਲਾਉਂਦੀ ਹੈ।’

ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਰੁੱਖਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੱਚੇ ਮਿੱਤਰਾਂ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖਸ਼ੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਇੱਕ ਸਰੋਤ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਆਕਸੀਜਨ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਖਾਣ ਲਈ ਭੋਜਨ, ਪਹਿਨਣ ਲਈ ਕੱਪੜੇ, ਰਹਿਣ ਲਈ ਘਰ - ਸਭ ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ ਹੀ ਕਿਰਪਾ ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ ਇੱਕ ਮਾਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੁੱਖ ਵੀ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਆਤਮਾ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਰੁੱਖ ਵਾਤਾਵਰਣ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਦਾ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਇਹਨਾਂ ਰੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪੱਤੇ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਸਮਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ‘ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨੁਕਸਾਨਦੇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਪਰ ਅੱਜ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਸਵਾਰਥ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੱਟ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੰਗਲਾਂ ਦੇ ਜੰਗਲ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਕੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਘਰ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗੱਡੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਰਖਾਨਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਹੋਰ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਦਿਨ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਜਦ ਧਰਤੀ ਇੱਕ ਅੱਗ ਦਾ ਗੋਲਾ ਬਣ ਜਾਵੇਗੀ।

ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਰੁੱਖਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਜੇ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਰੁੱਖ ਲਗਾਵੇ ਤਾਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵਾਤਾਵਰਨ ਫੇਰ ਤੋਂ ਹਰਿਆ-ਭਰਿਆ ਹੋਣ ਸਦਕਾ ਸੁਖਦਾਇਕ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਜੜ੍ਹੋਂ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ਜੋ ਸਾਡੀਆਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਲਈ ਸਾਡੇ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਵਿਰਾਸਤ ਹੋਵੇਗੀ।

ਗੋਲਡ ਪੁਨੀਤ ਸਿੰਘ ਸਾਗੂ
ਬੀ.ਏ. ਭਾਗ-ਪਹਿਲਾ

ਅੱਜ ਦੀ ਬੇਟੀ

ਹੱਦਾਂ ਦੇ ਲਈ ਲੜ ਸਕਦੀ ਹੈ,
ਆਪਣੇ ਪੈਰੀਂ ਖੜ੍ਹ ਸਕਦੀ ਹੈ,
ਅੱਜ ਦੀ ਬੇਟੀ।
ਕੁੱਲ ਦਾ ਨਾਂ ਚਮਕਾ ਸਕਦੀ ਹੈ,
ਚੌਗਿਰਦਾ ਮਹਿਕਾ ਸਕਦੀ ਹੈ,
ਅੱਜ ਦੀ ਬੇਟੀ।
ਵੱਡੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਜਿੱਤ ਸਕਦੀ ਹੈ,
ਜੀਵਨ ਡੋਰੀ ਖਿੱਚ ਸਕਦੀ ਹੈ,
ਅੱਜ ਦੀ ਬੇਟੀ।
ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਛਾ ਸਕਦੀ ਹੈ,
ਘਰ ਨੂੰ ਆਪ ਚਲਾ ਸਕਦੀ ਹੈ,
ਅੱਜ ਦੀ ਬੇਟੀ।
ਬੋਝ ਕਿਸੇ 'ਤੇ ਹੁਣ ਨਾ ਬਣਦੀ,
ਨਵੀਆਂ ਰਾਹਾਂ ਖੁਦ ਹੋ ਚੁਣਦੀ,
ਅੱਜ ਦੀ ਬੇਟੀ।

ਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਧਿਕਾਰੀ
ਬੀ. ਏ. ਭਾਗ-ਪਹਿਲਾ

ਯਾਰੀ

ਯਾਰਾਂ ਦੀ ਯਾਰੀ ਤੇ
ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤਾ ਮਾਣ ਹੈ।
ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਖਲੋਤਿਆਂ ਹੀ
ਮੇਰੀ ਸ਼ਾਨ ਹੈ।
ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਹਰ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਡਗਰ ਤੇ
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਾਥ ਨਿਭਾਇਆ;
ਕਿਸੇ ਵੀ ਪਲ ਆਪ ਨੂੰ
ਮੈਂ ਕੱਲਿਆਂ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ।
ਕਰਦੀ ਹਾਂ ਅਰਦਾਸ
ਸਦਾ ਹਸਦੇ ਵਸਦੇ ਰਹਿਣ।
ਕਿਸੇ ਵੀ ਬੁਰਾਈ ਦਾ
ਉਹ ਪਰਛਾਵਾਂ ਨਾ ਸਹਿਣ।

ਨੇਹਾ ਚੌਧਰੀ
ਐਮ. ਐਸ. ਸੀ. (ਕੈਮਿਸਟਰੀ)
ਭਾਗ-ਦੂਜਾ

ਲਾਲਸਾ

ਪੈਸਾ ਪੈਸਾ ਕਰ ਦਾ ਬੰਦਾ,
ਪੈਸੇ ਦਾ ਦਮ ਭਰਦਾ ਬੰਦਾ।
ਪੈਸਾ ਦਿਲ 'ਚ ਵਸਾਈ ਬੈਠਾ,
ਰੱਬ ਨੂੰ ਦਿਲੋਂ ਭੁਲਾਈ ਬੈਠਾ।
ਪੈਸਾ ਗਲ ਨਾਲ ਲਾਈ ਬੈਠਾ,
ਸਾਕ-ਸਬੰਧ ਰੁਸਾਈ ਬੈਠਾ।
ਪੈਸੇ ਦੇ ਦਮ ਉੱਤੇ ਬੰਦਾ,
ਵੱਡੇ ਮਹਿਲ ਬਣਾਈ ਬੈਠਾ।
ਪੈਸੇ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ,
ਦੀਨ-ਇਮਾਨ ਗਵਾਈ ਬੈਠਾ।
ਪੈਸੇ ਦੀ ਖਾਤਰ ਇਹ ਬੰਦਾ
ਲੱਖਾਂ ਪਾਪ ਕਮਾਈ ਬੈਠਾ।
ਹੱਕ ਦੀ ਕਮਾਈ ਕੋਈ ਨਾ ਕਰਦਾ,
ਲੈ ਕੇ ਵੱਢੀਆਂ ਘਰ ਹੋ ਭਰਦਾ।
ਪੈਸੇ ਨੇ ਕੀ ਜਾਦੂ ਕੀਤਾ,
ਮਾਂ-ਬਾਪ ਨੂੰ ਵਾਧੂ ਕੀਤਾ।
ਪੈਸਾ ਪੈਸਾ ਕਰਦਾ ਬੰਦਾ,
ਪੈਸੇ ਦਾ ਦਮ ਭਰਦਾ ਬੰਦਾ।

ਦਿਲਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ
ਐਮ.ਏ. (ਪੰਜਾਬੀ) ਭਾਗ-ਦੂਜਾ

ਭਰੂਣ ਹੱਤਿਆ

ਪ੍ਰੀਤੋ ਦੇ ਪੈਰ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਲੱਗ ਰਹੇ। ਉਸ ਨੂੰ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਬਹਾਰ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਬੜੇ ਹੀ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਬੇਓੜਕ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਦਸਤਕ ਦਿੱਤੀ ਸੀ - ਉਹ ਮਾਂ ਜੁ ਬਣਨ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਵਿਆਹ ਦੇ ਪੰਜ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ 'ਚ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦੀ ਇੱਕ ਕਿਰਨ ਆਈ ਸੀ - ਇਹ ਬੱਚਾ ਉਸ ਨੂੰ ਘਰ-ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਇੱਜ਼ਤ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਜੁ ਦਿਵਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਕੁਪੱਤੀ ਸੱਸ ਦੇ ਨਿੱਤ-ਨਵੇਂ ਨਿਹੋਰੇ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਰੂਹ ਅੱਕ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਪ੍ਰੀਤੋ ਨੇ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਲਈ ਸਵੈਟਰ ਵੀ ਬੁਣਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਪਰ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਦੀਆਂ ਹੀ ਮਹਿਮਾਨ ਸਨ।

ਪ੍ਰੀਤੋ ਦੀ ਸੱਸ ਕਸ਼ਮੀਰੋ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਆਣੀ ਅਖਵਾਉਂਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਮਨ 'ਚ ਪੋਤਰੇ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਸੀ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਪੋਤਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦੀ। ਉਹਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਘਰ ਵਿੱਚ ਧੀ ਦਾ ਜੰਮਣਾ ਸ਼ਰੀਕੇ 'ਚ ਉਸ ਦੀ ਨੱਕ ਕੱਟਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਲੰਬਰਦਾਰ, ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਕਹਾਉਣ ਵਾਲੀ ਔਰਤ ਸੀ ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਬੜੀ ਹੀ ਬੇਗ਼ੈਰਤ ਅਤੇ ਅਮਾਨਵੀ ਇਨਸਾਨ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਨੂੰਹ ਪ੍ਰੀਤੋ ਦੇ ਮਾਂ ਬਣਨ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਖੁਸ਼ ਹੋਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਉਸ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਬੱਚੇ ਦਾ ਲਿੰਗ ਪਤਾ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਤਰਕੀਬ ਘੜਨ ਲੱਗੀ।

ਗਰਭਵਤੀ ਹੋਈ ਪ੍ਰੀਤੋ ਖੁਸ਼ੀ 'ਚ ਝੂਮ ਰਹੀ ਸੀ। ਇੰਝ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਖੰਭ ਲੱਗ ਗਏ ਹੋਣ ਤੇ ਉਹ ਹਵਾ 'ਚ ਉਡਾਰੀ ਮਾਰ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਇੱਕ ਨੰਨ੍ਹੀ ਜਾਨ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪਣਪ ਰਹੀ ਸੀ। ਨਵੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਉਸ ਦੀ ਸੱਸ ਕਸ਼ਮੀਰੋ ਦੇ ਕੌੜੇ ਬੋਲਾਂ ਨਾਲ ਫਿੱਕੀਆਂ ਪੈ ਗਈਆਂ। ਉਸ ਨੇ ਪ੍ਰੀਤੋ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਇੱਧਰ ਆ ਨੀ ਪ੍ਰੀਤੋ; ਚੱਲ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾ, ਆਪਾਂ ਡਾਕਟਰ ਦੇ ਜਾਣਾ।” ਪ੍ਰੀਤੋ ਨੇ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ, “ਬੇਬੇ ਜੀ ਡਾਕਟਰ ਦੇ? ਕਿਉਂ, ਕੀ ਗੱਲ? ਸਭ ਸੁੱਖ-ਸਾਂਦ ਤਾਂ ਹੈ?” ਕਸ਼ਮੀਰੋ ਬੋਲੀ, “ਇਹ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗੂ।” ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰੀਤੋ ਦਾ ਘਰ ਵਾਲਾ ਨਿਰਮਲ ਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ, “ਕੀ ਗੱਲਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਨੇ ਸੱਸ-ਨੂੰਹ ਵਿਚਕਾਰ, ਜ਼ਰਾ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਤਾਂ ਦੱਸੋ?” “ਤੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ ਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਦੇ ਲਜਾ ਰਹੀ ਆਂ, ਤੂੰ ਵੀ ਨਾਲ ਚੱਲ”, ਕਸ਼ਮੀਰੋ ਬੋਲੀ। “ਡਾਕਟਰ ਦੇ ਕਿਉਂ?”, ਨਿਰਮਲ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ। “ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਜਵਾਕ ਦਾ ਲਿੰਗ ਪਤਾ ਕਰਵਾਉਣਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਕੁੜੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਗਰਭਪਾਤ”, ਕਸ਼ਮੀਰੋ ਔਖੀ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲੀ। ਪ੍ਰੀਤੋ ਇਹ ਸਭ ਸੁਣ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਈ। ਉਸ ਦੇ ਲਈ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਧੀ ਦੋਵੇਂ ਬਰਾਬਰ ਸਨ। ਪ੍ਰੀਤੋ ਨੇ ਲਿੰਗ ਪਤਾ ਕਰਵਾਉਣ ਤੋਂ ਮਨ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਸੱਸ ਕਸ਼ਮੀਰੋ ਰੋਅਬ ਨਾਲ ਬੋਲੀ, “ਐਵੇਂ ਕਿਵੇਂ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਉਣਾ! ਕਰਵਾਉਣਾ ਤਾਂ ਪਉ।” ਨਿਰਮਲ ਵੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮਾਂ ਲਿੰਗ ਪਤਾ ਕਰਵਾਉਣਾ ਗ਼ੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਹੈ। ਨਾਲੇ ਕੀ ਫ਼ਰਕ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਘਰ ਕੁੜੀ ਆਵੇ ਜਾਂ ਮੁੰਡਾ, ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਰੱਬ ਦੇ ਜੀਅ ਹਨ। ਕਸ਼ਮੀਰੋ ਨਿਰਮਲ ਨੂੰ ਬੋਲੀ, “ਤੂੰ ਰਹਿਣ ਦੇ; ਬਾਹਲਾ ਨਾ ਬੋਲ; ਵੰਸ਼ ਵੀ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣਾ ਕਿ ਨਹੀਂ? ਰਹੀ ਗੱਲ ਡਾਕਟਰ ਦੀ, ਮੈਂ ਗੱਲ ਕਰ ਲਈ ਆ; ਉਹ ਕੁਝ ਵਧੇਰੇ ਪੈਸੇ ਲੈ ਕੇ ਸਭ ਕਰ ਦਉ, ਤੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰ।” ਨਿਰਮਲ ਅਤੇ ਪ੍ਰੀਤੋ ਦੇ ਲੱਖ ਕਹਿਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਕਸ਼ਮੀਰੋ ਨਾ ਮੰਨੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਦੇ ਲੈ ਗਈ।

ਡਾਕਟਰ ਦੇ ਨਿਰੀਖਣ ਕਰਨ 'ਤੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਗਰਭ ਵਿੱਚ ਪਲ ਰਹੀ ਨਿਮਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੁੜੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਕਸ਼ਮੀਰੋ ਨੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਤਿਉੜੀਆਂ ਪਾ ਲਈਆਂ ਅਤੇ ਭੈੜਾ ਜਿਹਾ ਮੂੰਹ ਬਣਾ ਕੇ ਬੋਲੀ, “ਡਾਕਟਰਨੀ ਸਾਹਿਬ, ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਕੁੜੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦੀ; ਤੁਸੀਂ ਪ੍ਰੀਤੋ ਦਾ ਗਰਭਪਾਤ ਕਰ ਦਉ।” ਨਿਰਮਲ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਮਿੰਨਤਾਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰੀਤੋ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਕਸ਼ਮੀਰੋ ਅੱਗੇ ਖਲੋ ਗਈ ਅਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, “ਬੇਬੇ ਜੀ, ਇਹ ਕਹਿਰ ਨਾ ਗੁਜ਼ਾਰੋ; ਇਹ ਬੱਚੀ ਮੈਨੂੰ ਚੀਕ-ਚੀਕ ਕੇ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਮਾਂ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਖੂਬਸੂਰਤ ਦੁਨੀਆ ਦੇਖ ਲੈਣ ਦੇ; ਮੈਂ ਵੀ ਪੁੱਤਰ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹਾਂ; ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਲਾਲਸਾ 'ਚ ਮੈਨੂੰ ਨਾ ਮਾਰੋ। ਇਹ ਘਿਨਾਉਣਾ ਅਪਰਾਧ ਨਾ ਕਰੋ।” ਇਹ ਬੋਲ ਕੇ ਪ੍ਰੀਤੋ ਫੁੱਟ-ਫੁੱਟ ਕੇ ਰੋਣ ਲੱਗੀ ਅਤੇ ਅੱਥਰੂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚੋਂ ਵਹਿ ਕੇ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਡਿੱਗਣ ਲੱਗੇ। ਪ੍ਰੀਤੋ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲ ਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦਾ ਕਸ਼ਮੀਰੋ 'ਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਹ ਟੱਸ ਤੋਂ ਮੱਸ ਨਾ ਹੋਈ। ਡਾਕਟਰਨੀ ਪ੍ਰੀਤੋ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਲੈ ਗਈ ਪਰ ਗਰਭਪਾਤ ਦੌਰਾਨ ਪ੍ਰੀਤੋ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਡਾਕਟਰਨੀ ਨੇ ਕਸ਼ਮੀਰੋ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਪ੍ਰੀਤੋ ਦੀ ਜਾਨ ਨੂੰ ਖਤਰਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਜਾਨਲੇਵਾ ਕਦਮ ਚੁੱਕਿਆ। ਜਦੋਂ ਨਿਰਮਲ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਪਤਾ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਉਹ ਦਹਾੜਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਰੋਣ ਲੱਗਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਇੰਝ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਪ੍ਰੀਤੋ ਦਾ ਗਲਾ ਘੁੱਟਿਆ ਹੋਵੇ। ਪ੍ਰੀਤੋ ਦੀਆਂ ਚੀਕਾਂ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਗੂੰਜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਨਾਹਗਾਰ ਸਮਝ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਦਾ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ

ਮਜਬੂਰਨ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਮੰਨ ਲਈ।

ਨਿਰਮਲ ਬੇਹੱਦ ਉਦਾਸ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਇਕੱਲਾ ਅਤੇ ਗੁਨਾਹਗਾਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਆਖਰ ਉਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸੋਚਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਘਰ-ਬਾਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਜਾ ਕੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਇਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਰਹੇਗਾ ਤਾਂ ਪ੍ਰੀਤੋ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰੀਤੋ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਦੁਰਵਿਹਾਰ ਦਾ ਝੋਰਾ ਉਸ ਨੂੰ ਜਿਊਂਦੇ-ਜੀਅ ਮਾਰ ਦੇਣਗੇ।

ਨਿਰਮਲ ਇੱਕ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਆਪਕ ਸੀ। ਉਹ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਜਾ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਉਸ ਨੇ ਪ੍ਰਣ ਲੈ ਲਿਆ ਕਿ ਉਹ ਅੱਜ ਤੋਂ

ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਯੋਗ ਸਥਾਨ ਦਿਵਾਏਗਾ; ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁਫਤ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਵਾਏਗਾ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਵੇਗਾ ਕਿ ਔਰਤ ਦਾ ਇਸ ਜੱਗ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਹੈ - ਤਾਂ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪਾਪ ਕੁਝ ਘੱਟ ਜਾਣ। ਦੇਖਦਿਆਂ-ਦੇਖਦਿਆਂ ਪੰਜ ਸਾਲ ਬੀਤ ਗਏ। ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰ ਵੀ ਘਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗਿਆ। ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਖੂਬ ਲੋਕ-ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਹੁਣ ਇੱਕੋ ਹੀ ਮਕਸਦ ਸੀ ਕਿ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਇਆ-ਲਿਖਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮੁਕੰਮਲ ਖੂਬਸੂਰਤ ਜੀਵਨ ਮਿਲੇ। ਨਿਰਮਲ ਅਕਸਰ ਇਹੋ ਤੁਕ ਦਹੁਰਾਉਂਦਾ, “ਸੋ ਕਿਉਂ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ॥”

ਕਸ਼ਮੀਰੋ ਘਰ ਵਿੱਚ ਬਿਲਕੁਲ 'ਕੱਲੀ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ। ਨੂੰਹ ਨੂੰ ਤਾਂ ਉਹ ਗਵਾ ਹੀ ਬੈਠੀ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਵੀ ਉਹ ਗਵਾ ਹੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ 'ਚ ਹੱਸਦੇ-ਵੱਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਉਹ ਘਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਜਦੋਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਚਿੜੀਆਂ ਵਾਂਗ ਚਹਿਕਦਿਆਂ ਸੁਣਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਸੋਚਦੀ ਕਿ ਕੁੜੀਆਂ ਨਾਲ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੀ ਰੌਣਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ! ਉਹ ਸਮਝ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਪਾਪ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਕਸ਼ਮੀਰੋ ਨੇ ਹਿੰਮਤ ਜੁਟਾ ਕੇ ਨਿਰਮਲ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਘਰ ਪਰਤਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਨਿਰਮਲ ਦੇ ਟਾਲ-ਮਟੋਲ ਕਰਨ 'ਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰੋ ਬੋਲੀ, “ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਰਤਾ ਵੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ?”; ਉਹ ਰੋਣ ਲੱਗੀ, “ਪੁੱਤਰ, ਤੈਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਅੱਖਾਂ ਤਰਸ ਗਈਆਂ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਆ ਜਾ, ਮੇਰੇ ਕਲੇਜੇ ਨੂੰ ਠੰਡ ਪੈ ਜਾਊ ਤੈਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ।” ਨਿਰਮਲ ਨੇ ਧੀਮੀ ਜਿਹੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਚ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, “ਬੇਬੇ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੂਰ ਰਹੀ ਤਾਂ ਤੇਰਾ ਇਹ ਹਾਲ ਹੋ ਗਿਆ; ਉਸ ਮਾਂ ਦਾ ਸੋਚ ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਔਲਾਦ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਸਮਝ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਵੇਖ; ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਤੁਰ ਗਈ ਪਰ ਆਪਣੀ ਬੱਚੀ ਦਾ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ।” ਕਸ਼ਮੀਰੋ ਫੁੱਟ-ਫੁੱਟ ਕੇ ਰੋਣ ਲੱਗੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗਲਤੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝ ਆ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਧੀ-ਪੁੱਤਰ 'ਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ। ਜੇਕਰ ਅੱਜ ਤੋਂ ਪੰਜ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਨੀਚ ਕਦਮ ਨਾ ਚੁੱਕਿਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਅੱਜ ਉਸ ਦਾ ਵੀ ਇੱਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਪਰਿਵਾਰ ਹੁੰਦਾ। ਉਸ ਦੀ ਪੋਤਰੀ ਨੇ ਵੀ ਘਰ 'ਚ ਰੌਣਕਾਂ ਲਾਉਣੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਦਾਦੀ-ਦਾਦੀ ਕਹਿਣਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਿਲਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਘਰ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਮਹਿਕਾ ਦੇਣਾ ਸੀ!

ਦਿਲਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ
ਐਮ. ਏ. (ਪੰਜਾਬੀ) ਭਾਗ-ਦੂਜਾ

ਭੰਡਿ ਜੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਨਿੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਮੰਗਣੁ ਵੀਆਹੁ॥ ਭੰਡਹੁ ਹੋਵੈ ਦੋਸਤੀ ਭੰਡਹੁ ਚਲੈ ਰਾਹੁ॥
ਭੰਡੁ ਮੁਆ ਭੰਡੁ ਭਾਲੀਐ ਭੰਡਿ ਹੋਵੈ ਬੰਧਾਨੁ॥ ਸੋ ਕਿਉਂ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ॥
ਮ:੧, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੪੭੩

ਅਸਲ ਸਿੱਖਿਆ

ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਇੱਕ ਦੋਹਰੇ ਤੇ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨਾਲ ਸੰਗਰੂਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਇੱਕ ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਪਿੰਡ 'ਮਾਜਰੀ' ਰਹਿੰਦਾ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਕਿਸਾਨ ਸੀ। ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਿਆਣੀ ਉਮਰ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਗੀ ਖੇਤੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ। ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੁੱਢੀ ਪਤਨੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਢਿੱਲੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਨਿੱਕੇ ਮੋਟੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰ ਦਿੰਦੀ। ਘਰ ਵਿੱਚ ਦੋਨੋਂ ਸਿਆਣੇ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਦੋਹਰਾ ਬਲਜਿੰਦਰ ਵੀ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰ ਦਿੰਦਾ।

ਇਸ ਸਭ ਹਾਲਾਤ ਤੋਂ ਬੇਖ਼ਬਰ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਡਾਕਟਰ ਬਣੀ ਬੈਠਾ ਸੁਰਜੀਤ, ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਮਜ਼ੇ ਲੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸੁਰਜੀਤ ਆਪਣੇ ਬੁੱਢੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਗੀਮਾ ਤੇ ਦੋ ਬੇਟੀਆਂ, ਗਿੰਨੀ ਤੇ ਸਿੰਮੀ, ਨਾਲ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸੁਰਜੀਤ ਜਿਸ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਡਾਕਟਰ ਸੀ ਉੱਥੇ ਹੀ ਉਹ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਵੀ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਤੇ ਘਰਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਸੁਰਜੀਤ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀਅ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਅੰਦਰੋਂ-ਅੰਦਰੀ ਕਿਸੇ ਦੁੱਖ ਕਾਰਣ ਬਹੁਤ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੋਨੋਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਦੋਨੋਂ ਬੱਚੇ ਉਸ ਦੇ ਵੱਸੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸੁਰਜੀਤ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਕੇ ਤੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇ-ਦੇ ਕੇ ਅੱਗੇ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਇਹੀ ਗੱਲ ਉਸ ਨੂੰ ਪਛਤਾਵੇ ਵਜੋਂ ਖਾ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਹੁਣ ਉਹ ਬੱਚੇ ਡਾਕਟਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰ ਪਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਇੰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੈਸਾ ਤੇ ਸ਼ੋਹਰਤ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਸੁਰਜੀਤ ਖੁਦ ਨੂੰ ਬਦਕਿਸਮਤ ਸਮਝਦਾ ਤੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਕੋਸਦਾ ਰਹਿੰਦਾ।

ਇਸ ਸਾਲ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸੁਰਜੀਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੀ। ਇਸ ਵਾਰੀ ਵੀ ਸੁਰਜੀਤ ਦੇ ਬੱਚੇ ਹਰ ਵਾਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਨੂੰ ਪਾਸ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹੇ ਪਰ ਪਾਸ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਾਂ ਦੇਖ ਕੇ ਸੁਰਜੀਤ ਹੱਕਾ-ਬੱਕਾ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਉਹ ਇਹ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਗਿਆ; ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਇੰਨੀਆਂ ਮਹਿੰਗੀਆਂ ਟਿਊਸ਼ਨਾਂ ਲਗਵਾਈਆਂ, ਹਰ ਥਾਂ ਹੱਥ-ਪੈਰ ਮਾਰੇ ਪਰ ਉਹ ਫਿਰ ਵੀ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇ ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਹ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸਾਧਨਾਂ ਤੋਂ ਪਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇੱਕ ਖੁਸ਼ੀ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬੱਚਾ ਸੁਰਜੀਤ ਦਾ ਆਪਣਾ ਭਾਣਜਾ ਬਲਜਿੰਦਰ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਬੁੱਢੇ ਮਾਪਿਆਂ ਕੋਲ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।

ਇੱਕ ਹਫ਼ਤੇ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਬਲਜਿੰਦਰ ਆਪਣੇ ਨਾਨੇ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸੁਰਜੀਤ ਦੇ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ, ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਖੂਨ ਸੁਰਜੀਤ ਕਿੰਨਾ ਵੱਡਾ ਆਦਮੀ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ! ਪਰ ਜਦੋਂ ਬਲਜਿੰਦਰ ਆਪਣੇ ਨਾਨਾ ਜੀ ਨਾਲ ਸੁਰਜੀਤ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਤੇ ਆਪਣੇ ਭਾਣਜੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਸੁਰਜੀਤ ਦਾ ਦਿਲ ਰੋ ਪਿਆ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਤੋਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਰੋਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸ਼ਾਂਤੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਦੀਵਾਰ 'ਤੇ ਟੰਗੀ ਵੱਡੀ ਸਜਾਵਟੀ ਘੜੀ ਦੀ ਟੱਕ-ਟੱਕ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸਾਫ਼ ਸੁਣ ਰਹੀ ਸੀ।

ਤਿੰਨੇ ਜਣੇ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਸੁਰਜੀਤ ਅੰਦਰੋਂ-ਅੰਦਰੀ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਇੱਕ ਅਸਫਲ ਪਿਉ ਰਿਹਾ ਤੇ ਮੇਰੇ ਪਿਉ ਨੇ ਏਨੇ ਘੱਟ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਗਰੀਬੀ ਕੱਟ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਮੇਰੇ ਭਾਣਜੇ ਨੂੰ ਵੀ ਡਾਕਟਰ ਬਣਨ ਜੋਗਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਏਨਾ ਕੁਝ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਸਕਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਸ਼ਾਇਦ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇ ਮੁੱਲ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਵਾਈ ਤੇ ਬਲਜਿੰਦਰ ਆਪਣੀ ਮਿਹਨਤ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨਾਲ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਪੁੱਜਿਆ। ਸੁਰਜੀਤ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਤੇ ਨਾਕਾਮ ਸਮਝ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਸੁਰਜੀਤ ਦਾ ਓਹੀ ਪਿਉ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਰਜੀਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਕਹੇ 'ਤੇ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸੁਰਜੀਤ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਮੇਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੰਦੇ। ਹੁਣ ਸੁਰਜੀਤ ਤੋਂ ਰੁਕਿਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਉਹਦੇ ਹੰਝੂ ਪੂਰੀ ਤਰਾਂ ਬੇਵੱਸ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਵਹਿਣ ਲੱਗੇ। ਸੁਰਜੀਤ ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਜਾ ਡਿੱਗਿਆ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਰੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪਰ ਬਲਜਿੰਦਰ ਤੇ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਿਹਾ। ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਏਨੇ ਗੁੱਸੇ ਤੇ ਆਕੜ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢ ਕੇ ਘਰ ਤੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅੱਜ ਉਹ ਏਨਾ ਡੁੱਟ-ਡੁੱਟ ਕਿਉਂ ਰੋ ਰਿਹੈ! ਬਲਜਿੰਦਰ ਦੇ ਵੀ ਕੁਝ ਸਮਝ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸੀ ਪਰ ਸੁਰਜੀਤ ਰੋ-ਰੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਗ਼ਲਤੀ ਦਾ ਪਛਤਾਵਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਰੱਬ ਮੈਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦੇਵੇ!

ਵਕੀਲ ਖਾਨ

ਬੀ. ਐਸ. ਸੀ. (ਨੌਨ-ਮੈਡੀਕਲ) ਭਾਗ-ਦੁਜਾ

ਅੱਜ ਦਾ ਇਨਸਾਨ

ਕੋਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲਈ ਲੜ ਰਿਹੈ,
 ਕੋਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਲੜ ਰਿਹੈ।
 ਕੋਈ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਲਾ ਖੜ੍ਹ ਰਿਹੈ,
 ਕੋਈ ਵੇਖ ਤਰੱਕੀਆਂ ਸੜ੍ਹ ਰਿਹੈ।
 ਕੋਈ ਦੁੱਖਾਂ 'ਚ ਸਾਥ ਨਿਭਾ ਰਿਹੈ,
 ਕੋਈ ਪਾ ਦੂਰੀਆਂ ਰੁਆ ਰਿਹੈ।
 ਕੋਈ ਵੇਖ ਇਕੱਠਿਆਂ ਮੱਚ ਰਿਹੈ,
 ਕੋਈ ਮੱਲੋ-ਮੱਲੀ ਜਚ ਰਿਹੈ।
 ਕੋਈ ਔਕੜਾਂ ਮੂਹਰੇ ਡੱਟ ਰਿਹੈ,
 ਕੋਈ ਹੋਰ ਖਜ਼ਾਨੇ ਖੱਟ ਰਿਹੈ।
 ਕੋਈ ਇਨਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਵੰਡ ਰਿਹੈ,
 ਕੋਈ ਬਣ ਕੇ ਰੱਬ ਦੇ ਦੰਡ ਰਿਹੈ।
 ਕੋਈ ਪਖੰਡਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰ 'ਤੇ ਚੱਕ ਰਿਹੈ,
 ਕੋਈ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਤੋਂ ਹੀ ਅੱਕ ਰਿਹੈ।
 ਨਾ ਕਰ ਐਵੇਂ ਤੂੰ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਢੇਰੀ,
 ਸਾਂਭ ਲਈਂ ਮਾਪੇ, ਭਾਵੇਂ ਪਾਈਂ ਨਾ ਤੀਰਥ ਫੇਰੀ।

ਰਮਨਦੀਪ ਕੁਮਾਰ
 ਬੀ. ਏ. ਭਾਗ-ਤੀਜਾ

ਪੈਸਾ

ਪੈਸਾ ਕਿਤਾਬ ਖਰੀਦ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ।
 ਪੈਸਾ ਮੂਰਤੀ ਖਰੀਦ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਭਗਵਾਨ ਨਹੀਂ।
 ਪੈਸਾ ਬੰਦੂਕ ਖਰੀਦ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਸਾਹਸ ਨਹੀਂ।
 ਪੈਸਾ ਚਾਪਲੂਸ ਖਰੀਦ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਸੁਭਚਿੰਤਕ ਨਹੀਂ।
 ਪੈਸਾ ਇਨਸਾਨ ਖਰੀਦ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਮਾਨ ਨਹੀਂ।
 ਪੈਸਾ ਗੀਤ ਖਰੀਦ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ।

ਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਧਿਕਾਰੀ
 ਬੀ.ਏ. ਭਾਗ-ਪਹਿਲਾ

ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਨਿਸ਼ਚਾ

ਦਿਲ ਨਾ ਛੱਡ ਦੇਖ ਕੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਘੋਰ ਹਨ੍ਹੇਰੇ,
 ਜਗ ਪੈਣਗੇ ਤੇਰੇ ਲਈ ਦੀਪਕ ਹੋਰ ਬਥੇਰੇ।
 ਵੇਖੀਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਤੇਰੇ ਪੈਰ ਚੁੰਮੇਗੀ ਮੰਜ਼ਿਲ,
 ਪੁੱਟਦਾ ਜਾ ਤੂੰ ਕਦਮ ਅਗੇਰੇ ਹੀ ਅਗੇਰੇ।
 ਸਾਂਭ ਲਈਂ ਜੀਵਨ ਦੀ ਲੋਅ ਜੇ ਦੂਰ ਹਨੇਰੇ ਕਰਨੇ,
 ਨ੍ਹੇਰਿਆਂ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਹੀ ਆਉਂਦੇ ਨਵੇਂ ਸਵੇਰੇ।
 ਇੱਕ ਦਿਨ ਜ਼ਰੂਰ ਓਥੇ ਵੱਸਣਾ ਸੁੱਖਾਂ ਨੇ,
 ਲਾਏ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਹੁਣ ਦੁੱਖਾਂ ਨੇ ਡੇਰੇ।
 ਭਟਕੇ ਰਾਹੀਂ ਨੂੰ ਸਾਥੀ ਨੀਂ ਮਿਲਦੇ
 ਠੀਕ ਰਾਹਾਂ ਦੇ ਪਾਂਧੀ ਪਿੱਛੇ ਤੁਰਨ ਬਥੇਰੇ।

ਬੰਦੇ

ਏ ਖੁਦਾ ਤੇਰੇ ਇਹ ਬੰਦੇ,
 ਕੀ ਖੇਡ ਵਰਤਾਈ ਜਾਂਦੇ ਨੇ !
 ਪਾ ਕੇ ਚੁੱਲ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਅੱਗ 'ਚ ਪਾਣੀ,
 ਸੀਨੇ ਈਰਖਾ ਦੀ ਲਾਟ ਮਚਾਈ ਜਾਂਦੇ ਨੇ !
 ਡਰਦੇ ਹੱਥ ਜਲਨ ਤੋਂ ਝੱਲੇ,
 ਆਪਣਾ ਆਪ ਜਲਾਈ ਜਾਂਦੇ ਨੇ !

ਮਨਿੰਦਰ ਕੌਰ
 ਐਮ.ਐਸ.ਸੀ. (ਆਈ.ਟੀ.) ਭਾਗ-ਦੂਜਾ

ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥਹੁ ਦੇਇ॥
 ਨਾਨਕ ਰਾਹੁ ਪਛਾਣਹਿ ਸੇਇ॥

ਮ:੧, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੧੨੪੫

ਚਮਕੌਰ ਅਤੇ ਸਰਹਿੰਦ

ਹਨੇਰੇ

ਤੀਰਥ ਨੇ ਦੋ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਚਮਕੌਰ ਤੇ ਸਰਹਿੰਦ,
 ਕਟਵਾਏ ਜਿੱਥੇ ਇੱਕ ਬਾਪ ਨੇ ਚਾਰ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ਦ।
 ਕਿਣਕੇ ਉੱਡ ਇਸ ਧਰਤ ਦੇ ਅਸਮਾਨੀਂ ਪੁੱਜੇ,
 ਤਾਰੇ ਬਣ ਉਹ ਚਮਕਦੇ ਨਾ ਰਹੇ ਉਹ ਗੁੱਝੇ।
 ਚਮਕ ਹੈ ਚਮਕੌਰ ਤੇਰੇ ਹਰ ਜ਼ਰੇ ਅੰਦਰ,
 ਰਹਿੰਦੀ ਦੁਨੀਆ ਤੱਕ ਰਹੇਗਾ ਤੇਰਾ ਮੰਦਰ।
 ਅਜੀਤ ਜੁਝਾਰ ਜੋ ਧਰਮ ਲਈ ਦੇ ਗਏ ਕੁਰਬਾਨੀ,
 ਖੂਨ ਵਾਰ ਕੇ ਆਪਣਾ, ਕਰ ਗਏ ਅਮਰ ਕਹਾਣੀ।
 ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਤੇ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਨੇ ਧਰਮ ਬਚਾ ਕੇ,
 ਵਿੱਚ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਕਰ ਦਿਖਲਾਏ ਵੱਡੇ ਸਾਕੇ।
 ਨਿੱਕੀਆਂ ਜਿੰਦਾਂ ਵੇਖੋ ਕੇਡੇ ਖੇਲ ਰਚਾਏ,
 ਦੱਸਦੀ ਕੰਧ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਕਿੰਝ ਸੀਸ ਕਟਾਏ।
 ਸ਼ਾਬਾਸ਼ੇ ਗੋਬਿੰਦ ਦੇ ਹੰਝੂ ਨਾ ਗਿਰਾਇਆ,
 ਵਾਰ ਕੇ ਚਾਰੇ ਲਾਲ ਖੁਦਾ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਮਨਾਇਆ।
 ਹੋਈ ਹਰ ਇੱਕ ਗੱਲ ਏਥੇ ਸਭ ਜੱਗੋਂ ਨਿਆਰੀ,
 ਜਿੱਥੇ ਗੁਰਾਂ ਨੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ੀ ਸਿਰਦਾਰੀ।
 ਜਦ ਤਕ ਧਰਤੀ, ਚੰਨ, ਸੂਰਜ ਆਬਾਦ ਰਹਿਣਗੇ,
 ਕਾਰਨਾਮੇ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਦੇ ਯਾਦ ਰਹਿਣਗੇ।

ਅਜੈ ਕੁਮਾਰ

ਐਮ.ਏ. (ਇਕਨੌਮਿਕਸ) ਭਾਗ-ਦੂਜਾ

ਮਾਪਿਆਂ ਦਾ ਪਿਆਰ

ਮਾਪਿਆਂ ਵਰਗਾ ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਨਾ ਪਿਆਰ,
 ਪਿਆਰ ਮੁਹੱਬਤ ਨਾਲ ਇਹ ਕਰਦੇ ਘਰ ਦਾ ਬਾਗ ਤਿਆਰ,
 ਹਰ ਪੌਦੇ ਨੂੰ ਦੱਦੇ ਨਵੇਂ ਰੰਗ ਬਹਾਰ,
 ਮਾਪਿਆਂ ਵਰਗਾ ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਨਾ ਪਿਆਰ।
 ਬੱਚੇ ਮਾਪਿਆਂ ਤੋਂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਦੂਰ,
 ਮਾਪੇ ਤਾਂ ਵੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਦਾ ਹਜ਼ੂਰ।
 ਮਾਪਿਆਂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਰੱਬ ਵਰਗਾ ਸਤਿਕਾਰ,
 ਮਾਪਿਆਂ ਵਰਗਾ ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਨਾ ਪਿਆਰ।

ਅਰਜਦੀਪ ਕੌਰ

ਬੀ.ਏ. ਭਾਗ-ਪਹਿਲਾ

ਨ੍ਹੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਦੂਰ ਕਰਾਂ ਮੈਂ?
 ਸੱਚ ਲਈ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਮਜਬੂਰ ਕਰਾਂ ਮੈਂ?
 ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਲੋਕ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੇ,
 ਕੀ ਚੰਗਾ ਕੀ ਮਾੜਾ, ਇਹ ਕਿਸ ਨੂੰ ਸੁੱਝੇ?
 ਹਰ ਗੱਲ ਉੱਤੇ ਹੁੰਦੇ ਅੱਜ ਵਿਵਾਦ ਬੜੇ,
 ਕਿਸੇ ਦੀ ਬਾਲੀ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸੜੇ।
 ਦੱਸ ਹੁਣ ਹਉਮੈ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਦੂਰ ਕਰਾਂ ਮੈਂ?
 ਨ੍ਹੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਦੂਰ ਕਰਾਂ ਮੈਂ?
 ਜੀਵਨ ਜਿਊਣ ਦੀ ਜਾਚ ਅਸੀਂ ਭੁੱਲ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ,
 ਸਭ ਕੁਝ ਪਾ ਕੇ ਵੀ ਅਸੀਂ ਅੰਦਰੋਂ ਮੁੱਕੇ ਹਾਂ।
 ਨ੍ਹੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਦੂਰ ਕਰਾਂ ਮੈਂ?
 ਸੱਚ ਲਈ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਮਜਬੂਰ ਕਰਾਂ ਮੈਂ?

ਤੇਜਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ

ਬੀ.ਏ. ਭਾਗ-ਤੀਜਾ

ਬੇਗਾਨੀ ਜੂਹ

ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਨਜ਼ਰਾਂ ਗੱਡੀਆਂ, ਰੱਖਦਾ ਏ ਨਿਗਰਾਨੀ 'ਤੇ
 ਕਦ ਤੱਕ ਸਾਨੂੰ ਰਹਿਣਾ ਪੈਣਾ, ਬਾਬਾ ਜੂਹ ਬੇਗਾਨੀ 'ਤੇ।
 ਜੇ ਵਤਨਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੁੰਦੇ, ਝੱਲਦੇ ਕੋਈ ਤੰਗੀਆਂ ਨਾ
 ਗੱਲ-ਗੱਲ 'ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਕੱਢਦੇ, ਏਹੋ ਗੱਲਾਂ ਚੰਗੀਆਂ ਨਾ
 ਖੂਨ ਉਬਾਲੇ ਖਾ ਜਾਂਦਾ ਏ, ਗੱਲ ਉਹਦੀ ਬਚਕਾਨੀ 'ਤੇ
 ਕਦ ਤੱਕ ਸਾਨੂੰ ਰਹਿਣਾ ਪੈਣਾ .....।
 ਕਿੱਥੇ ਗਈਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਬਾਬਾ, ਹਾਸੇ ਸਾਡੇ ਹਿੱਸੇ ਦੇ
 ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਭਰ ਚੁੱਕੇ ਨੇ, ਜ਼ਖਮ ਦੁਬਾਰਾ ਰਿੱਸੇ ਨੇ
 ਨੌਕ ਬੂਟ ਦੀ ਰੱਖੀ ਸਾਡੀ, ਪੁੰਗਰੀ ਹੋਈ ਜਵਾਨੀ 'ਤੇ
 ਕਦ ਤੱਕ ਸਾਨੂੰ ਰਹਿਣਾ ਪੈਣਾ .....।
 ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਉਹ ਖੋਹ ਕੇ ਲੈ ਗਏ, ਚਾਨਣ ਸਾਡੇ ਵਿਹੜੇ ਦਾ
 ਬੇਪੱਤ ਕਰ ਕੇ ਆਖਣ ਸਾਨੂੰ, ਰਿਸ਼ਤਾ ਸਾਡਾ ਨੇੜੇ ਦਾ
 ਸਰਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬੰਦ ਕਰ ਅੱਖਾਂ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੇਈਮਾਨੀ 'ਤੇ
 ਕਦ ਤੱਕ ਸਾਨੂੰ ਰਹਿਣਾ ਪੈਣਾ, ਬਾਬਾ ਜੂਹ ਬੇਗਾਨੀ 'ਤੇ।

ਸਿਮਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਬੀ.ਏ. ਭਾਗ-ਤੀਜਾ

ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਬਦਲਦੀ ਨੁਹਾਰ

ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ, ਉੱਨਤ ਅਤੇ ਸੱਭਿਅਕ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਿਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਉਸ ਦੇ ਅਰਥ ਵੀ ਬਦਲਦੇ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸੱਭਿਅਕ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਸਤਿਕਾਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਇੱਕ ਮਿਸ਼ਰਤ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਭਾਰਤ ਦਾ ਮੁੱਖ ਦਵਾਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਆਪਣੀ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਪਛਾਣ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਹਰ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਕਿਸੇ ਮੁੱਖ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਕੁਝ ਆਪਣੇ ਨਿੱਖੜਵੇਂ ਲੱਛਣ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਖਿੱਤੇ ਦੀ ਭੂਗੋਲਕ ਸਥਿਤੀ, ਸਮਾਜਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਉਸ ਦੀ ਨਿਵੇਕਲੀ ਨੁਹਾਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਵਿਲੱਖਣਤਾਵਾਂ ਹਨ ਜੋ ਇਸ ਨੂੰ ਵੱਖਰੇ ਪਛਾਣ-ਚਿੰਨ੍ਹ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਖੂਨ ਵਿੱਚ ਰਚੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਬਾਹਰਲਾ ਹਮਲਾਵਰ ਆਇਆ, ਉਸ ਨਾਲ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਟੱਕਰ ਲੈਣੀ ਪਈ। ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਖੂਨ ਵਿੱਚ ਬਲ, ਸਾਹਸ ਤੇ ਸਵੈਮਾਨ ਬਾਕੀ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਕੁੱਟ-ਕੁੱਟ ਦੇ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਰਾਖਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਪਿਆਰ ਦੇ ਭੁੱਖੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਕੋਈ ਦੁਨਿਆਵੀ ਲਾਲਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਗੁਲਾਮੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਪਰ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਔਖਾ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਰੋਅਬ ਨਾਲ ਕੋਈ ਕੰਮ ਕਰਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿਸੇ ਦੀ ਈਨ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ 'ਜਵਾਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ' ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦਾ ਹੈ:

ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਇਹ ਕਰਨ ਗੁਲਾਮੀ
ਜਾਨ ਕੋਹ ਆਪਣੀ ਵਾਰ ਦਿੰਦੇ।
ਪਰ ਟੈਂ ਨਾ ਮੰਨਣ ਕਿਸੇ ਦੀ।

ਮਿਹਨਤ ਕਰਨੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਹੈ। ਇਹ ਮੰਗ ਕੇ ਖਾਣ ਨਾਲੋਂ ਮਰਨ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਇਹ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਤਕਰੀਬਨ ਹਰੇਕ ਮੁਲਕ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵੱਸ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਗਏ ਹਨ ਆਪਣਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਬੋਲੀ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਗਏ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਹੁਣਾਚਾਰੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਗੁਣ ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਕੋਈ ਮਹਿਮਾਨ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਮਹਿਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਕਿਸੇ ਬੰਦੇ ਦੇ ਜਵਾਈ-ਭਾਈ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਜਵਾਈ-ਭਾਈ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਬਾਹਰਲਾ ਮੁਸਾਫਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਟੀ-ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਦਾ ਕੋਈ ਫਿਕਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਇਹ ਸੁਭਾਅ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹਰ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ ਘੁਲ-ਮਿਲ ਜਾਣ ਦੇ ਆਦੀ ਹਨ। ਇਹ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵੱਸਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ-ਢੰਗ ਵੱਖਰਾ ਤਾਂ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਉਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅੱਜ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਪਰਿਵਾਰਕ ਇਕਾਈ ਬਣੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਅਪਣਾਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਬੜੇ ਦੁੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਇਹਨਾਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚਲਾ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸਾਂਝ ਦਿਨ ਪ੍ਰਤੀ ਦਿਨ ਘੱਟਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਕਹਿਰੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਲੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਆਦਤ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਦੀ ਦਖਲ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਦਾਦਾ-ਦਾਦੀ ਤਾਂ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਾਂ-ਪਿਉ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਹੋਸਟਲਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਸੂਰ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਘੱਟ ਹੈ ਸਗੋਂ ਮਾਂ-ਪਿਉ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਨੌਕਰੀ ਪੇਸ਼ਾ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਵੱਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ ਤੇ ਹੋਸਟਲਾਂ ਵਿੱਚ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਰਹਿ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸਹਿਯੋਗ ਅਤੇ ਮਿਲਵਰਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਨਿਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਰਚੇ ਹੋਏ ਗੁਣ ਹਨ। ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨਾਲ ਮੇਲ-ਜੋਲ, ਵਿਆਹਾਂ ਮੌਕੇ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਣ ਲਈ ਨਿਉਂਦਾ ਪਾਉਣ ਦੀਆਂ ਗੀਤਾਂ, ਕਿਸੇ ਦੀ ਧੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਵਿੱਚ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਕਰਨਾ, ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲਵਰਤਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਤ੍ਰਿਵੇਣ ਦੀ ਗੀਤ ਸਹਿਯੋਗ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਗੀਤ ਹੈ। ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਣ ਇਹ ਸਭ ਖੂਬੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਮਨਫੀ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਤ੍ਰਿਵੇਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਹੁਣ ਸਟੇਜ ਉੱਤੇ ਯੁਵਕ ਮੇਲਿਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਗਾਰ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਨਵਜੰਮੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸਿਆਣੇ ਬੰਦੇ ਤੋਂ ਗੁੜ੍ਹਤੀ ਦਿਵਾਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁੜ੍ਹਤੀ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਬੱਚੇ ਵਿੱਚ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਗੁਣ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਵਿਆਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਨਿਭਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਨਾਨਕਾ-ਮੇਲ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਸਿੱਠਣੀਆਂ ਦੇ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਵਿਆਹ ਵਾਲੇ ਘਰ ਆਇਆ ਮੇਲ ਦਸ-ਦਸ ਦਿਨ ਤੱਕ ਰਹਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਤਾਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਲੋਕੀਂ ਉਸੇ ਦਿਨ ਹੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸ਼ਗਨ ਪਾ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਪੱਛਮੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਦੇ ਰੰਗ-ਢੰਗ ਬਹੁਤ ਬਦਲ ਗਏ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਆਏ ਦਿਨ ਪੱਛਮੀ ਪਹਿਰਾਵੇ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਚਾਹੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਓਪਰੇ ਕਿਉਂ ਨਾ ਲੱਗੀਏ! ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਤੇ ਫਿਲਮਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਣ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਬਦਲਾਅ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਪੰਜਾਬੀ ਫਿਲਮਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਬਣਾਵਟੀ ਜਿਹੀ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਖ਼ਤਮ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਗੀਤ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਸੁਣਨ ਦੇ ਲਾਇਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੱਛਮੀਕਰਣ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ 'ਤੇ ਵੀ ਡੂੰਘਾ ਅਸਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਗੁਣ ਕੁੱਟ-ਕੁੱਟ ਕੇ ਭਰੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ, ਸੂਰਮਤਾਈ, ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ, ਕਰੜਾਈ ਅਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਦੇ ਭਾਵ ਆਪਣੀ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਤਕਰੀਬਨ ਹਰ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਬੱਚਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਬੱਚੇ ਦੋਹਰਾ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗਦੇ ਹਨ - ਘਰ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬੋਲਦੇ ਹਨ - ਜਿਸ ਨਾਲ ਨਾ ਤਾਂ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੋਲ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਅਜੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ 'ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਹੈ। ਹਰੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਉਤਪਾਦਨ ਵਧਦਾ ਗਿਆ, ਖੇਤੀ ਲਾਗਤਾਂ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਧਦੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਰਥਕ ਸੁਧਾਰਾਂ ਕਾਰਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਾਗਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਖੇਤੀ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ੀਨੀਕਰਨ ਵੀ ਸਿਖਰਾਂ ਤੱਕ ਪੁਹੰਚ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਕਾਰਣ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕ ਇਸ ਕਿੱਤੇ ਤੋਂ ਨਾਖੁਸ਼ ਹਨ। ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਤੋਂ ਬਦਲਵਾਂ ਕਿੱਤਾ ਨਾ ਮਿਲਣ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰ ਦਿਨ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਕਿਸਾਨ ਅਤੇ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੂਰਮਿਆਂ, ਜਿਹੜੇ ਧਾੜਵੀਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਹਿੱਕਾਂ ਤਾਣ ਕੇ ਮਰਨ ਤੱਕ ਲੜਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਦੇ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਅੱਜ ਦੀ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਜੁਲਮ ਖਿਲਾਫ਼ ਸੋਟੀ ਤੱਕ ਚੁੱਕਣ ਦਾ ਜੇਰਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀ। ਸਗੋਂ, ਕਈ ਨੌਜਵਾਨ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਸਮਾਨ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਖਾ ਕੇ ਉਹ ਸੱਤਵੇਂ ਅਸਮਾਨ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਿੱਧੇ ਧਰਮਰਾਜ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਨਸ਼ੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਨੌਜਵਾਨੀ ਨੂੰ ਖਾ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸ਼ਾਨਾਂਮੱਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਕਲੰਕਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇੰਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਬਾਕੀ ਰਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੌਜਵਾਨ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਕਿਸਮ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹਨ, ਉਹ ਹੈ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਦਾ ਨਸ਼ਾ। ਹੁਣ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਦੀ ਹੋੜ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਉਤਾਵਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਬਣੇ ਆਈਲੈਟਸ (IELTS) ਸੈਂਟਰਾਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਤੋਂ ਲਗਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਗੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ, ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨੇ ਰੰਗ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਇੱਕ ਵਿਲੱਖਣ ਏਕਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਬਦਲ ਰਹੇ ਮੁਹਾਂਦਰੇ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਹੰਸਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ (ਡਾ.)
ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ,
ਪੀ. ਜੀ. ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ।

ਅਣਭੋਲ ਹਲੂਣਾ

ਮੈਂ ਅੱਧੀ-ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤੱਕ ਉਡੀਕਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਆਂ ਕਿ ਕਦੋਂ ਘਰ ਆਵੇ ਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਵੀ ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਨੀਂਦ ਪਵੇ। ਕਿਹੜੇ ਵੇਲੇ ਸੌਂਵਾਂਗੀ ਤੇ ਕਿਹੜੇ ਵੇਲੇ ਉੱਠਾਂਗੀ ਪਰ ਇਹਦੀ ਤਾਂ ਨਿੱਤ ਦੀ ਹੀ ਆਦਤ ਹੋ ਗਈ ਏ ਸ਼ਰਾਬ ਨਾਲ ਰੱਜ ਕੇ ਘਰੇ ਆਉਣ ਦੀ। ਕਦੇ-ਕਦੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਹੀ ਬਾਹਰ ਵੇਖਣ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਏ ਕਿ ਕਿੱਥੇ ਹੋਵੇਗਾ ਸ਼ਰਾਬ ਨਾਲ ਰੱਜਿਆ! ਕਈ ਵਾਰ ਸ਼ਰਾਬ ਨਾਲ ਰੱਜੇ ਹੋਏ ਨੂੰ ਕਿੱਥੋਂ-ਕਿੱਥੋਂ ਲੱਭ ਕੇ ਲਿਆਉਣਾ ਪੈਂਦਾ। ਇਹਨੂੰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਲੱਥੀ ਚੜ੍ਹੀ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ ਰਾਤ-ਬਰਾਤੇ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬੀ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਘਰੇ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੀ ਏ! ਇਹਨੂੰ ਤਾਂ ਨਾ ਕਿਤੇ ਨਿਆਣਿਆਂ ਦਾ ਫਿਕਰ ਕਿ ਕੀ ਖਾਂਦੇ ਨੇ, ਕੀ ਪੀਂਦੇ ਨੇ, ਕਿਵੇਂ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ, ਕਿੱਥੋਂ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਘਰ ਦਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਚੱਲਦਾ। ਬੱਸ ਸ਼ਰਾਬ! ਸ਼ਰਾਬ ਹੀ ਇਹਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਆ। ਮੈਂ ਤੇ ਮੇਰਾ ਰੱਬ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਕਿਵੇਂ ਦਿਨ ਕੱਟ ਰਹੀ ਆਂ ਸ਼ਰਾਬੀ ਨਾਲ। ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਏਨੇ ਕੁੱਟ-ਮਾਰ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੈਂ ਅੱਧ ਸੜੀ ਜਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਲਾਸ਼ ਹੋਵਾਂ! ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਸੋਚਦੀ ਆਂ ਕਿ ਨਿਆਣਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਪੇਕੇ ਚਲੀ ਜਾਵਾਂ। ਫਿਰ ਸੋਚਦੀ ਆਂ ਕਿ ਭਾਬੀਆਂ ਦੇ ਬੋਲ ਤਾਂ ਇਸ ਸ਼ਰਾਬੀ ਤੋਂ ਵੀ ਭੈੜੇ ਹੋਣੇ ਨੇ। ਕਦੇ-ਕਦੇ ਸੋਚਦੀ ਆਂ ਕਿ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਕੀ ਕਰਨਾ - ਆਪ ਵੀ ਮਰ ਜਾਵਾਂ ਤੇ ਨਿਆਣੇ ਵੀ ਮਾਰ ਦੇਵਾਂ। ਫਿਰ ਸੋਚਦੀ ਆਂ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਕੀ ਕਸੂਰ ਏ? ਨਾਲੇ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਹੱਕ ਏ ਇਹਨਾਂ ਮਾਸੂਮਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਖੋਹਣ ਦਾ? ਇਵੇਂ ਹਾਰ ਕੇ ਬਹਿ ਜਾਂਦੀ ਆਂ ਕਿ ਜਦੋਂ ਰੱਬ ਨੇ ਦੁੱਖ ਹੀ ਲਿਖੇ ਨੇ ਕਿਸਮਤ 'ਚ ਤਾਂ ਸੁੱਖ ਕਿਵੇਂ ਮਿਲ ਜਾਉ। ਜਦੋਂ ਕਿਤੇ ਦਿਨੇ ਸ਼ਰਾਬ ਨਾਲ ਰੱਜਿਆ ਹੁੰਦਾ ਫਿਰ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਘਰ ਹੀ ਸਿਰ 'ਤੇ ਚੁੱਕਣਾ ਲਿਆ ਹੁੰਦਾ ਏ! ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇੰਨਾ ਗੁੱਸਾ ਆਉਂਦਾ ਕਿ ਇਹਨੂੰ ਰੋਟੀ- ਪਾਣੀ ਤੱਕ ਨਾ ਪੁੱਛਾਂ; ਮਰਨ ਦੇਵਾਂ ਭੁੱਖਾ; ਫਿਰ ਤਰਸ ਆ ਜਾਂਦਾ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਰੋਟੀ ਫੜਾਉਂਦੀ ਆਂ ਕਦੇ ਕੁਝ ਘੱਟ, ਕਦੇ ਕੁਝ ਵੱਧ ਕਹਿ ਕੇ ਰੋਟੀ ਚੱਕ ਕੇ ਮਾਰਦਾ ਏ। ਅੱਗੋਂ ਮੈਂ ਪੁੱਛਦੀ ਆਂ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਰੱਜੇ ਨੂੰ ਲੂਣ-ਮਸਾਲੇ ਘੱਟ-ਵੱਧ ਦਾ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਵਾ ਪਰ ਕਦੀ ਇਹ ਸੋਚਿਆ ਤੂੰ ਕਿ ਇਹ ਜੋ ਰੋਟੀ ਚੱਕ ਕੇ ਮਾਰਦੈਂ, ਇਹਦਾ ਰਾਸ਼ਨ ਕਿੱਥੋਂ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਆਉਂਦਾ? ਫਿਰ ਮੈਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਸਾਰੀ ਭੜਾਸ ਕੱਢ ਲੈਂਦੀ ਆਂ।

ਬੋਲਣ ਲੱਗੀ ਫਿਰ ਮੈਂ ਵੀ ਅੱਗਾ-ਪਿੱਛਾ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦੀ। ਫਿਰ ਜੋ ਹੱਥ 'ਚ ਆਏ ਉਹੀ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਕਈ ਵਾਰ ਸਾਡਾ ਰੋਲਾ ਸੁਣ ਕੇ ਨਿਆਣੇ ਵੀ ਉੱਠ ਜਾਂਦੇ ਨੇ। ਕੋਲ ਖੜ੍ਹੇ ਨਿਆਣੇ ਵੀ ਜੋ ਵੇਖਦੇ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ 'ਤੇ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਬੁਰਾ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਏ। ਕੁੱਟ-ਮਾਰ ਕੇ ਆਪ ਤਾਂ ਸੌਂ ਜਾਂਦਾ ਏ, ਮੈਂ ਤੇ ਨਿਆਣੇ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਜਾਗ ਕੇ ਕੱਟਦੇ ਆਂ। ਅੱਜ ਇਹਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਹੋਇਆ। ਬਿਨਾਂ ਪੀਤੀ ਤੋਂ ਘਰੇ ਆਇਆ ਤੇ ਸੌਂ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਤੇ ਨਿਆਣੇ ਹੈਰਾਨ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਪੀਣ ਲੱਗੇ ਦਿਨ-ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦਾ। ਜੋ ਵੀ ਹੋਇਆ ਚੰਗਾ ਹੋਇਆ ਅੱਜ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨਿਆਂ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਕਿਤੇ ਸੁੱਖ ਦੀ ਨੀਂਦ ਸੌਂਵਾਂਗੇ। ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਚਾਹ ਦੇ। ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਅੱਜ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਥਾਂ ਚਾਹ ਮੰਗ ਰਿਹਾ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਯਕੀਨ ਨਾ ਹੋਵੇ; ਫਿਰ ਪੁੱਛ ਹੀ ਲਿਆ ਕਿ ਅੱਜ ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਹੋਇਆ, ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਥਾਂ ਚਾਹ? ਕਹਿੰਦਾ ਅੱਜ ਮੇਰੀ ਧੀ ਨੇ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਪਰਸੋਂ ਤੂੰ ਤਾਂ ਉੱਠ ਕੇ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮ-ਕਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਗਈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਭੈਣ-ਭਰਾ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਬੈਠ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਛੋਟੀ ਕਹਿੰਦੀ, “ਵੀਰੇ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਵੱਡੀ ਹੋ ਕੇ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਉਣਾ।” “ਕਿਉਂ ਛੋਟੀ?” “ਵੀਰੇ, ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਪਾਪਾ ਵਰਗਾ ਸ਼ਰਾਬੀ ਘਰਵਾਲਾ ਮਿਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਤਾਂ ਮੰਮੀ ਜਿੰਨੀ ਕੁੱਟ ਨਹੀਂ ਖਾ ਹੋਣੀ। ਮੰਮੀ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇੰਨੇ ਦੁੱਖ ਕਿਵੇਂ ਜਰ ਲੈਂਦੀ ਏ। ਵੇਖ ਤਾਂ ਸਹੀ ਮੰਮੀ ਦੇ ਕਿਵੇਂ ਨੀਲ ਪਏ ਨੇ ਥਾਂ-ਥਾਂ। ਵੀਰੇ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਤਾਂ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਉਣਾ। ਨਾਲੇ ਵੀਰੇ, ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਵਾਅਦਾ ਕਰ ਕਿ ਤੂੰ ਵੱਡਾ ਹੋ ਕੇ ਕਦੇ ਵੀ ਸ਼ਰਾਬ ਨਹੀਂ ਪੀਵੇਂਗਾ। ਕੀ ਪਤਾ ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਤੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ ਮੰਮੀ ਵਰਗੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਨਾਲੇ ਵੀਰੇ, ਸੁਣਿਆ ਤੂੰ ਕਦੀ ਕਿ ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕੀਂ ਸ਼ਰਾਬੀ ਦੇ ਨਿਆਣੇ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ।”

“ਬੱਸ ਕਰ ਛੋਟੀ। ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੀ ਸੌਂਹ ਲੱਗੇ ਮੈਂ ਕਦੀ ਵੀ ਸ਼ਰਾਬ ਨੂੰ ਹੱਥ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਲਾਵਾਂਗਾ।”

ਐਨੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਮੇਰੀਆਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਨਿਆਣਿਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਅੱਖਾਂ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਝੁਕਣ ਲੱਗ ਗਈਆਂ ਸੀ। ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਤੋਂ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਤੋਂ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗਦਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦੇਵੀਂ। ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਅੱਜ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਦੀ ਸੌਂਹ ਲੱਗੇ ਜੇ ਮੈਂ ਕਦੇ ਸ਼ਰਾਬ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾਵਾਂ।

ਪ੍ਰਭਜੋਤ ਕੌਰ

ਬੀ.ਏ. ਭਾਗ-ਪਹਿਲਾ

ਸਾਝ ਕਰੀਜੈ ਗੁਣਹ ਕੇਰੀ ਛੋਡਿ ਅਵਗਣ ਚਲੀਐ॥ ਪਹਿਰੇ ਪਟੰਬਰ ਕਰਿ ਅਡੰਬਰ ਆਪਣਾ ਪਿੜੁ ਮਲੀਐ॥

ਮ:੧, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੨੬੫

Contents

<i>Nanak, the Champion of Gender Equality</i>	56-57
<i>Sound and Silence</i>	57
<i>If Noah's Arc Could Save Us Again</i>	58
<i>When Her Majesty Gets Angry</i>	59
<i>A Pen is Mightier Than a Sword</i>	60
<i>The Joy of Attaining Literacy</i>	61-62
<i>Indecent Rustle</i>	62
<i>Yearning for the Male, Ignoring the Female</i>	63
<i>Drug Addiction</i>	64
<i>A Beautiful Dream</i> ਉਤ ਨਾਨਕ ਆਇਆ॥	64
<i>Only If I Knew</i>	65-66
<i>A Child's Perspective of Life and Studies</i>	66
<i>Swachh Bharat Abhiyan</i>	67
<i>Should I?</i>	67
<i>The Alternate Sounds</i>	68
<i>Nostalgic Heart</i>	68
<i>Exam Time</i>	68

Nanak, the Champion of Gender Equality

Scientific development and technological advancements lead to progress and also bring forth hazards like global warming, pollution, corruption, waste-management, addiction, discriminations, harassment, patriarchal dominance and other persistent issues which constantly engage the human thought. As students and staff of an educational institution, we comprise the intelligentsia, a privileged section of society, who have a certain responsibility and obligation towards our society.

The 550th Birth Anniversary of Guru Nanak Dev Ji now is stirring many a minds.

As one revisits Guru Nanak's life stories, philosophies and his teachings, one is once again reminded and fascinated by the relevance and farsighted approach of Nanak, who spoke and stood-up against political inequity and tyranny; religious orthodoxy and superstition; and social discrimination and ritualism during the 16th century in medieval India, when tolerance for iconoclasm was the least. His all-inclusive approach and capacity gives the idea of a peerless genius – a thinker, a mystic, a saint and a savant, a divine singer who sang the song of the World and the Cosmos, a family man, a revolutionary, all rolled into one.

I would like to refer to that aspect of Nanak's life which has robust implications in the debates and discussions relevant to the current times – Nanak, as a challenger of patriarchy and champion | of gender-parity.

Nanak was very fond of his sister, Bebe Nanki, five years elder to Him. She was the first one to recognise the spiritual genius of Nanak. Contrarily, Nanak's father found Him strange and rebellious - belonging to an upper-class Hindu family, Nanak rejected his 'janau' ceremony; was extremely generous to the poor and happily distributed his household belongings amongst the needy; and resisted the business of commerce and trade for profiteering. This generated impatience and anger in His father, Mehta Kalu. To protect Nanak from their father's wrath, after her marriage, Bebe Nanki got the fifteen-year-old Nanak over to her house, got Him a job and also supported Him immensely in His quest for spirituality and to spread the message of the Divine. She also gifted Him the musical instrument, 'rabab', to assist Him while singing hymns to the Divine. She identified Nanak's unique brilliance and metaphysical calling. She is even considered to be His first disciple.

Mata Tripta, the tender nurturer of Nanak, was a proud mother of her social, charming and playful son. She would be extremely concerned about Him when He would leave His unfinished dinner to run away to listen to the discourse of the wandering saints and fakirs. Interestingly, Mata Tripta herself would always give food and shelter to the wandering saints and fakirs which was an apt environment for Nanak's growth and development.

No wonder then, Nanak said,

“From woman, man is born; within woman, man is conceived; woman becomes his friend; through woman, the future generations come. When his woman dies, he seeks another woman; to woman he is bound. So why call her bad? From her, kings are born. From woman, woman is born; without woman, there would be no one at all.”

Even when his issueless sister was returning home after Nanak's marriage ceremony, His mother asked Him to wish her the birth of a child. Nanak spontaneously wished for her to have a son and a daughter, both, which was an unconventional wish during those times.

The third closest woman associate, His wife, Mata Sulakhani was also a strong woman in His life. As Nanak opposed the rituals of the Hindu marriage, Sulakhini's disgruntled father, Moolchand, challenged Nanak to debate with the Brahmins about the irrelevance of rituals next to a dilapidated wall, believing that either Nanak would lose the debate or the wall would crash killing Him. Sulakhini, having got to know of the plan, but determined to marry Nanak, to whom she was engaged for two years, sent a messenger to pre-warn Him. Neither did the wall collapse nor did the Brahmins win. Mata Sulakhini happily married Nanak in an unconventional ceremony performed by Nanak Himself.

In a socio-cultural environment where the Muslim women were kept in 'purdahs' and Hindu women were burnt as satis, Nanak, the reformer believed in the co-existence of strong women whom he encouraged and valued. Furthermore, Nanak's approach towards women has percolated deep in the values of Sikhism. Nanak had insisted that all devotees, irrespective of gender should meet Him without a 'purdah'. Later, Guru Amardas (3rd Guru of Sikhs) declined to meet one of the queens of the King of Haripur who had come to meet Him, as she refused to remove her 'purdah'. Further reflections of the Nanak philosophy may be seen in Guru Hargobind Sahib, (6th Guru of Sikhs), realising the positive role to be played by daughters in the family set up, requested his mother to pray for the birth of a daughter. Sikh history records that when Guru Har Rai (7th Guru of the Sikhs), found an abandoned baby girl, brought her home, adopted her and brought her up like his own daughter. The girl named Roop Kaur grew up to be an academician, a writer, the first Sikh woman historian who put on record everything the Guru said.

The English Section of the magazine, in its own limited capacity, attempts to address issues of importance like, female foeticide, relevance of education, drug addiction and cleanliness through the stories, essays and poems published here. It is the collective attempt of the staff and the students to generate awareness, sensitise readers and try to attempt solutions to make the world a better place. The topics for these articles were given in an inter-class literary competition, The Autumn Muse 2018 held in the College in the month of August and the prize winning entries have been exhibited here along with enthusiastic submissions by students that were given later.

Ms Gursheek Kaur
Assistant Professor
PG Department of English

Sound and Silence

He was silent!
His world was silent!
No love, no care!
He was now a depressed child, be - aware!
He lost, his hopes lost;
He now was willing to pay his life's cost.
No child! No child! You have a future bright;
Cried the mother with a doubt inside.
He was silent.

His blessings were silent.
Nature did its best,
Now he had a blessing test.
He healed someone's wound,
And this is how his blessings sound.
The butterflies he could see,
He promised himself to be the best he could be.
Now, he was not bound,
He knew how the blessings sound.

Mehak Sharma
B Com-III

If Noah's Arc Could Save Us Again

Kenney jumped out of the bed grabbing the newspaper. He read the headlines: World's Youngest Man, Aged 22, Murdered. Warily and cautiously, he continued reading at the slowest rate possible "... on the evening of April 14th, 3012, the most precious man was murdered during fight with mobs..." but his uneasy thoughts got the better of him. As he avoided reading further details and facing reality, he steered to other headlines of weather and pollution. No relief either there!

Despite all odds, life had to continue. Kenny got ready and put the mask on before leaving for office. At office, his team, was researching on a peculiar virus infesting the humans making them infertile. The research and development teams, all around the world, were trying to find the cause and cure for it.

At the board meeting, Mr Evans, the Director of the company said, "I don't see any future". "I know", said Kenney, "Things like plastic, electronic dump, smoke, gas, husk, deforestation, floods, dumping oil and trash in rivers, etc has waged the greatest world war against mankind destroying every natural thing". He continued trembling, "The virus of pollution has rendered everything infertile... There are no fishes in seas, no animals in forests and no birds on trees. It is becoming a fast-spreading cancer".

At home, late in the evening, he received a call – "We've found something you would be interested in".

Kenney – "Okay".

Caller – "We found a pregnant woman!"

Kenney – "What?! You must be kidding".

Caller – "The UK military is guarding the pregnant woman in UK. Soon she'll be transported to your laboratory for your custody".

Kenney jumped happily and said, "I'll be there".

Next morning Kenney went to office and was jubilantly surprised to see the pregnant women.

The nurse said, "All tests are done and the reports would come soon".

Everyone in the R&D team was enthusiastically and laboriously monitoring the pregnancy. After three days of happiness and celebrations the pregnant lady was attacked by the virus. The team did everything to treat the lady and save her. Unfortunately, the woman and her child could not survive. The only hope of progression for the human race was also shattered!

Later, in the night Kenney thought about how good the earth was when he was born with the fresh air, trees, fresh water, rivers and ponds. At ten years he used to go fishing with his father. He missed trekking, rafting, and all outdoor activities with his friends, which in the current times, had been banned by ministry of environment due to intolerable levels of pollution and death scare. Life had become extremely precious, rare and sordid.

Kenney's regret increased, the world would have been a better place if people had taken care and used all the resources carefully. Later that night, Kenney too died, with the unfulfilled wish to further another generation but unfortunately, he couldn't. He wasn't God, he couldn't build the Noah's Arc.

Aditya
B Com-II

When Her Majesty Gets Angry

It was already getting dark, but Larry had kept himself awake, as he was awaiting the return of his sister, Inaria, who was to land at the airport at 09:30 pm, but it was already 02:00 am on the clock, four and a half hours beyond the scheduled time and Larry was getting worried. He had tried calling Inaria many times, but the only reply he got was of the voice of the answering machine- "You cannot be connected to this number because of the bad weather, please try again later." He finally decided that he had worried enough and choose to go to Kings Airport himself.

He cursed at the weather as he made his way towards his car. The skies were getting worse and worse. "Er...", then Larry thought to himself, "May be this is the reason why she is so late. But, I didn't get a message or anything from her."

As he got out of the streets, and got on to the main road, he felt some relief in his heart because the roads were almost completely empty due to massive rains. As he got closer to the Airport, he started moving at a speed one would consider to be too fast in this kind of weather, but Larry's reasons were plausible enough. As Larry was about to make the final turn towards the Airport, he felt an ominous presence. The only thing he saw was destruction, only rubbles and debris of the buildings that stood there mightily in the past. Before he could pull the brakes, his car suddenly came to a halt and he remembered hitting hard at the wreckage.

The next day he found himself in a hospital bed. He got up and sat on the bed. He noticed the newspaper and some other medical appliances sitting on the table next to him. Remembering the rains of last night, fear and shock struck his spine, he hesitantly took the paper and glanced fearfully at the headline - The Second Largest Tornado in History Hits the Gladerun District, the Hardest. The article read, "The central continent is already a tornado prone area because of the seas in the east and the mountains on the west, but this factor alone isn't responsible for the winds witnessed last night. A report has come, confirming the fact that the industries that are set up along the Elneer Hill River are majorly responsible for last night's destruction. The smoke caused by the industries travels uphill and merges with the natural clouds. When its size increases and its scale expands, then the clouds get heavy and travel towards civilisation, Hence, causing large and unnatural disasters such as the disturbance felt so suddenly the previous day".

Reading this Larry's heart sank deeper than the depth of Mariana Trench. The cause of this was the large scale profit making factory his father had set up. He felt as if he had received a slap from the Queen of all, Mother Nature. With a heavy and suspecting heart he began searching for his sister. Hopefully and hopelessly, he went through the devastation. After a while, he fainted while hunting for his sister... he found a woman dead under the debris with a document showing Larry written on it.

If you don't want to end up in Larry's shoes, don't replace nature with industries. Or be a fool to challenge Nature -because when she gets angry, she will let death rule.

Rajvir Singh

BA-III

A Pen is Mightier Than a Sword

Reena was an intelligent and a simple girl from the small town of Kapurthala in Punjab living with her father. Her father was a government servant and yet denied education to his daughter. But as it is said - where there is a will, there is a way – Reena, determined to have her way and being an intelligent student out-shone through her primary and secondary education and further, got a scholarship that led her to pursue further studies in the University of Pune. She was a studious girl and scored the highest marks.

After finishing her degree, she came back to her home. Her father, Ramesh encouraged by the suggestions of the well-meaning relatives exclaimed, “Ahh! My dear daughter, you have fulfilled your dream. Now it is your turn to fulfill mine. Please get ready for your marriage and I don't want any drama”.

Reena, astonished and hurt by the words of her father cried in the lap of the dark night as if her castle was shattering before her eyes. Her father didn't pay heed to any of her petitions. She was dethroned from the castle of her dreams.

He arranged her marriage with a rich businessman from Delhi. Her in-laws, thankfully, were not orthodox and allowed her to carry on with her higher studies. Reena was happy to work hard for the welfare of her family as well as her dreams of being an independent person.

After completion of her higher degree, Reena acquired the job of a professor in a famous institution in Delhi. After a passage of time Reena and her husband were blessed with a girl child. Reena's dream of being independent and having a perfect family was fulfilled. But Fate had other plans Reena lost her husband in a fatal accident and left her with the little girl of three months. Reena felt vulnerable again, as if her castle of dreams had shattered again. “The show must go on!” said Reena gathering courage and controlling emotions. She continued with her job.

Her sorrow piled on when her in-laws deserted her with her little daughter. Meanwhile Reena's father also expired as he was unable to bear the sadness of her daughter. Left all alone Reena was completely shattered. 'The show must go on!' she exclaimed again with a shivering tone. She looked at the cute little innocent face of her daughter and said, “I have to move on and live for her.”

She returned to her hometown, and started hunting for a job. It was her degree and education that helped her to get a job, be independent and make a way for her daughter to live a secure life. “Education is a weapon, which you can use to fight the world,” was written on a wall nearby the school in which Reena worked as a teacher.

“Education is a weapon, which you can use to change the world as well as your own world” stated Reena.

Komaljeet Kaur
MA II - English

The Joy of Attaining Literacy

In a village called Yamunanagar in India, situated on the banks of a river, full of greenery, the environment was so pure that villagers seldom got any disease. The image of the sun-rays falling on the ripples of the river created a breathtaking scene. Despite the natural beauty and abundance of the environment in the village, which sustained the villagers since long, there started appearing hints and signs of pollution in the water due to industrial and global influence. The panchayat was not very good with their water and regulations as they had never required to regulate the water maintenances. The village had almost all basic needs and requirements for villagers except a school. This was the reason that they were oblivious of the global environmental deterioration and the need to adopt corrective or preventive measures.

The elders of the village, believed that education was a cause of the deterioration of morality in society. They also considered it a waste of time in their scheme of life. They wanted their children to help in farming. They hadn't the slightest inclination that modern and sophisticated methods of farming could be used for a richer harvest.

In the village, lived a ten year old boy named Mahesh. He was a very intelligent boy interested in studies and his parents too were interested in sending Mahesh to school. The only problem was that there weren't any schools in the vicinity and no one else supported education.

Being very insistent, his parents were enforced to enroll him in a school which was far and difficult to reach, but he did not mind. He started going to school and days passed. Mahesh was putting hard labour in his studies. Time flew by and he graduated with first position in his class. He ran to his house and showed the result to his parents and said, "Papa, Mumma... I will change the fate of our village now, no one will be left uneducated here from now onwards."

His parents were happy with his achievement and enthusiasm so far. Mahesh was sent to the city for higher education to further hone his skills. Mahesh was working very hard there too, despite so many distractions in city. One day, a friend of Mahesh named Avantika expressed her emotions for him, "Mahesh ... you are a very nice person and my best friend. ... I like you very much...will you marry me?" Mahesh was speechless for few minutes and then he replied, "I also like you and respect your emotions... but from my childhood, I have set a goal for myself and I can't think of anything else until until I achieve that goal."

Avantika also respected Mahesh's feelings. After completing his college, Mahesh came back to his parents and village. As he was the only person with proper education, in no time after coming back from city, Mahesh started taking interest in the governance and soon after joined the panchayat. He improved the deteriorating water conditions by imposing the right restrictions and encouraging right usage of the river and pond waters. Modern irrigation methods were implemented. Tractors were purchased on loans and better agricultural methods were adopted. There was a marked difference and noticeable prosperity.

Finally, he could also get a school built in his village which was his ultimate dream. Initially, even after the presence of school and staff in village, nobody sent their children to school. Mahesh did not lose hope. He led campaigns to make the villagers understand the value of education and how it could improve their life. After huge efforts, gradually, everybody started sending their children to school. After consistent efforts, all the young boy and girls were going to school. Mahesh was also successful in starting a separate school for the elders. In a few years, his village became 100 percent literate.

One night after having dinner, Mahesh's father said to him, "Beta ... you managed to change the quality of life and awareness in the village. I am proud to be your father." Mahesh nodded and they both smiled. This is how the power of education changed Mahesh's and his villagers' life forever.

Gourav Kumar
MSc II - Chemistry

Indecent Rustle

Contained with the beauty of grey, mustard, green
and red
See through her, you will find a million flaws,
As she was made by a human and not by the 'God'
you think you saw.
Torn at the edges, scathed in the middle,
The sweet breeze would pass through the rugged
edges,
Like a melody from a rotten fiddle.

The sunlight made its tint awfully radiant
The crazy wind amplified its noise to a discordant
classic.
The unison of this apparent hideousness,
Somehow made the 'paper' more lifelike.

"Had it been mine", you said
"I would create a fine swan,
mend it to a masterpiece, a delicacy to look upon".
"It will make a pure melody someday!"
I heard you say it.
'Seems legit', I thought, "Let's just play along".

Slow, silent and cruel was the process,
Cold words worked as anaesthesia.
You smoothed every pitch on it,
bleached out every colour.
Shrieking and whining in vain it was,
caused an unwelcomed hassle.

It will end up in trash, without making a sound,
Just like the outcasts it empathised with.
We are not the ones, you uttered with
whom they can harmonise with.
Put in a book, so it dared not rustle.
The paper is just a paper now, as white
as a ghost as plain as day.
Heavy with the burden of performance
but blank with emptiness.
An apple of your eye, it does not have
a rhythm of its own.
Music to your ears as it plays only
the notes you have drawn.

Harnoor Kaur
MA (English)-II

Yearning for the Male, Ignoring the Female

Rani was really glad when she came to know that she had conceived. As soon as her husband and her in-laws came to know that she was pregnant, their unfounded hopes began to grow traditionally, expecting a baby boy. When Rani got to know of this, she was quite saddened. As days passed by, Rani's excitement as well as her anxiety grew – as the foetus was maturing, her in-laws and husband asked for the sex-determination test and without bothering for her consent she was made to undergo the same. Soon the reports followed confirming a girl's presence. This unsuspecting report was soon to lead to Rani's devastation. As always feared, but never expected, Rani was forced to undergo abortion by her in-laws as they did not want their first child in the family to be a girl. Rani was shattered and cried all that night after abortion. Seeing his wife cry Rani's husband said, "There is no need to cry for what has already happened. Just make sure that next time you conceive a boy and not a girl".

As days passed by, Rani maintained a calm demeanour but her past experience kept tormenting her. One day as she was working in her kitchen, she fainted. Her mother-in-law rushed to see the problem and asked, "Are you okay?" The doctor was called. He checked Rani and informed the family thus, "Congratulations! She is pregnant". The in-laws were very happy, but not without the condition of a male-child. Rani again felt anxiety and fear – a deep rooted fear at the thought of another abortion. The scheduled pregnancy test, this time too, revealed a girl's presence.

Rani was heart-broken. This time too she pleaded to her husband, but no one listened. The foetus was aborted again.

As time went by, one fine morning Rani realised that she had missed her periods for two months once again. She quickly checked for pregnancy and was confirmed positive. Hardened but more determined after her previous exploitations, she was surprised beyond expectation to discover the presence of a male child in her womb after the sex determination test. Her-in laws and her husband were overjoyed and eagerly awaited their first boy child. Nine months passed by and the family was really thrilled when they welcomed their first male child naming him Ranvir. They did everything for the child's happiness and Rani too was quite happy because whatever had happened, in the end, she had her own child. The child grew up and went to school. Ranvir was quite a playful and naughty child. They raised the child with great love and pampering. All his demands were fulfilled as he was the most beloved person in the family.

Time flew and he turned twenty-two years old. His adolescence was accompanied by many physical changes. After school he was sent to college. Surprisingly, he got into bad company. One thing led to the other and he ended up becoming a drug addict. His family did not come to know about it. One morning, as usual, Rani went to wake up Ranvir. Ranvir, refused to get-up. A few coaxings and delayings later, he still refused to budge. After repeated efforts, when he rejected response or movement, Rani realised Ranvir was dead. She was shattered and shivering. The family went into shock when they got to know that he had taken an overdose of drugs at the time of post mortem. It not only grieved them to lose this child, but crushed their pride of owning a first-born male-child in the family. Rani's mother-in-law grieved, "Had the first-born been a girl, such a situation leading to death, would never had arisen. Though he has gone, but he killed all of us inside. I will never forgive myself for demanding a boy which turned out to be a curse for our family."

Gurneet Kaur
M Sc (Chemistry)-II

Drug Addiction

Drug addiction is one of the major problems in modern society. People consume drugs hoping to relieve themselves of stress, pain or depression. People presume that alcohol and drugs like marijuana, cocaine, sedatives free them of sufferings, if not they even contemplate suicide. Constant consumption of drugs can cause serious damage to the brain and the nervous system.

Addiction is also caused amongst youngsters due to peer – pressure. Teenagers who start for fun, are likely to get more addicted. Initially, they think that they can control their intake but as they get going, they end up being controlled and victimized by the drugs. Drug abuse can lead to liver failure, cancer of various organs of the body, depression and other psychological problems.

When addicted, the incessant need to purchase the costly drugs becomes uncontrollable. This eventually leads to stealing, theft, and related crimes of murder and even rape. Drug influence diminishes self-control leading to criminal or undesirable sexual behavior. Alcohol, is another addiction which may lead to crimes of domestic violence and health threat like heart failure.

Though human – beings, being the superior and most intellectual creation on earth, know the consequences but ironically, become willing victims of addiction. At best, awareness programmes, open discussions, easy access to rehabilitation centres, doctors, counsellors should be in existence at the family level, school or official spaces, government and NGO organistaions to fight and curb this menace.

Rather than wait to cure addiction, a proactive approach to prevent it should be adopted too. Strict legal action should be taken to restrict the selling and misuse of drugs. We have even witnessed sticking of posters about the banning and selling of tobacco and liquor in and around an area of 200 metres of educational areas. This is a small step but definitely in the direction of progress and change.

Ahen
BA-II

A Beautiful Dream

You're not there, but still you're,
You're not mine, but still you're.

Making me sad, you're making me happy,
One time glad, and other times scrappy.

You're the mirage, that I can't achieve,
And you're the courage, that makes me believe -
That someday we'll meet, in that street,
Where we used to walk, where you used to talk.

But today the hope ends,
The glimpse of you slipped from my hands.
The memories of ours deleted,
The image of your's, gets faded.
May be you're not there, maybe you're not mine,
But I'll always be yours, until the sun shine.

I'll never say and you'll never understand
The poetry of life has come to an end.

Devi Charan
BA-III

Only If I Knew

Her hands were adorned with mehndi, clad in a red lehenga - the whole village gathered outside her house to see her get married, she was told.

"Sheena! Sheena! I saw your husband", came a girl rushing to the room catching her breath.

"Komal, I am scared. I don't want to get married," said the fifteen year old Sheena holding her friend's hand.

"What? Are you mad? Don't you want someone to buy you those sparkling clothes, bangles and sarees? Oh! when will I ever get married?" blabbered Komal dreamily.

"Come on girls, time to take her out," called out Sheena's mother and stood beside her daughter. Very lovingly Sheena's mother pulled her ghoongat down and covered Sheena's face taking her daughter to the mandap.

"Maa! I am feeling uneasy. My head is aching", cried out Sheena holding her mother's hand tightly.

"Shh! Brides don't speak", scolded her mother and made Sheena sit beside her husband.

"Oh God! My stomach is paining badly. Why does my mother always do this? First she snatches my books and toys and makes me learn how to cook and now she is marrying me to him", thought the disturbed Sheena. She looked around and saw men getting drunk, on one side and the ladies singing holy songs, on one other, but what captured her attention was her teacher who was standing far from everyone, her face displaying disappointment and sadness at the marriage of her favourite and brilliant student.

After the ceremony, Sheena and her sister-in-law were in one bullock cart and others were in another.

"Bhabhi," called out Sheena softly. Sheena tried to lift her ghoongat a little.

"Wait, what are you doing? You can't lift your ghoongat before showing it to the whole village," said Rama, Sheena's sister-in-law. The scared Sheena did not utter another word while shedding silent tears due to pain, physical and emotional.

As the bullock cart stopped, some ladies came to take her. Sheena noticed her husband dancing with his friends. All the ladies had gathered in front of the house to see the new bride of the village.

Sheena was led to the threshold where her mother-in-law, Kanta had kept a vessel full of red water with kumkum on the floor in front of Sheena. As a custom, Sheena was about to step on it before entering the house, when she fainted due to headache and fear.

Everyone was shocked. They quickly sprinkled water on her face. Everyone gasped and looked at Sheena. Sheena was confused, scared and in pain at the same time.

"Stop this dhol and dance. Rama take this girl from the back alley and into her room. There will be no more celebration," thundered Kanta angrily and walked off in a fury. The guests too left in silence.

"Mohin, her husband stood looking helplessly. His friends laughed and left.

Rama took Sheena to the backside of the house.

"Change fast and then I will drop you to your room in the house," said Rama. "The doctor will be called soon to check you". The next day, the doctor was called. He informed that the fifteen year old

Sheena was in shock. The trauma fear of marriage at the young age was too much for her to bear. If untreated, she would go to depression.

Following days were hard. It was as if she was living the most miserable days of her life.

Two years had elapsed, Sheena was in the market struggling to hold her things with one hand and a baby on the other. She started walking and dropping her things when a lady came forward and bent to pick things for her.

“Ma'am?” asked Sheena with disbelief.

“Yes, Sheena. How are you?” asked her teacher, Meera.

“I am fine and this is my daughter, Reena,” said Sheena caressing her daughter's forehead.

Meera's eyes filled up at the thought of seventeen year old Sheena carrying a year old daughter.

“Sheena, you were my favourite child. I suggest you not to give the same life to your daughter,” pleaded Meera and left with tears in her eyes.

That night Sheena was in deep thoughts pondering about what her teacher had said. She looked at her daughter sleeping peacefully. Looking over her own life, she only found sadness - her stays at the barren house, tortures by her in-laws and constant inadequacy which made her very miserable. She looked at her daughter again and realised what her life could have been if she studied like her teacher always wanted. That day she decided that her daughter would never have to be like her. She would fight for her and get her to experience the power and wisdom that came with education.

Alisha Verma

Student Editor

MA (English)-I

A Child's Perspective of Life and Studies

Eight year old Rahul and his father lived a decent life. Rahul had everything that his father could afford to give him. Being naughty, Rahul hardly concentrated in studies and scored low. His father was very concerned and always scolded him for his poor scores. The strict father could not explain the importance of studies to him. Although Rahul scored low, he was very intelligent and energetic, and outshone in extracircular activities.

One day Rahul was walking home through a park near his house. He was a boy selling ice-cream. His clothes were ripped and he was balancing a school book on the stall and studying while selling ice-creams. Rahul was surprised and curious. He asked the little boy why was doing both the tasks at the same time.

The poor boy smiled and informed that his father was a labourer and his mother, a maid. Due to poverty, they couldn't afford three meals a day. Hence, he was studying while selling ice-creams to be able to alter his future prospects and become financially stable.

Rahul was shocked! He had never realised the importance of education in life. He was so touched by the ice-cream seller's words that he couldn't sleep that night. Disturbed the whole night, at dawn, he promised himself that he would make a balance between his studies and extra circular activities. By saying these words to himself, he took a deep breath and closed his eyes to sleep.

Nandivardhan Jain

B Sc (Hons Biotechnology)-II

Swachh Bharat Abhiyan

Swachh Bharat Abhiyan is a national level initiative of the Government of India to make a clean India. Clean India was the dream of Mahatma Gandhi, who believed, 'Sanitation is more important than Independence.

The current mission aims to be completed by the 150th birth anniversary of father of Nation on October 2, 2019. It urges the people to devote 100 hours everyday towards the cause of cleanliness to make it a successful campaign. The first cleanliness drive was conducted on September 5, 2014 by the Indian Prime Minister, Narendra Modi where he said that sanitation should not be seen as a political tool but should only be connected to patriotism and commitment to public health. This campaign is covering 4041 statutory towns including the roads, streets and other infrastructure of India. This mission has also targeted to solve the sanitation facilities in rural areas. Targetted programmes to be completed are, complete removal of open defecation, converting unsanitary toilets into flushing toilets, bring behavioral changes among public and solid waste management. It is essential for the people of India to experience physical, mental, social cleanliness to enjoy a dignified life.

Earlier Nirmal Bharat Abhiyan also called total sanitation campaign was established in 1999 targetted to clean rural India but now it has been restructured into Gramin Swachh Bharat Abhiyan. This Mission involves the participation of Gram Panchayat, Panchayat Samiti and Zila Parishad. The objectives of this mission are to improve the quality of life of people living in rural areas and promote intellectual well-living; to motivate people to maintain sanitation in rural areas; to motivate local working bodies to provide solutions to the required sanitation problems to eliminate open de-reaction in India by making available the toilets facilities to everyone - community toilets have then planned to be built in residential areas where the availability of individual household toilets is difficult, and public toilets at residential locations, bus stations, railway stations, markets etc. A big plan was made to convert waste into bio-fertilizer and useful energy forms.

Other programmes include Swachh Vidyalaya Mission run by the union Ministry of Human Resource Development with similar objectives of cleanliness in the schools. A big programme was organised under it from September 25, 2014 to October 31, 2014 in Kendriya Vidyalayas and Navodaya Vidyalaya Sangthans. Cleanliness activities such as discussion over cleanliness aspects by the students in the school assembly, teachings of Mahatma Gandhi related to cleanliness etc. were conducted. It has also even planned to hold a half hour cleaning campaign twice a week in the schools by involving parents, teachers, students and community members.

It is a welcome change to attempt to adhere to the proverbial wisdom 'Cleanliness is next to Godliness'. A healthy country and a healthy society need its citizens to be healthy and clean in every walk of life. Finally, as the Indian Prime Minister, Narendra Modi has quoted, 'Cleaning up the country cannot be the sole responsibility of sweepers. Do citizens have no role in this? We have to change this mindset'. Badlo India! Badlo!

Manpreet Kaur
BA-III

Should I?

Shall I be granted,
Some hollows, some fellows,
Whom I left or they left me.
Shall I be saviour,
Of hatred, abhorrence and failure,
Which I should've confronted.
Shall I abandon,

The false in me, the curses I'm
given,
For I could treat good,
To my Lord inside me.

Tanish Bansal
B Com-I

The Alternate Sounds

Ever heard the sound of mute?
 Ever felt those rivery pebbles speakin'
 Over those oceans by running
 Or the sounds of drops of rain.
 They do sing, a natural creation,
 They do cry of separation
 Yes! Sound of silence exists,
 And the one who hears these voices
 It means, God chose them as rightly choices.

Even the sad, the one unable to speak,
 Could be heard, if shown warmth and friendship,
 And even mountains speak,
 When we makes echoes to them.

And tears in your mother's cry,
 And the walls of houses too do fight,
 The stars revolt at nights,
 When they see light
 Of upcoming day.

TanishBansal
 B Com-I

Nostalgic Heart

Nostalgia I knew not what you were,
 A feeling that was never felt.
 Had I not a past behind
 Of childhood friends and memories fond...
 Now, you are the joy that saddens me
 With the thoughts that linger in me.

Reflecting back on my hostel days,
 I realize how cheerful it was.
 Though at first, it didn't seem that way
 For I counted the days to pass,
 As if a prisoner on sentence.

In a strange place away from family
 I longed for home, on the daily.
 But gradually I acclimated,
 To this second home we created,
 Of family we chose and not of blood.

Those sweet memories like velvet cake
 Of friendships made and cherished still.
 Recorded and treasured as a keepsake
 The silly gags and mischief wreaked.
 A wistful smile spreads across
 Like the million sun on an evening sky.

Those days long gone but cherished forever.

Tongbram Karunesh
 BA-II

Exam Time

Learning, Learning, Learning
 Oh God... the stress time is coming
 I'm flipping every unknown page
 The workload of exams have become
 like frustrating mess...

Sentences and 'X' 'Y' equations
 Sentences and confusing problems
 Are roaming inside my silly brain
 I get confused and
 everything seems so dull and depressing

Oh God...! Save me
 Oh God ...!! Save me
 I'underneath in pressure of exam stress

Focus, Focus, Focus
 All I'm trying to do is focus
 For my ambition and success I have to focus
 I will work hard more and more
 because exams will help me to conquer
 The dreams for which
 I'm studying for.

Palakdeep Singh
 BA-III

हिन्दी खण्ड

विषय सूची

संपादक की कलम से	70
‘शोर’-एक सुकून	71
गुरु नानक	72
भष्ट्राचारी हैं हम	72
गुरु नानक जी के 10 उपदेश	73
आज की कविता	73
नशा एक अभिशाप	74
गुरु नानक जी की स्मृति में कुछ ऐतिहासिक गुरुद्वारे	75
वहम् का भूत	76
जीवन के सत्य	76
ज्ञानपीठ पुरस्कार की सूची	77
पंजाब की हिन्दी लेखिकाएँ	78
राजभाषा के रूप में हिन्दी दशा और दिशा	79
काश, ज़िन्दगी सचमुच किताब होती	79
कोशिश कर	79
विद्यार्थी जीवन में चरित्र-निर्माण	80
तथ्य	80

संपादक की कलम से

संस्कृति की अमूल्य धरोहर साहित्य व कला सृजन होती है। कोई भी संस्कृति अपने कलासृजकों, रचनाकारों, महापुरुषों, संतों व शूरवीरों की प्राप्तियों, कारगुजारियों व सरगारमियों से अमीर होती है और पहचानी जाती है। सूक्ष्म रूप से स्वीकार करें तो संस्कृति अपनी समकालिक सरोकार संदर्भ के साथ जुडी होती है। भावी पीढ़ी के उत्तराधिकारी इन साहित्यिक परम्पराओं व इतिहास का निरंतर प्रवाह अपनी नैतिक जिम्मेदारी व समाज कल्याण स्वरूप आगामी पीढ़ी तक पहुंचाते हैं।

इतिहास साक्षी है कि पंजाब प्रांत धरती का इतिहास भव्य व महानतम संस्कृतियों से जुड़ा है। ऋग्वेद की साहित्य सृजना भी इसी धरती पर हुई जिसने श्लोक व मंत्रों द्वारा

भारतवर्ष की समृद्धि और गौरव का गुनगान किया, इतना ही नहीं गुरु ग्रंथ साहिब जी की रचना ने भी पंजाब प्रांत की धरती को गौरवान्वित किया। इस पवित्र ग्रंथ में श्री गुरु नानक देव जी ने साहित्य दर्शन व मूल्यों के ज्ञान को 'गुर वाणी' के रूप में प्रस्तुत किया है जिसे सम्पूर्ण गुरु ग्रंथ साहिब में अनुपम स्थान प्राप्त है।

आज हम श्री गुरु नानक देव जी कि 550 वीं वार्षिक जयंती समारोह मना रहे हैं। जिसमें उनके संकल्प- आपसी प्रेम व भाईचारा, अत्याचारों व पराधीनता से मुक्ति, कर्मकाण्डों व आडम्बरो की अवहेलना आदि का पुनः स्मरण किया जा रहा है। गुरु जी ने साहित्यिक प्रयासों द्वारा इन संकल्पों को वाणी के रूप में हमारे समक्ष अनूठे ढंग से प्रस्तुत किया है। कॉलेज पत्रिका 'अगमी ज्योत' में विद्यार्थियों को यह सुअवसर प्रदान किया है कि वह अपनी लेखनी द्वारा साहित्य, कला, संस्कृति तथा गुरु जी द्वारा प्रतिपादित संकल्प को बहुआयामी ढंग से प्रस्तुत कर सकें।

हिन्दी खण्ड को सार्थक बनाने के लिए मैं बतौर संपादक के रूप में प्रो० संदीप कौर व विद्यार्थी संपादक जसदीप सिंह का धन्यवाद करती हूँ तथा उन विद्यार्थियों की भी तहेदिल से शुक्रगुजार हूँ जिन्होंने अपनी रचनाओं को प्रकाशित हेतु प्रदान किया।

शुभ इच्छाओं व आशीष सहित

कमलजीत कौर (डॉ.)
प्रवक्ता
हिंदी विभाग

‘शोर’ – एक सुकून

(युथ फेस्टिवल 2017 – 18 के कहानी – लेखन प्रतियोगिता में प्राप्त प्रथम स्थान)

शहरी ढंग से नवनिर्मित घर के बरामदे के एक छोर पर चेतन दर्पण के सामने खड़ा था। अंदर वाले कक्ष से खाकी रंग का सूती दुपट्टा ओढ़े वृद्ध गायत्री देवी बाहर से आ रही हैं। बाहर आते ही कुछ खास कर कहती हैं

“बेटा! तबीयत कुछ नासाज़ है, आज तो दवा – लाने ले ही चलो।” वृद्धा की करुण ध्वनि में शिकायत नहीं प्यार झलक रहा था।

“हाँ माँ! शाम के वक्त ‘ऑफिस’ से लौटते ही चलते हैं।”

चेतन अपनी ‘विलायती टाई’ ठीक करते हुए तत्परता से कहते हैं।

तदपश्चात् गायत्री देवी “हरि ओम्, हरि ओम्” जपती हुई अंदर के कक्ष में चली जाती हैं। घर के सभी कक्षों में ‘पुराने ज़माने’ की पुरानी लकड़ी की अलमारी, मेज – कुर्सी, बिजली की तारें, “पंखा” एवं बिस्तर जिस पर गुलाब के पुष्पों वाली फीके रंग की सपाट चद्दर बिछी हुई थी।

गायत्री देवी उर्फ ‘कमली’ सिर पर खाकी चुनरी ओढ़े अपने दुर्बल शरीर को लपेटे, जवान मन को बरसों की तह में उतारते हुए अपने स्वार्थ को स्थिर कर के उस क्षीण आवाज़ करते हुए सफेद से भूरे हो चुके पंखे को एकटक देखते हुए कुछ सोचने लगती है। इतने में बाहर से कुछ ध्वनि आती है तो गायत्री देवी पलक झपक कर नज़रें पंखे से हटाकर दरवाज़े की ओर लगा लेती हैं। बाहर चंचल अपने पिता से चहकती, खिलखिलाती हुई कह रही है कि “पिता जी, जल्दी कीजिए, आज मेरी नृत्य प्रतियोगिता है। आज मुझे समय से ‘कॉलेज’ पहुँचना है। आप बाहर चलिए, मैं दादी से आशीर्वाद लेकर आती हूँ।”

झटपट ही फूदकती हुई वह आज़ाद चिड़िया दादी के कक्ष में प्रवेश कर जाती है और दादी से कहती है।

“दादी आज मेरा नृत्य है। इतना बेहतर करूँगी कि सभी को पछाड़ दूँगी।” यह आशीर्वाद दो

“हाँ बेटा, जरूर” गायत्री देवी अपने खाकी दुपट्टे के छोर को छोड़ कर अपना हाथ प्रेम से चंचल के सिर पर फेरते हुए आशीर्वाद देती है। परन्तु ये क्या ‘चंचल’, चतुर वाक्य रमणी के माथे पर शिकन आ जाती है और वो झुंझलाकर कह पड़ती है।

“ये पंखा कितनी आवाज़ करता है, आप इसे बदलवाती क्यों नहीं” गायत्री देवी उत्तर दे ही रहीं होती है कि, उनका मुख भी तो अब पंखे के पंखों सा मैला हो गया है,” परन्तु अब तक चंचल जा चुकी थी।

“हाहा, हाँ ‘मुआ’ ये पंखों भी मेरे संग बढ़ा होरयो है।” शेष वाक्य मुख के अन्दर कहती हैं।

“अब उसे क्या बताऊँ उसके दादा का दिया यह पंखा मेरे एकाकीपन का सहारा है। शादी की प्रथम वर्षगांठ पर लाए थे वे। यह शोर थोड़ी न है मालूम होता है कि वे मुझे चेतन से बार – बार शिकायत करने के लिए फटकार रहा हो। मेरी ही बुद्धि भ्रष्ट हो गई है।”

इसी प्रकार पंखे से वार्तालाप करते हुए ही गायत्री देवी का पूरा दिन निकल जाता था। संध्या का भोजन सपरिवार होता था। सब कुछ यँही चल रहा था दो वर्ष का समय बीत गया परन्तु अंधेरा कमरा मानो ज्यों का त्यों!

अभी भी दूसरे चौथे दिन गायत्री देवी पुत्र से अस्पताल चलने को कहती और चेतन हरदफा ‘हामी भरी ना’ किए देता। चंचल का कॉलेज समाप्त हो चुका था परन्तु अभी तक उसकी नौकरी न लगी थी जबकि उसके कुछ सहपाठी तो पदोन्नति तक प्राप्त कर चुके थे। अबतक गायत्री पंखेहीन चिड़िया के समान उस अंधेरे कक्ष में कोने की लंबी बाहों वाले झूले जैसी कुर्सी को कभी पीछे तो कभी आगे धकेले उस पंखे की तरफ देखती रहती थी। उसे देखकर अंदाज़ा लगाया जा सकता था कि जीवन की कठिनाइयों के सामने आजतक वह इतनी मायूस व शिथिल न हुई थी परन्तु अब उसमें विफलताएं भेदने की क्षमता शेष न बची थी।

गायत्री देवी के पुनः आग्रह के पश्चात् सभी अस्पताल पहुँचे क्योंकि अब बात चेतन की पुत्री की थी। गायत्री देवी भी तो चंचल की दशा देखकर व्यग्र रहती थी।

“चंचल बड़ी ही खुशहाल रंगीली थी नृत्य का बहुत शौक है उसे परन्तु अब तो न जाने गुमसुम सी रहती है, न खिलखिलाती है न बुलाती है।”

चिकित्सक चंचल की पूर्ण उपचार की प्रक्रिया करते हैं तदपश्चात् अकले में उससे वार्तालाप भी करते हैं। उसके बाद वह चेतन को मुलाकात के लिए बुलाते हैं।

“चेतन जी, मैं चंचल से मिला भी और मैं इस नतीजे पर हूँ कि शारीरिक रूप से तो चंचल पूर्णतः स्वस्थ है परन्तु.....”

“मानसिक रूप से अस्वस्थ है।” आराम की सांस लेते हुए चेतन एकदम विचलित होकर सहसा कहता है

“परन्तु..... परन्तु क्या डॉक्टर साब ?”

“चंचल मानसिक रूप से.....”

चेतन को यूँ लगा मानो उसके कर्णों से लहू बह रहा हो। उसकी एकलौती पुत्री की ऐसी व्यथा! चेतन ने हाथ सिर पर रख लिया था, उसके दिल में सागर हिलौरे मार रहा था। “देखिए चेतन जी!..... कैसे ‘डॉक्टर साब’ मुझे बताएं।” उछल कर मेज़ के आगे की कुर्सी पर बैठते हुए चेतन ने पूछा।

“आप उसे अकेला न रहने दें, चिंता न करें एवं उसे पसंदीदा कार्य करने के लिए प्रोत्साहित करते रहें उसके अलावा मैं कुछ दवाएं लिख देता हूँ आप सुबह शाम देते रहिएगा।” चंचल उसी कमरे में बैठ कर उसी ‘पंखे’ को निहार रही थी। मानो उसका प्रेमसंबंध हो। उसका मानसिक शोर मानों उस क्षीण शोर के साथ कोई तुकबंदी कर रहा हो। शहद बनाने वाली मधुमक्खी ने भिनभिनाना भी बंद कर दिया था। यँही एक दिन चंचल कुछ बड़बड़ा रही थी। “ये पंखा! एक बेहतर गायक है।”

दादी के कानों ने यह बात सुन ली और चिंतन करने लगी। गायत्री देवी को स्वयं से स्वार्थ की बू आने लगी। अपने खाकी दुपट्टे को मुख में डालकर अश्रुधारा को संभालती हुई गुसलखाने में जा पहुँची और उसका रुदन निकल गया। मानो कपोल पर गिरी वो बारिश की बूंदें उनसे कह रही हों। “मेरा सुहाग तो वर्षों पूर्व स्वर्गति को प्राप्त हो गया था। फिर मैं क्यों इस निर्जीव ‘पंखे’ में उन्हें जीवित रखे हुए हूँ। यह कैसे मेरा शुभचिंतक हो सकता है जबकि इसी के कारण मेरी चंचल की यह दशा हो गई है। इसी आत्मगलानि की दशा में वह चेतन से जाकर कहती है।

“बेटा, मुझे लगता है तुम्हारे पिता जी के ‘पंखे’ का शोर भी चंचल को परेशान करता होगा। वह उस ‘झूला कुर्सी’ पर बैठी उसे निहारती रहती है।”

“आपने मुझे पहले क्यों नहीं बताया!” तीव्रता से चेतन अंधेरे कमरे में निगाह मारता है और माँ की बात पर विश्वास कर लेता है। आज उसे पंखा बदलने में एक क्षण भी न लगा।

‘पंखे’ की घर से विदाई नम नेत्रों से हुई। यूँ लग रहा था जैसे किसी ‘जीव’ का ‘पार्थिव शरीर’ घर से जा रहा हो।

थोड़े ही वक्त में घर का वो अंधेरा कमरा इतना रौशन हो गया था कि उसके सामने सभी कमरे अंधेरे पड़ गए थे। नए जमाने की खिड़की, साज़ – सज्जा का सामान, अलमारी मेज़ – कुर्सी सब तो बदल दिए गए थे। ‘पंखा’ भी नया लगवा दिया था। चंचल के स्वभाव में भी बदलाव आ रहा था वह किसी अन्य दिशा की ओर अग्रसर हो रही थी। अब पंखा जा चुका था। दादी – पोती का हृदय विच्छेदित था।

अब गायत्री देवी घर के मंदिर के अंदर ‘ज्योति की लौ’ के प्रकाश में अपना प्रेम ढूँढती अपना समय गुज़ारती थी।

चंचल निकट के अनाथ आश्रम में बच्चों को नृत्य सिखाने जाती। उसकी मासूम मुस्कान जीवन के प्रेमरंग को खोजती नज़र आती थी।

वो ‘पंखा’ अपने इन्द्रधनुषी रंगों की छाप दिल पर यूँ छोड़ कर गायब हो गया ज्यों ओस की बूँदें सूर्य की किरणों का संग।

कशिशा ठाकुर
एम.एस.सी – द्वितीय

गुरु नानक

गुरु नानक प्यारे,
गुरु नानक प्यारे,
तुम प्रगटे तो हुआ उजाला,
दूर हुए अधियारे,
गुरु नानक प्यारे।।

जगत झूठ है, सच है ईश्वर,
तुमने ही बतलाया,
वेद, पुरान-कुरान सभी का,
सार हमें समझाया।
पावन 'गुरुवाणी' से हरते,
सब अज्ञान हमारे,
गुरु नानक प्यारे।।

मानव सेवा, परमारथ का,
मार्ग हमें दिखलाया,
दीन दुरवी से प्रेम करो,
यह मंत्र हमे सिखलाया,
शिष्य भाव को जगा,
मिटाये भाव-भेद सारे,
गुरु नानक प्यारे।।
भूले भटके जग को तुमने,
सच की राह दिखाई,
घृणा-द्वेष को मिटा,
प्रेम की मन में ज्योति जलाई,
एक बार फिर आकर कर दो
अंतर में उजियारे,
गुरु नानक प्यारे।।

प्रीति शर्मा
बी.ए. - तृतीय

आदि सचु जुगादि सचु॥ है भी सचु
नानक होसी भी सचु॥१॥
जो प्रारम्भ से सत्य है, जो युगों से अस्तित्वमान है
हे नानक, वह अभी भी सत्य है,
वह भविष्य में भी अस्तित्वमान रहेगा।
अंग-1 (गुरु ग्रंथ साहिब)

भष्ट्राचारी हैं हम

खुद को देशभक्त कहने में शर्माते हैं हम।
लेकिन खुद को धर्म-निरपेक्ष कहकर घमण्ड
से फूले नहीं समाते हैं हम।
'व्हाट्सैप' और 'फेसबुक' पर बड़ी-बड़ी
बातें करते हम।।

जब कुछ करने की आती है बारी।
तो भीड़ में गुम हो जाते हम।
व्यक्ति की पूजा बड़ी शान से करते हैं हम।
राष्ट्र-पूजा को साम्प्रदायिक बताते हैं हम।

जन्तर-मन्तर पर दामिनी को न्याय दिलाने
के लिए आन्दोलन करते हैं हम।
लेकिन बहन-बेटियों को कराटे की शिक्षा
देने के बारे में सोचते नहीं हैं हम।

'योग' को साम्प्रदायिक बताते हैं हम।
लेकिन 'भोग' को सेक्यूलर ही पाते हैं हम।
स्टैट्स और पैसों को हमेशा,
ईमान पर भारी पाते हैं हम।
तभी तो, भष्ट्राचारी हैं हम।

भगवान हमें तभी याद आते हैं,
जब कोई मन्नत माँगनी हो।
पूजा तो रोज़ हम, क्रिकेटर और
फिल्मी सितारे की करते हैं हम।
मन्दिरों में कम, अफसरों और नेताओं को
अधिक चढ़ावा चढ़ाते हैं हम।
भैय्या, दहेज लेना तो पाप है, लेकिन दहेज
ख़ूब माँगते हैं हम।

आंतकवादियों के मानवाधिकारों की चिन्ता
करते हैं हम।
लेकिन सैनिकों के भी मानवाधिकार देने की
बात को, अक्सर भूल जाते हैं हम।
भैय्या की शादी तो दूसरे धर्म वालों के साथ
कर सकते हैं हम,
लेकिन वदेमातरम् बोलने से पहले, धर्म की
आड़ में छिप जाते हैं हम।

मीनाक्षी वर्मा
बी.ए. - तृतीय

गुरु नानक जी के 10 उपदेश

1. ईश्वर एक है।
2. सदैव एक ही ईश्वर की उपासना करो।
3. ईश्वर सब जगह और प्राणी मात्र में मौजूद है।
4. ईश्वर की भक्ति करने वालों को किसी का भय नहीं रहता।
5. ईमानदारी से और मेहनत करके उदारपूर्ति करनी चाहिए।
6. बुरा कार्य करने के बारे में न सोचें और न किसी को सताएं।
7. सदैव प्रसन्न रहना चाहिए। ईश्वर से सदा अपने लिए क्षमा मांगनी चाहिए।
8. मेहनत और ईमानदारी की कमाई में से जरूरतमंद को भी कुछ देना चाहिए।
9. स्त्री और पुरुष बराबर हैं।
10. भोजन शरीर को जिंदा रखने के लिए जरूरी है पर लोभ लालच व संग्रह-वृत्ति बुरी है।

प्रीति शर्मा
बी.ए. - तृतीय

आज की कविता

पहचाना ?
मैं आज की कविता हूँ
व्ययहीन
सौन्दर्यहीन
शब्द शिल्प से रहित
कुछ रूखी
खुशक
खुरदरी सी
मेरे नयन नक्श भी
बेड़ौल से है
क्योंकि
मैं आज की कविता हूँ
मैं मुशायरों से
भाग निकली हूँ
मैंने फुटपाथ देखे हैं

रेलवे की ज़मीन पर बनी
बस्तियाँ देखी हैं
मुझमें सौन्दर्य रस की
सुवास नहीं
मैं आज की कविता हूँ
मैंने देखी है जिन्दा लाशों की
भावशून्य आँखें
बलात्कार देखे हैं
आरक्षण, कोटा, नोटा
काली मिर्च का स्प्रे
लोकपाल, नरेगा
फूड सिक्योरिटी बिल
तरक्की के तमाम मॉडल देखे हैं
मैं आज की कविता हूँ।

डा. अमनदीप कौर
प्रवक्ता, इतिहास विभाग

मिठतु नीवी नानका गुण चगिआईआ ततु ॥
(माधुर्य और विनम्रता ही सब अच्छाईयों और गुणों का सार है।)
अंग - 470 (गुरु ग्रंथ साहिब)

नशा एक अभिशाप

(युथ फेस्टिवल 2017-18 के निबंध लेखन प्रतियोगिता में प्राप्त तृतीय स्थान)

‘नशा’ सुनने में तो बहुत छोटा शब्द लगता है। परन्तु यदि हम आगे बढ़कर इसके परिणामों पर विचार करें तो यह अपने आप में ही एक बहुत बड़ी समस्या है। अब सोचने वाली बात यह है कि आखिर नशा क्या है? नशा वह सरल सा शब्द नहीं जो तुम समझते हो। आज नशे की परिभाषा बदल गई है। आज नशे की लत ने बहुत ही गम्भीर मोड़ ले लिया है। आज का युवा - वर्ग पूर्ण रूप से नशे की चपेट में आता दिखाई दे रहा है।

नशे को आज का युवा वर्ग नए-नए आकार के उदाहरण देकर सही साबित करने पर आमादा है। वो कुछ भी करके बस अपने इस घृणित कृत्य को छुपाने का प्रयास कर रहा है। आज इस नशे के उपयोग के पक्ष में अजीब-अजीब से उदाहरण दिए जाते हैं। जैसे कि नशा करने के बाद हम अपने दैनिक जीवन की परेशानियाँ भूल जाते हैं। नशा करने के बाद हमारा मन हल्का होता है, हमें हल्का महसूस होता है। घरवालों के दबाव से हम बच जाते हैं, इत्यादि। परन्तु अगर विचार करें - ये सब बातें कहाँ तक उचित हैं। किसी भी परिस्थिती से भागना उसका उपाय नहीं है, परन्तु परिस्थिती का डट कर सामना करना ही सच्चा धर्म और कर्म है। इसी से मानव की पहचान है। जो विकट परिस्थिती में पीठ दिखाकर भाग जाए वह मनुष्य एक पशु के समान है।

नशे से आज तक किसी का न तो आज तक भला हुआ है और न ही कभी होगा। नशे का तो अर्थ ही ‘नाश’ है। अपनी इन्हीं बातों को व्यक्त करने के लिए कुछ पक्तियाँ प्रस्तुत करना चाहती हूँ। उम्मीद है कि सब उन्हें समझेंगे।

“उम्मीद है न आशा है
अब तो चारों ओर निराशा है
बर्बाद तुम्हें ये कर देगा
नशे की यही परिभाषा है।”

यदि मनुष्य चाहे तो वो क्या नहीं हासिल कर सकता? आज मानव के लिए कुछ भी ऐसा नहीं है जो वह प्राप्त न कर सके। यदि वह दृढ़ संकल्प कर ले कि वह नशे का त्याग कर देगा तो वह यह अवश्य कर सकता है।

नशे ने आज तक घरों को उजाड़ने का कार्य किया है। नशे की वजह से बस लोगों का अहित ही हुआ है। नशा चाहे एक व्यक्ति करता है, परन्तु उसका दुष्परिणाम पूरे परिवार को भुगतना पड़ता है। जो व्यक्ति नशा करता है वो धीरे-धीरे अपने सभी रिश्ते-नाते, सम्बन्धी, मित्र आदि सबको खो बैठता है। नशे के लिए वो किसी भी हद तक गिर सकता है। वह विभिन्न प्रकार के अपराध करने सी भी नहीं डरता। उदाहरण के लिए - हिमाचल प्रदेश के सोलन ज़िले के एक कॉलेज में सत्रह वर्षीय नौजवान युवक नशे के लिए इतने आमादा थे कि किसी भी हद तक गिर जाने को तैयार थे।

एक बार उनके पास पैसे न थे परन्तु जैसे-तैसे कर वह नशा विक्रेता के घर पहुँचे। जब विक्रेता ने बिना पैसे उन्हें सामान देने से मना कर दिया तो उन तीनों ने मिलकर उन बूढ़े व्यक्ति की निर्मम हत्या कुल्हाड़ी से गला काटकर कर दी। जब पुलिस ने उन्हें पकड़ा तो वह नशे में धुत्त थे। उनमें से एक ने ब्यान दिया - जब उसका खून मुझपर गिर रहा था तब मुझे बेहद आनन्द आ रहा था।

अब जरा आप ही सोचिए नशे ने किस प्रकार की उनकी अन्तर्त्मा का खून कर दिया था, इसी प्रकार जो भी व्यक्ति नशे के जँजाल में फँसता है वह पूर्ण रूप से बर्बाद हो जाता है। उसका ज़मीर मर जाता है।

परन्तु यदि मानव चाहे तो वह खुद को उससे बचा सकता है। आज कई नशा मुक्ति केन्द्र हैं जहाँ जाकर मनुष्य जो इस लत से ग्रस्त है, वह अपना इलाज करवा सकता है। वैसे भी यदि हम अपनी मदद स्वयं नहीं करेंगे तो और कोई चाहकर भी हमारी मदद नहीं कर सकता। हमें जो भी करना है वह आज अभी करना पड़ेगा। यदि हमने खुद आज अपने आप को सुधारने का प्रयास नहीं किया तो कहीं बहुत देर न हो जाए और एक अच्छे खुशहाल भविष्य की जगह खुद अपने पाँव पर कुल्हाड़ी मार कर इसे कहीं अन्धकार की ओर न ले जाएँ।

इसके लिए वह अपने माता-पिता, मित्रों की सहायता ले सकते हैं। आखिर वो हमारी चिन्ता करते हैं हमसे प्रेम करते हैं, वह प्रत्येक विकट परिस्थिती में हमारा साथ देंगे।

हो सकता है नशे की आदत में पड़ना हमारे वश के बाहर हो किन्तु उससे बाहर निकलना पूर्णतः हमारे हाथ में है। हम अपने जीवन से नशे रूपी कीड़े को हटाने में पूर्णतः सक्षम हो सकते हैं यदि -

“कोशिश करने वालों की कभी हार नहीं होती

तू ज़िद्दी है अगर
तू चाहता है अगर
तुझे पाना है उसे
तुझे दिखाना है उसे
कितना मज़बूत है तू हर डगर
तो याद रखना मेरे दोस्त
हर काली रात के बाद भी
एक सुनहरी प्रभात है होती

कोशिश करने वालों की कभी हार नहीं होती।”

देश का बस ये नारा है - युवावर्ग को नशा-रहित बनाना है।

तेजस्विनि राणा
बी.एस.सी - तृतीय

गुरु नानक जी की स्मृति में कुछ ऐतिहासिक गुरुद्वारे

ननकाना साहिब में

1. गुरुद्वारा जन्म स्थान साहिब - यहां गुरु जी का जन्म हुआ था।
2. गुरुद्वारा बाल लीला साहिब - यह गुरुद्वारा गुरु जी के जन्म स्थान के साथ जुड़ा हुआ है।
3. गुरुद्वारा तंबू साहिब - यहां पर गुरु जी सच्चा सौदा करने के पश्चात् आकर बिराजे थे।
4. गुरुद्वारा पट्टी साहिब - यह वह स्थान है जहां गुरु जी पाठशाला में पढ़ा करते थे।
5. गुरुद्वारा माल जी साहिब - यहां पर बैठकर गुरु जी गाय-भैसों चराया करते थे।
6. गुरुद्वारा क्यारा साहिब - यह वह स्थान है जहां गुरु जी ने भैसों के खाये हुए खेत को हरा किया था।

सुलतानपुर में

7. गुरुद्वारा, संत घाट - नदी के किनारे वह स्थान जहां पर गुरु जी लोप हो गये थे।
8. गुरुद्वारा हर साहिब - यहां पर गुरु जी ने सरकारी मोदीखाने की दुकान खोली थी।
9. गुरुद्वारा कोठरी साहिब - यहां पर नवाब ने गुरु जी को बन्दी बनाकर रखा था।
10. गुरुद्वारा गुरु का बाग - यहां पर गुरु जी की बहन बीबी नानकी रहती थीं, उनके साथ गुरु जी भी रहते थे।
11. गुरुद्वारा बेर साहिब - नदी के तट पर वह स्थान जहां गुरु जी रोज स्नान किया करते थे, यहां पर उस समय से एक बेरी खड़ी है।

अन्य संबन्धित गुरुद्वारे

12. गुरुद्वारा डेरा बाबा नानक, (गुरदासपुर) - यहाँ गुरु नानक जी अपने जीवन के अंतिम दिनों में रहे।
13. गुरुद्वारा नानकपुरी साहिब, (टांडा) - यहाँ गुरु नानक जी 1514 में अपनी उदासी/यात्रा के दौरान आये थे।
14. गुरुद्वारा श्री बड तीरथ साहिब, (फ़ाज़िलका, पंजाब) - यहाँ गुरु नानक जी ने बाला एवं मरदाना के साथ प्रथम उदासी/यात्रा की थी।
15. गुरुद्वारा श्री गुरु नानक चरण स्थान साहिब, (अनंतनाग, कश्मीर) - यहाँ गुरुनानक जी अपनी तीसरी उदासी के दौरान आए थे।
16. गुरुद्वारा पत्थर साहिब, (लेह, जम्मू एवं कश्मीर) - गुरु नानक तिब्बत यात्रा के दौरान यहाँ रुके थे।
17. गुरुद्वारा सिद्ध मठ साहिब, (कुरुक्षेत्र, हरियाणा) - इस स्थान पर गुरु नानक ने तपस्वियों के साथ प्रवचन किया था।
18. गुरुद्वारा मजनू का टीला, (दिल्ली) - यँहा गुरु नानक जी सिकन्दर लोधी को मनाने में कामयाब रहे और सैंकड़ों कैदियों को रिहा करवा दिया था।
19. गुरुद्वारा नानक पिआऊ साहिब, (दिल्ली) - यहाँ गुरु नानक जी लोधी राज्यकाल के दौरान भाई मरदाना के साथ रुके थे।
20. गुरुद्वारा कंध साहिब, (बटाला, गुरदासपुर) यहाँ गुरु नानक विवाह समारोह में सम्मिलित होने के लिए आये थे जहाँ उन पर दीवार गिराने की साजिश की गई लेकिन वह दीवार नहीं गिरी।
21. गुरुद्वारा गुरु का बाग, (वाराणसी) - यहाँ गुरु नानक जी ने पंडित चवर दास के साथ आध्यत्मिक चर्चा की थी

नानक बिरथा कोइ न हेई ॥

(नानक कभी भी सच्चे हृदय की प्रार्थना अकारण नहीं जाती - ईश्वर का न्यायालय ही ऐसा है।)

अंग - 185 (गुरु ग्रंथ साहिब)

वहम् का भूत

रोगी ने चिकित्सक को अपनी परेशानी बताई, 'मैं रात को पलंग पर सोता हूँ, तब ऐसा लगता है कि जैसे चारपाई के नीचे कोई छिपकर बैठा है। नीचे झांक कर देखता हूँ, तो वह गायब हो जाता है और जब पलंग के नीचे सोता हूँ, तो लगता है कि वह ऊपर बिस्तर पर आकर सो गया है। कृपया मेरी हैरानी मिटाइए, अन्यथा मैं पागल हो जाऊँगा। मैं, रातभर सो नहीं पाता हूँ।' चिकित्सक ने कहा, 'मामला गम्भीर है, रोग पुराना है, इसके इलाज में समय और पैसा बहुत लगेगा।' रोगी ने पूछा, 'कितना खर्च आएगा?'

डॉक्टर ने कहा, 'यही कोई दो हजार रुपये प्रति सप्ताह, किन्तु इलाज लम्बा चलेगा।' रोगी अपनी पत्नी के पास गया और उसे डॉक्टर की कही पूरी बात बताई। पत्नी ने मन-ही-मन सोचा कि वहम् की दवा कहीं भी नहीं है, ज़रूर इनका किसी ठग से पाला पड़ गया है। पत्नी बोली, 'इलाज महँगा है और इतनी आपकी आर्थिक हैसियत भी नहीं है। मगर अब आप निश्चित रहें, अब आपकी चारपाई के ऊपर-नीचे कोई नहीं आएगा।' पत्नी ने पति के पलंग के चारों 'पाए' कटवा दिए। अब न कोई नीचे बैठा दिखाई देता, न ऊपर। रोगी को दोबारा वापिस न आता देख डॉक्टर ने उसे फोन किया, आप आए नहीं?'

रोगी ने उत्तर दिया, 'डॉक्टर साहब! घर में ही इलाज हो गया। कम समय में और वह भी पैसों के बिना।' डॉक्टर बोला, 'वह कैसे?' रोगी ने कहा, 'वहम् के भूत के लिए बैठने का स्थान छोड़ा ही नहीं, चूँकि पत्नी ने पलंग के चारों 'पाए' काट दिए। अब मुझे अच्छी नींद आती है। अब मैं चैन से हूँ। कष्ट के लिए धन्यवाद।'

शिक्षा - : वहम् या शंकाएँ हमारे मन में ही होती हैं, जो हमें कभी-कभी हैरान एवं परेशान करती रहती हैं।

सुधीर कुमार
बी.ए. - द्वितीय

जीवन के सत्य

सर्वोत्तम दिन	-	आज
सबसे उपयुक्त समय	-	अभी
सबसे बड़ा पाप	-	भय
सबसे खतरनाक वस्तु	-	घृणा
सबसे बुरी भावना	-	ईर्ष्या
सबसे बड़ी बाधा	-	अधिक बोलना
सबसे अच्छा दोस्त	-	हमारे हाथ
सबसे बड़ी भूल	-	समय की बरबादी
सबसे बड़ा शिक्षक	-	जो आपको सीखने की प्रेरणा दे
सबसे सरल काम	-	दूसरों की गलती निकालना।
सबसे बड़ा दीवालिया	-	जिसने अपना उत्साह खो दिया हो
सबसे बड़ा भाग्यशाली व्यक्ति	-	जो अपने काम में संलग्न
सब धर्मों का निचोड़	-	सच्चाई, ईमानदारी, विनम्रता
सबसे अच्छी उपहार	-	ज्ञान प्रदान करना

सन्नी
बी.ए. - द्वितीय

भरीए मति पापा कै संगि ॥ ओहु धोपै नावै कै रंगि ॥
(जब मन पाप से दूषित हो जाता है तो वह सतनाम के प्रेम से ही शुद्ध होता है)
अंग - 4, (गुरु ग्रंथ साहिब)

ज्ञानपीठ पुरस्कार की सूची

ज्ञानपीठ पुरस्कार भारतीय ज्ञानपीठ न्यास द्वारा भारतीय साहित्य के लिए दिया जाने वाला सर्वोच्च पुरस्कार है। भारत का कोई भी नागरिक जो आठवीं अनुसूची में बताई गई 22 भाषाओं में से किसी भी भाषा में लिखता हो वह इस पुरस्कार के योग्य है। पुरस्कार में ग्यारह लाख रुपये की धनराशि, प्रशस्तिपत्र और वाग्देवी की कांस्य प्रतिमा दी जाती है। प्रथम ज्ञानपीठ पुरस्कार 1965 में मलयालम लेखक शंकर कुरूप को प्रदान दिया गया था। उस समय पुरस्कार की धनराशि एक लाख रूपए थी। 1982 तक यह पुरस्कार लेखक की एकल कृति को दिया जाता था। तत्पश्चात् इसे लेखक के भारतीय साहित्य में सम्पूर्ण योगदान के लिए दिया जाने लगा। अब तक हिन्दी के लेखक सबसे अधिक बार यह पुरस्कार पा चुके हैं इसके अलावा यह पुरस्कार बंगला को 5 बार, मलयालम को 4 बार, उड़िया, उड़िया, उर्दू और गुजराती को 3-3 बार, असमिया, मराठी, तेलगू, पंजाबी को 2-2 बार मिल चुका है। हिन्दी साहित्य में ज्ञानपीठ प्राप्त करने वाले लेखकों की सूची इस प्रकार है –

वर्ष	नाम	कृति
1968	सुमित्रानंदन पंत	चिदंबरा
1972	रामधारी सिंह दिनकर	हिन्दी
1978	अज्ञेय	कितनी नावों में कितनी बार
1982	महादेवी वर्मा	यामा
1992	नरेश मेहता	
1999	निर्मल वर्मा	
2005	कुँवर नारायण	
2009	अमरकांत व श्रीलाल शुक्ल (संयुक्त रूप से)	
2013	केदारनाथ सिंह	
2017	कृष्णा सोबती	

पंजाब की हिन्दी लेखिकाएँ

कृष्णा सोबती
जन्म स्थान-गुजरात
(अब पाकिस्तान में)
वर्ष-1925
काव्य कृतियाँ-
झर से बिछुड़ी (1958),
मित्रो मरजानी
(1967), ऐ लड़की
(1991)

राजी सेठ
जन्म स्थान - नौशहरा
(अब पाकिस्तान में)
वर्ष-1935
काव्यकृतियाँ-साहित्यअमृत,
अक्षरपर्व, नयाप्रतीक में
प्रकाशित कहानियाँ।

शशि सहगल
जन्म-स्थान - लाहौर
(अब पाकिस्तान में)
वर्ष-1944
काव्य कृतियाँ - कविता
लिखने की कोशिश में (1990),
टुकड़ा-टुकड़ा वक्त (1997),
मौन से संवाद
(2001)

कीर्ति केसर
जन्म स्थान - जालन्धर,
पंजाब वर्ष- 1940
काव्यकृतियाँ-'मुक्त कर दो'
(1991), 'मुझे आवाज देना'
(2002), अस्तित्व नये मोड़
पर (2012)

गीता डोगरा
जन्म-स्थान
फिरोजपुर पंजाब वर्ष 1955
काव्य कृतियाँ- अगले पड़ाव
तक (1997), धूप उदास है
(1999), दहलीज (2006)

गगन गिल
जन्म स्थान -
नई दिल्ली वर्ष- 1959
काव्यकृतियाँ-एक दिन
लौटेगी लड़की,
अंधेरे में बुद्ध

मधु धवन
जन्म स्थान-तरनतारन
वर्ष 1952
काव्य कृतियाँ - हुतात्मा
(1994), स्वर्णिम भारत (1997),
कालचक्र (2004)

मधुर कपिला
जन्म स्थान - जालंधर
वर्ष- 1942
काव्यकृतियाँ-भटके राही,
सातवां स्वर (2002),
सामने का आसमां
(2010)

संदीप कौर
(प्रवक्ता) हिंदी विभाग

राजभाषा के रूप में हिन्दी दशा और दिशा

हिन्दी भाषा का महत्त्व भारतेंदु के इस कथन में लगाया जा सकता है। 'निज भाषा उन्नति अहै सब उन्नति की मूल, बिन निज भाषा - ज्ञान के मिटत न हियु को सूल'। विविध कला शिक्षा के क्षेत्र में हिन्दी भाषा का प्रचुर मात्रा में प्रयोग किया जाता है। हिन्दी भाषा चौथे नम्बर पर आती है, लेकिन उसे अच्छी तरह से समझना, पढ़ना तथा लिखना बहुत कम लोगों को आता है। वर्तमान में हिन्दी भाषा पर अंग्रेजी के शब्दों का ज़्यादा असर पड़ा है। जिससे भविष्य में हिन्दी भाषा के लुप्त हो जाने की चिन्ता बढ़ गई है। हिन्दी भाषा को आज भी संयुक्त राष्ट्र भाषा नहीं बनाया जा सका है। हिन्दी का विकास सदियों पहले हो चुका है और ये जन - गण के मन में काफी पैठ बना चुकी है। भारत में ज़्यादातर लोगों की मातृभाषा हिन्दी न होने की वजह से काफी लोग बोल और समझ नहीं पाते। लेखकों ने हिन्दी की शान में काफी गीत, कविताएँ, रचनाएँ लिखी हैं। सरकारी काम - काज के लिए हिन्दी भाषा स्वीकार की गई है। राजपूत काल में तत्कालीन भाषा हिन्दी का प्रयोग राज - काज में किया जाता था। बाद में धीरे - धीरे इसका स्थान अरबी और फारसी भाषा ने ले लिया। धीरे - धीरे वे न केवल पूर्णतः भारतीय प्रशासन की भाषा बन गई है, बल्कि शिक्षा वाणिज्य, व्यापार तथा उद्योग धन्धों की भाषा के रूप में भी प्रतिष्ठित हो गई। हमारे राष्ट्रीय नेताओं ने भारतीय भाषाओं और विशेषकर हिन्दी को राष्ट्र भाषा और सम्पर्क भाषा के रूप में प्रचलित करने का प्रयास प्रारम्भ किया। इस राष्ट्रीय जागरण के परिणामस्वरूप हिन्दी का बहुमुखी विकास होने लगा। यह मत व्यक्त किया जाने लगा कि देश के अधिकांश लोगों की बोली होने के कारण हिन्दी को भारत की राष्ट्र भाषा बनाया जाना चाहिए। हिन्दी राष्ट्रभाषा होने के बावजूद हमारा चिन्तन आज भी विदेशी है। हम वार्तालाप करते हुए अंग्रेजी का प्रयोग करने में गौरव समझते हैं भले ही अंग्रेजी अशुद्ध ही क्यों न हो। हमें इस मानसिकता का परित्याग करना चाहिए और हिन्दी का प्रयोग करने में गर्व अनुभव करना चाहिए। स्कूल के छात्रों को हिन्दी में पत्र - पत्रिकाएँ पढ़ने की प्रेरणा देनी चाहिए इससे हिन्दी का प्रचार - प्रसार होगा।

मीनाक्षी
बी.ए. - प्रथम

काश, ज़िन्दगी सचमुच किताब होती कोशिश कर

काश, ज़िन्दगी सचमुच किताब होती
पढ़ सकता मैं कि आगे क्या होगा?
क्या पाऊँगा मैं और क्या दिल खोयेगा?
कब थोड़ी खुशी मिलेगी, कब दिल
रोयेगा?
काश, ज़िन्दगी सचमुच किताब होती,
फाड़ सकता मैं लम्हों को
जिन्होंने मुझे रूलाया है ....
जोड़ता कुछ पन्ने जिनकी
यादों ने मुझे हँसाया है ....
हिसाब तो लगा पता कितना
खोया और कितना पाया है?
वक्त से आँखें चुराकर पीछे चला जाता ....
टूटे सपनों को फिर से अरमानों से सजाता
कुछ पल के लिए मैं भी मुस्कुराता,
काश, ज़िन्दगी सचमुच किताब होती।

गुरप्रीत सिंह
बी.ए. - तृतीय

कोशिश कर, हल निकलेगा।
आज नहीं तो, कल निकलेगा।
अर्जुन के तीर सा सेंध,
मरुस्थल से भी जल निकलेगा।।
मेहनत कर, पौधों को पानी दे,
बन्जर ज़मीन से भी फल निकलेगा।
ताकत जुटा, हिम्मत को आग दे,
फौलाद का भी बल निकलेगा।
ज़िन्दा रख, दिल की उम्मीदों को,
गरल के समन्दर से भी गंगा जल
निकलेगा।
कोशिशें जारी रख कुछ कर गुज़रने की,
जो है आज थमा - सा
कल तक वो, चल निकलेगा।

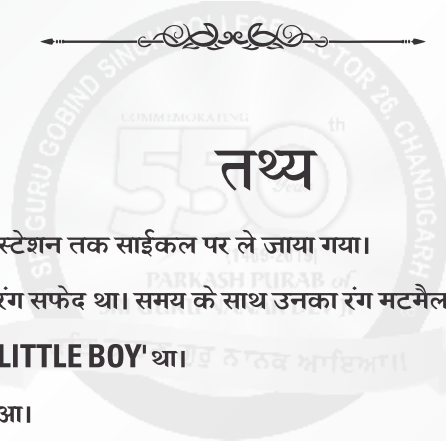
पूजा
बी.ए. - तृतीय

सचहु औरै सभु को उपरि सचु आचारु ॥
(सत्य सबसे ऊपर है किन्तु सत्य का आचरण उससे भी श्रेष्ठ है।)
अंग - 62 (गुरु ग्रंथ साहिब)

विद्यार्थी जीवन में चरित्र – निर्माण

विद्यार्थी जीवन में चरित्र – निर्माण का स्वर्ण काल होता है। विद्यार्थी जीवन में ही बच्चे की आदतें उनके स्वभाव का अभिन्न अंग बन जाती है। पुरातन समय से ही विद्यार्थी जीवन को मूल्यवान समझा जाता था, इसे ब्रह्मचर्य आश्रम में विभाजित किया गया था। उस समय इस आश्रम का समय 25 वर्ष था। तब तक बच्चे ब्रह्मचर्य आश्रम का ही पालन करते थे और इस समय में ही वह सदाचार, उच्च चरित्र जैसी आदतों को अपने जीवन में उतार लेते थे। इसी कारण पुरातन व्यक्तियों का चरित्र और जीवन आधुनिक व्यक्तियों से ज्यादा अच्छा और खुशहाल था। आज के व्यक्ति में ऐसी कौन सी कमी है वह पतन की ओर जा रहा है और उसका चरित्र भी उच्च विचारों से परिपूर्ण नहीं है? ऐसा माना जाता है कि जिस प्रकार कच्चे घड़े को जो स्वरूप दिया जाए, वही स्वरूप उसका पकने के पश्चात भी बना रहता है, बदलता नहीं है। उसी प्रकार जैसी आदतें उसकी बचपन या विद्यार्थी जीवन में से बनती है वही आदतें सारी उम्र तक बनी रहती है और आदतों को बदलना भी काफी मुश्किल काम है पर असंभव नहीं, इसीलिए इससे अच्छा तो यह है कि हम शुरू से ही ऐसी आदतें डालें कि बाद में उन्हें बदलना ही न पड़े। आधुनिक समय में विद्यार्थी चाहे जितनी भी उच्च शिक्षा ग्रहण कर लें, वह अपनी आदतों और स्वभाव से ही लोकप्रिय होगा। अगर हम कहीं भी जाये तो अपने साथ डिग्रियां नहीं लेकर जाते बल्कि हमारे व्यक्तित्व से ही हमारी शिक्षा के बारे में पता चलता है। हम अपनी आदतों और अपने स्वभाव से ही सभी में लोकप्रिय हो सकते हैं, इसलिए हमें चाहिये कि हम अपने भीतर ऐसी आदतों का संचार करें ताकि लोग हमारे व्यक्तित्व व चरित्र के बारे में अच्छी बात ही करें।

सुनील
बी.ए. – तृतीय

1. भारत के पहले 'रॉकेट', को लॉन्च स्टेशन तक साईकल पर ले जाया गया।
2. मिस्त्र के पिरामिडों का वास्तविक रंग सफेद था। समय के साथ उनका रंग मटमैला हो गया।
3. हिरोशिमा पर गिराये बम का नाम 'LITTLE BOY' था।
4. शतरंज का आविष्कार भारत में हुआ।
5. **English 67** देश की **Official Language** है।
6. ऑस्ट्रेलिया की खोज **James Cook** ने की थी।
7. गुजरात के 'गिर वन' में मात्र आदमी के लिए भी पोलिंग बूथ की स्थापना की जाती है।
8. गोल्डफिश (**GOLDFISH**) अपनी आँखों कभी भी बन्द नहीं करती है।
9. न्यूयार्क (**NEW YORK**), शहर का निक नेम 'बिग एप्पल' '**Big APPLE**' है।
10. नागासकी पर गिराए बम का नाम '**FATMAN**' था।
11. **1986** में '**YOYAGER**' नामक जहाज ने पूरी दुनिया का चक्कर लगाया बिना उतरे और बिना फ्यूल भरवाए।

रजनीश
बी.ए. – तृतीय

साचा साहिबु साचै नाइ ।। रहाउ ।।
(सच्चा ईश्वर सतनाम के माध्यम से ज्ञात होता है।)
अंग – 9 (गुरु ग्रंथ साहिब)

ATMOSPHERE
DAY-10 APRIL

BIO-
DIVERSITY
DAY-22 MAY

EARTH DAY -
22 APRIL

Economics Section

CLEAN
WATER

CLEAN
AIR

CLEAN
SOIL

Contents

<i>Editorial</i>	82-83
<i>Calendar</i>	84
<i>The Nanning-Singapore Economic Corridor</i>	85-86
<i>अर्थशास्त्र में चोर</i>	86
<i>Ayushman Bharat Scheme</i>	87
<i>Balance Sheet of Our Life</i>	87
<i>India-Afghanistan Relations</i>	88
<i>The Ghost of Demonetisation</i>	89
<i>Puzzle</i>	90
<i>India's growing youth population: Asset or liability?</i>	91
<i>Deriving Demand of Love</i>	92
<i>The size of major economies of the world in 2017 (in terms of Nominal GDP)</i>	92
<i>Nobel Prize in Economics</i>	93

Editorial

"Ik Oankar" includes the entire universe; the human beings, the animals, the plants, the trees, the planets, the earths and the like. It also considers for belonging to the One and the same to be considered as equal. One cannot help but live in gratitude and respect for the gifts of nature.

Environmental ethics has always been an inherent part of India's precepts and philosophy and the environment has always been given an honourable place. Environment may refer either to actual physical surroundings or to social or cultural background factors. Earth, air, water, life and all activities connected with life come under the umbrella of environment and are originated from the Nature. When we harm any of these, we in turn harm nature.

For the survival and development of an ecological community, its environment, depends on biotic as well as abiotic factors. Biotic factors include the organisms themselves, their food, and their interactions whereas abiotic factors include sunlight, soil, air, water, climate, and pollution. The ecological crisis has been triggered due to unbridled demands of national economic growth and individual needs and desires.

On the abiotic front, a severe environmental crisis is caused by man's exploitation of Nature. The large-scale depletion of natural resources, destruction of forests, and overuse of land for agriculture and habitation has resulted in a crisis. Poisonous smoke from industries, homes and vehicles is contaminating air, land and water. A smoky haze has enveloped major cities of the world. Industrial waste and consumer trash are choking streams and rivers, ponds and lakes, killing the marine life.

At the biotic level, humanity is facing a social justice crisis. Poverty, hunger, disease, exploitation and injustice are widespread. There are economic wars over resources and markets. The rights of the poor and the marginal are violated. Women, constituting half the world's population, have their rights abused.

The pollution of these three elements (Air, water and earth) is against the principles laid down by Guru Nanak Dev Ji. The earth is referred to as the mother (teaches us patience and love) and as such requires our respect; water as the father (teaches us purity and cleanliness) and air the Guru (teaches us mobility). Fire teaches us warmth and courage, Sky teaches us equality and broadmindedness. During his itineraries world over; Guru

Nanak Dev Ji established himself under a tree in a nearby jungle and did not prefer to stay in any constructed house showing great respect for nature.

World Society: Guru Ji's bani emphasises on the broader issue of human development and social justice for all. Such development of society does not harm their mind, health, others around them,

society, or the environment is required in all countries. Justice achieved through cooperative effort is desirable. Many environmental problems, particularly the exploitation of natural resources in developing nations, are due to the poverty of large parts of the population. Therefore an integrated approach is necessary. Guru Nanak aimed at opening the windows of the human mind to all the four quarters of space so that man's mind may grow freely and his soul remain whole through healthy contact with the insights gained by mankind in all countries and in all ages.

Integrated Approach to Sustainability: In Sikh beliefs, a concern for the ecology is part of an integrated approach to life and nature. It encourages active participation in economic and social activities without exploiting others, including natural resources, nature and environment. Humans should conduct themselves through life with love, compassion, and justice.

Guru Nanak advocated equality for women and took steps to implement this. Community-based sharing of resources (e.g. langar) can be adopted worldwide to share scarce resources with special emphasis on recycling and avoidance of wastage. Nature, a great teacher of ethics and spirituality, provides practical examples of the valuable lessons to be learnt. Following these lessons, human beings can make marvellous achievements. Such an action is the need of the hour, as well as for a harmonious relationship with Nature.

Guru Nanak Dev ji created awareness of the sacred relationship between humans and the environment which is necessary for the health of our planet as well as for our survival way back in 15th century. Guru Nanak's message to the humanity is very clear: respect the nature, do work (Kirat Karo), share the resources, do true business (Sacha Sauda), respect women, have positive attitude and no injustice to others depicting Him a great Environmental Economist.

Dr Kanwaljit Kaur
Associate Professor
PG Department of Economics

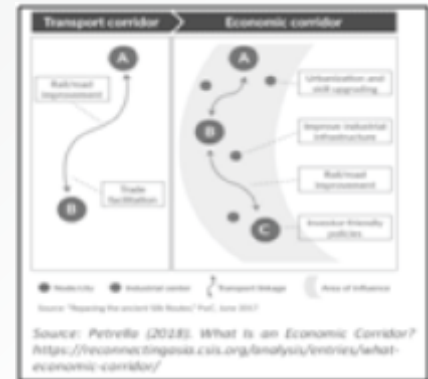

Jaspreet Singh
MA (Economics) - I

The Nanning-Singapore Economic Corridor

Economic Corridors (EC) are integrated networks of infrastructure which is geographically planned to initiate and stimulate economic development. The precise route is meant for the movement of goods and people. The more efficient the movement is, the more stimulated is the economic growth of any country. It is only in 1990's that Asian Development Bank (ADB) initiated a project to develop the Greater Mekong Subregion (GMS) in Southeast Asia. The term 'Economic Corridor' was coined in 1998 by the Asian Development Bank (ADB). The said Bank focused upon the investments in transport, energy, and telecommunications and integrated infrastructure such as highways, railroads and ports, and link cities or countries. Such Corridors are developed within a country or between countries. The Corridors already exist in Asian, African countries. Some of the examples are:

- China–Pakistan Economic Corridor
- Sarawak Corridor of Renewable Energy
- Nanning–Singapore Economic Corridor
- East–West Economic Corridor
- Mumbai-Bangalore economic corridor
- Eastern Economic Corridor
- Bangladesh–China–India–Myanmar Forum for Regional Cooperation
- East-West Industrial Corridor Highway, Arunachal Pradesh

Components of Economic Corridors

1. Transport Corridor, a backbone of EC identifies the geographical space and encourages, simplify and augment the flow of goods and services.
2. Industrial Production Centers generate these goods for consumption in the adjoining area and for international trade
3. Cities act as hub for prime markets for consumption of goods.
4. Urban Centers contribute towards labor, technology, and innovation for activating economic growth.

Strategies in Creating Economic Corridors

1. Connect Economic Nodes of the region by creating transport links to connect cities, industrial sectors, and international trade gateways. This includes recuperating the rural roads, building high-speed railways and the amplification of ports.
2. Devise Policies to promote entrepreneurship business and the movement of goods and people.
3. Common Objectives include reforms in custom operations, slashing import tariffs, granting

tax exemptions in SEZ and ameliorating the setting up of business process.

The Nanning–Singapore (N-S) Economic Corridor

The proposal for N-S Economic Corridor was introduced by Guangxi Academy of Social Sciences in 2004. In 2006, it was proposed by Guangxi, China, as a blueprint for China–ASEAN economic integration during the first Pan-Beibu Gulf Economic Cooperation Forum. It is 5000 kms long with 198 kms in China's territory. This Corridor connects several cities starting from Nanning, Guangxi province in North China to Hanoi in Vietnam, Vientiane in Laos, Phnom Penh in Cambodia, Bangkok in Thailand, Kuala Lumpur in Malaysia, and Singapore in the South with modern roads, railways, expressways, waterways and air routes along with cross-border economic initiatives. The neighboring economies are well connected, thus, promoting economic growth across the ASEAN–China Free Trade Area. Singapore acts as a gateway and transportation hub to global economy through well established sea and air connections and takes the advantage of ASEAN countries and South and Southwest of China as its economic hinterland. Although little development has taken place and it is still at nascent stage, China is working hard for its development. China has established a US\$10 billion ChinaASEAN Investment Cooperation Fund and US\$15 billion China-ASEAN Loan Program for the construction of the logistical highway network for the ASEAN countries.

Dr Anita Chhatwal
Librarian

अर्थशास्त्र में चोर

सेठ जी आयें हैं कीमतों में परिवर्तन करके,
बतायेगें अब सब कुछ आगे-पीछे करके

मसला है बेरोजगारी और रोजगार का,
करते नहीं विचार क्यों सिर दुखता है सरकार
का

जितना चाहें पैसा इकठा कर लेते हैं,
दुर से ही विचार कर लेते हैं

देख कर बोलें रोजगार तुझे चाहिए,
कम हैं साधन मगर पैसा तुझे चाहिए

मैं बेसहारा कमजोरी का मारा,

देख लो सेठ जी कोई और हो सहारा

दिखता नहीं तु इतना कमजोर ,
क्यों करता है इतना शौर

इतना ही कह कुर्सी हिलने ढोलने लग गई,
करना आया नहीं था, इतना व्यवसाय नौट बंदी
लग गई

हरगुर की हालत बेहाल हो गई,
तृतीय क्षेत्र में है नौकरी फिर भी अर्थ शास्त्र की
हार हो गई!

Harpal Singh
MA (Economics) - I

Ayushman Bharat Scheme

Healthy bodies have healthy minds. Healthy students learn faster and healthy employees are more productive. Ayushman Bharat is considered as the biggest health insurance plan of the world as it is based on risk pooling. By increasing the pool of insured people, it is possible to reduce the insurance costs per individual. The larger the pool, the lower is the per person cost of insurance. The PM- JAY covers a really large pool of 50 crore people identified as poor and needy in the Socio- Economic caste Census 2015.

The eligible families will get free medical insurance coverage of up to Rs 5,00,000 per family per year. Medical insurance at such a large scale has the potential to turn around the situation of healthcare in the country, which at present is a pathetic. According to the national Sample Survey Office data, less than 20% urban household and 15% rural families have access to health insurance.

The vast insurance coverage can create business and employment opportunities at all levels of health care. If the no of health care providers boom, it will reduce the costs of diagnostic tests and the treatment in general.

But the budget for insurance coverage is a miserly Rs 10,000 crore, just 0.01 per cent of the GDP. If just 1% of the families make full use of the scheme, the treatment cost will be Rs 50,000 crore, which is five times the total budget. Total spending by the Centre and the states combined is just 1.4 % of the GDP. During last ten years, health costs have increased by 300 per cent. The NSSO data also show that every year, about 3.6 crore families face unexpected medical bills which they cannot pay without borrowing or selling assets.

For secondary and tertiary care, the PM- JAY places excessive reliance on the private insurers and hospitals. This is another area of concern. The illiterate and gullible beneficiaries can be easily exploited by the nexus of private hospitals and insurers.

It is better to use the trust model of insurance. Public trusts can be set up at the state level. With the large pool of eligible beneficiaries, insurance costs might even be lower under well managed public trusts than through profit seeking private companies.

International experience shows that private hospitals work better when they face competition from public hospitals. It is crucial to improve the functioning of community health centers and district hospitals. If implemented properly, Ayushman Bharat can make India healthier. But there is a long way to go before this dream is realized. The budget needs to be atleast 3.5 per cent of the GDP. Infrastructure for primary health care needs to be expanded and upgraded.

Dr Kanwaljit Kaur
Associate Professor
PG Department of Economics

Balance Sheet of Our Life

Our birth is the opening balance,
Our death is the closing balance.
Our prejudices are our liabilities,
Our creative ideas are our assets.
Heart is our current asset,
Brain is our fixed deposit.
Thinking is our current account,
Goodwill and achievements are our capital.
Character and morals our stock-in-hand,
Friends are our general reserves,
Values and behaviour are our goodwill.
Patience is our interest earned,
Love is our dividend.
Children are our bonus issues,
Profit is our knowledge earned.

Jaspreet Singh
MA (Economics) -I

India-Afghanistan Relations

India and Afghanistan have a strong relationship based on historical and cultural links. The relationship is not limited to the governments in New Delhi and Kabul, but has its foundations in the historical contacts and exchanges between the people. In recent past, India-Afghanistan relations have been further strengthened by the Strategic Partnership Agreement, which was signed between the two countries in October 2011.

The Strategic Partnership Agreement (SPA) between the two sides, inter alia, provides for assistance to help rebuild Afghanistan's infrastructure and institutions, education and technical assistance to re-build indigenous Afghan capacity in different areas, encouraging investment in Afghanistan's natural resources, providing duty free access to the Indian market for Afghanistan's exports support for an Afghan-led, Afghan-owned, broad-based and inclusive process of peace and reconciliation, and advocating the need for a sustained and long-term commitment to Afghanistan by the international community.

India-Afghanistan relationship is characterized by regular high-level exchanges. Our leaders have met each other during bilateral visits as well as on the sidelines of international events. On 25th December 2016, Prime Minister along with a high level delegation paid a visit to Afghanistan. During his visit he called on President Ashraf Ghani; he met Chief Executive, Dr Abdullah and Former President Hamid Karzai. During his visit he inaugurated the newly built Afghan Parliament; announced 500 scholarships for the children of the martyrs of Afghan Security Forces and gifted four Mi-25 Attack helicopters to the Afghan Air Force. During the visit, it was also decided to conduct the second Strategic Partnership Council meeting headed by the Foreign Ministers of the both countries in the first quarter of 2016.

Fazal Ahmad
MA (Economics) - II

WELCOME TO AFGHAN STUDENT PORTAL OF EMBASSY OF AFGHANISTAN IN NEW DELHI

The Ghost of Demonetisation

Even after two years of the country's biggest currency coup, there is no absolute verdict about its efficacy and accomplishments. Demonetization has two sides. The darker side of the exercise was the escape of the real offenders while the positive front is reflected in improved tax compliance.

Personal income tax and corporate tax shows a jump of 20% in the first seven months of the current financial year. Finance minister hopes a 25 percent growth with 6.86 crore tax returns filed in 2017-18. The indirect taxpayer base almost doubled from 6.4 million taxpayers in the pre-GST regime to 12 million now. Despite an annual income tax relief of Rs 97,000 crore given to the smaller taxpayers and Rs 80,000 crore relief given to the GST assesses, tax collections have gone up. The tax base has been expanded. GST rates on 334 commodities which were paying an effective 31 percent tax pre GST have witnessed a tax reduction.

No doubt demonetisation helped boost digitization, but the target of creating a cashless economy is still elusive.

Demonetization gave an impetus to the culture of electronic payment and strengthened compliance in the banking sector. It also gave a boost to Non bank players like Paytm. A number of telcos have joined the bandwagon after seeing huge business opportunities, and these payment banks are lobbying to get greater autonomy.

The aim of the demonetization was to flush out black money from the economy, which was a total failure. Ways were found to return almost the entire Rs 15.41 lakh crore demonetized money to the banking system with the tag of legitimacy. The government had expected to discover black money worth around Rs 3 lakh crore. It is surprising that more than 99.3 per cent of the demonetized notes were returned to the RBI. It would add up to 100 per cent if we include the amount of demonetized Indian currency notes which are claimed to be held in neighbouring countries such as Nepal. Thorough probe is the only way to ascertain the truth.

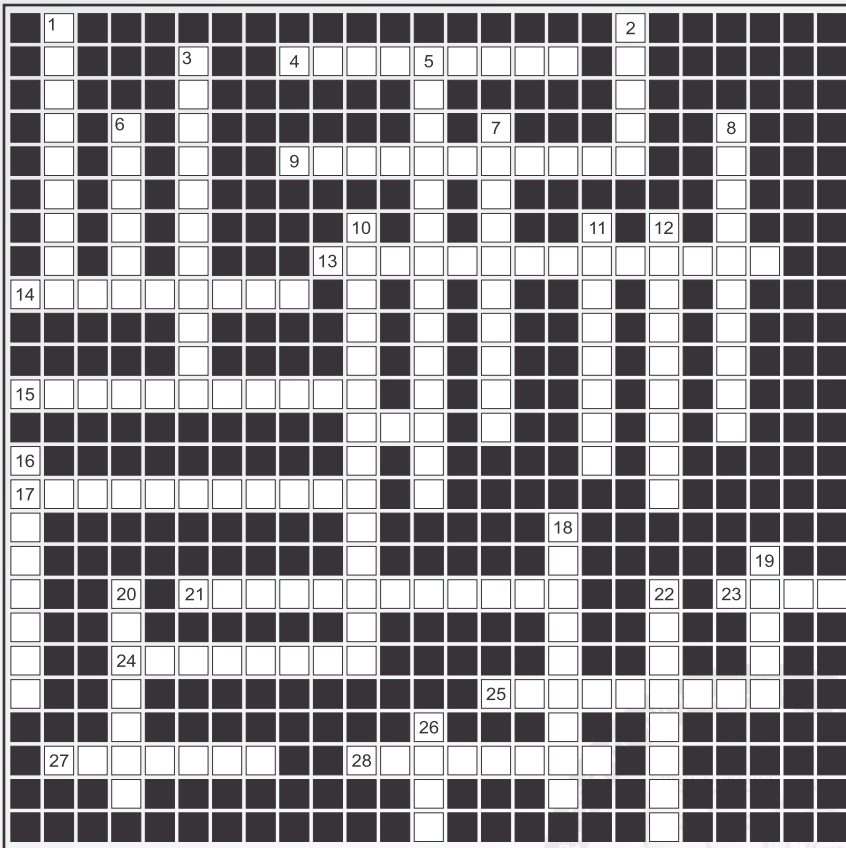
The immediate impact on the economy was that it slowed the GDP rate by almost 1.5 per cent with a national loss of about Rs 2.25 lakh crore. Another major impact was felt on the informal economy, the backbone of India with over 125 crore inhabitants, where only 1,40,130 taxpayers have an income of Rs 1 crore and above.

It seems that the Government has no intention to engage an experienced professional to audit the demonetization exercise and come out with a white paper.

Manpreet Kaur
MA (Economics) - II

Answers at End of Economics Section

Across

- 4. Not limited; unrestricted; unconfined
- 9. A good position, chance, or prospect, as for advancement or success.
- 13. Treatment or consideration of, or making a distinction in favor of or against
- 14. Something that incites or tends to incite to action or greater effort
- 15. A possible or remaining course or choice.
- 17. Rivalry between two or more persons or groups for an object desired in common, usually resulting in a victor and a loser but not necessarily involving the destruction of the latter.
- 21. To increase to the greatest possible amount or degree
- 23. Price to be paid to acquire, produce, accomplish, or maintain anything.
- 24. This process as a method of studying the nature of something or of determining its essential features and their relations.

Down

- 25. A source of supply, support, or aid, especially one that can be readily drawn upon when needed
- 27. To fulfill the desires, expectations, needs, or demands of (a person, the mind...etc)
- 28. Pertaining to areas of study that are not primarily vocational or applied, as the humanities or pure mathematics

- 1. A persistent, substantial rise in the general level of prices related to an increase in the volume of money and resulting in the loss of value of currency
- 2. It is a unit used to calculate the cost
- 3. The using up of goods and services having an exchangeable value
- 5. The branch of economics dealing with the broad and general aspects of an economy
- 6. Decision on how to make use of scarce resources to satisfy unlimited wants
- 7. Adequate for the purpose; enough
- 8. A fact, occurrence, or circumstance observed or observable
- 10. The branch of economics dealing with particular aspects of an economy.
- 11. The cost of the earlier availability of resources
- 12. A communication or declaration in speech or writing, setting forth facts, particulars, etc
- 16. A type of social science, the aim is to explain people's choices
- 18. Legal right of possession
- 19. Anything that can satisfy human wants.
- 20. Generous actions or donations to aid the poor, ill, or helpless
- 22. Limited resources are not enough to satisfy unlimited wants
- 26. Human desire for goods.

Vivek Nath Pandey
MA (Economics) - I

India's growing youth population: Asset or liability?

India is poised to have one of the largest pools of young people in the world in the future. Demographically, does that qualify as a dividend or a disaster?

You can't make a real argument either way unless you take another aspect into account: skill.

The able working population in India must be transformed into capable working people. Numbers alone don't matter. A growing population of young people becomes an asset only when it has the skills to become an economically productive segment of society. Otherwise, it ends up being an economic burden, consisting of more mouths to feed.

Ensuring that its youth population turns into an economic asset is the challenge that faces India today, according to experts who participated in a skills development discussion at the World Economic Forum (WEF) India Summit being held in Mumbai.

Thankfully, the government is aware of that. "The problem of skill development has to be tackled at different levels, said Kapil Sibal, human resource development minister. "We are planning to launch a training policy framework in 2012 so that by 2022, India will have 500 million skilled people and 200 million graduates."

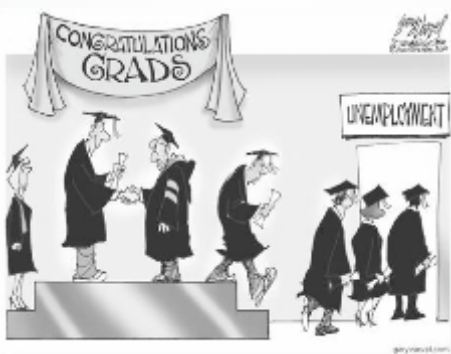
According to Rajiv Khandelwal, co-founder and executive director of Aajeevika (Livelihood Bureau), an organisation that provides support services to migrant workers, there are currently 40 million people employed in the unorganised sector. Those who work in the unemployed sector typically have few skills and consequently, get very poorly paid. Most of them hail from relatively poor states like Uttar Pradesh, Bihar and Rajasthan.

If we look at the fact that China is number one in terms of population but they have utilised their population in a positive manner and they top in every possible sphere. We have the largest human resource – their power can be utilized for development, education and in providing jobs. Population increase can work wonders for the development of the country if talents of our expanding population is used to the maximum extent. Our population can be an asset as India is the second most populous country in the world.

Education and development of skills will go a long way in ensuring that large chunks of future generations don't end up the same way. To do that, the panelists urged the government and corporate sector to join hands. Technology could also pitch in to help towards improving young India's skills sets.

Clearly, the fact that India will soon be home to one of the world's youngest populations in future can become a tremendous asset, but only if our policy makers start planning for it today.

Ritu Kumari
MA (Economics) - II

Deriving Demand of Love

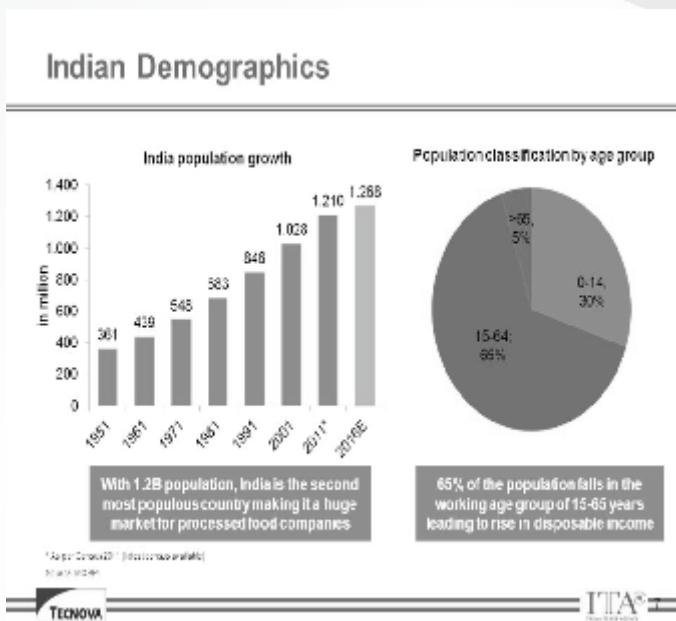
My love for you is unlimited,
 There is no budget constraint associated with it,
 You're the bundle I want to afford,
 I hope you know how much you're adored.
 I want to love you more every day and forever
 Because in love there is no diminishing marginal utility;
 I know we're meant to be together
 As being perfect complements is our destiny.
 Even if my income grows so rapidly,
 Inferior is not what you'll be;
 And if you ever have time to observe,
 You'll see that everything is constant in my
 demand curve of love.

Preeti
 MA (Economics) - I

The size of major economies of the world in 2017 (in terms of Nominal GDP)

1.	U.S.A	- \$19.4 trillion.
2.	China	- \$11.9 trillion.
3.	Japan	- \$4.9 trillion.
4.	Germany	- \$3.7 trillion.
5.	France	- \$2.575 trillion.
6.	U.K.	- \$2.565 trillion.
7.	India	- \$2.4 trillion.

Ajay Kumar
 MA (Economics) - II

Dr Anita Chhatwal
 Librarian

Cross word Answers

ACROSS	DOWN
4. UNLIMITED	1. INFLATION
9. OPPORTUNITY	2. MONEY
13. DISCRIMINATION	3. CONSUMPTION
14. INCENTIVE	5. MACRO ECONOMICS
15. ALTERNATIVE	6. CHOICE
17. COMPETITION	7. SUFFICIENT
21. MAXIMIZATION	8. PHENOMENON
23. COST	10. MICRO ECONOMICS
24. ANALYSIS	11. INTEREST
25. RESOURCES	12. STATEMENT
27. SATISFY	16. ECONOMIC
28. ACADEMIC	18. OWNERSHIP
	19. GOODS
	20. CHARITY
	22. SCARCITY
	26. WANT

NOBEL PRIZE IN ECONOMICS

William D. Nordhaus

The problem is that those who produce the emissions do not pay for that privilege, and those who are harmed are not compensated.

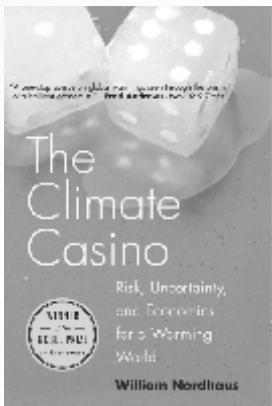
Human material existence is limited by ideas, not stuff, people don't need copper wires they need ways to communicate, oil was a contaminant, then it became a fuel.

Paul M. Romer

The Sveriges Riksbank Prize in Economic Sciences in Memory of Alfred Nobel 2018 was divided equally between William D. Nordhaus, Yale University, New Haven, USA, "for integrating climate change into long-run macroeconomic analysis" and Paul M. Romer, NYU Stern School of Business, New York, USA, "for integrating technological innovations into long-run macroeconomic analysis." It was announced by Professor Göran K. Hansson, Secretary General of the Royal Swedish Academy of Sciences, on 8 October 2018.

William D. Nordhaus and Paul M. Romer have designed methods for addressing some of our time's most basic and pressing questions about how we create long-term sustained and sustainable economic growth. At its heart, economics deals with the management of scarce resources. Nature dictates the main constraints on economic growth and our knowledge determines how well we deal with these constraints. This year's Laureates William Nordhaus and Paul Romer have significantly broadened the scope of economic analysis by constructing models that explain how the market economy interacts with nature and knowledge. The contributions of Paul Romer and William Nordhaus are methodological, providing us with fundamental insights into the causes and consequences of technological innovation and climate change.

Kanwal D Grewal
Assistant Professor
PG Department of Economics

Contents

<i>Editorial</i>	95
<i>Development Impact Bonds (DIBS)</i>	96
<i>Success of Women In Indian Banking Industry</i>	97
<i>Internet Banking: Benefits and Challenges In An Emerging Economy</i>	98
<i>Green Management</i>	99
<i>Problem Solving: A Key To Business Success</i>	100
<i>Abbreviations Related To Indian Banks</i>	100
<i>Financial Quotient</i>	101
<i>Career Options After Graduation In Commerce</i>	102-103
<i>How To Pay Goods And Service Tax (GST) online?</i>	103
<i>A Letter To Accounts</i>	103
<i>List of Ceo's of top Companies of The World</i>	103
<i>Management Theorists</i>	103

Editorial

“To me, the greatest pleasure of writing is not what it is about, but the inner music the words make”

- Truman Capote

It gives me immense pleasure to be a part of our College Magazine 'Agammi Jyot'. I feel proud that the task of writing for Commerce Section is assigned to me. I tried my best to perform my duty honestly.

College magazine is the best opportunity for the students to express their knowledge and views by giving articles and other things in the magazine. It basically channelizes the creative energies of the students. It is the best opportunity to express the views because “thoughts are always not observed, but are to be expressed”.

A College Magazine is an important forum for reflecting the expressions of youthful spirit and creativity. It is also an important source of inspiration for young readers to imbibe the spirit of expressing themselves in different genres of literature.

I congratulate all the writers and hope that readers will enjoy going through the Commerce Section. I appreciate the labour of Kushagar Sharma(Student Editor) who very painstakingly have tried to make this edition a memorable one. I feel privileged to be editor of this part of the magazine and hope that this magazine would really sensitize the students and worthy general readers from society.

Dr Harjeet Kaur Virk
Assistant Professor
PG Department of Commerce

Development Impact Bonds (DIBS)

In February 2018, Britain's Prince Charles has launched a new 10-million-dollar Development Impact Bond (DIB) to help improve education for over 200,000 children in India. It is intended to improve literacy and numeracy learning levels for primary school students from marginalized communities in country. The DIB is the largest bond of its type in South Asia. The DIB was launched by trust with support of UK government's Department for International Development (DfID), Comic Relief, Mittal Foundation and UBS Optimus Foundation. Earlier, in 2015, the Educate Girls Development Impact Bond (DIB) was launched by UBS Optimus Foundation. It is the world's first education DIB to support the enrolment out-of-school girls and improve learning outcomes in remote, rural and marginalized communities in India. Recently, it has shown successful achievement of outcomes.

The world's first Development Impact Bond (DIB) in healthcare 'Utkrisht Impact Bond' was launched in 2017 by United States Agency for International Development (USAID) to reduce maternal and neo-natal deaths in Rajasthan by improving the quality of services at private healthcare facilities.

Innovative Financing Instruments such as Social and Development Impact Bonds and Innovation Funds stand out as promising instruments for addressing various policy challenges, such as education, healthcare, child care, gender justice, environment etc., in low resource developing countries. Impact bonds are an innovative way to finance development. They are 100 per cent focused on outcomes and have the potential to leverage private investor capital to address some of the world's greatest challenges. It offers an innovative approach to social and financial returns.

What are Social and Development Impact Bonds?

- Social Impact Bonds (SIBs) are financing mechanism in which Government enters into agreements with Social Service Providers, e.g. NGOs etc. and investors to pay for the delivery of pre-defined social outcomes.
- Development Impact Bonds (DIBs) are a variation on Social Impact Bonds (SIBs) and differentiated on the basis of outcome funder.
- DIBs are a performance-based investment instrument intended to finance development programmes in low resource countries, which are built off the model of SIB model.
- Based on the SIB model, a DIB creates a contract between private investors and donors or governments who have agreed upon a shared development goal. Investors advance fund development programmes with financial returns linked to verified development goals.
- For a SIB, the outcomes funder is government whereas for a DIB is usually an aid agency or other philanthropic funder.
- The SIB is known as 'payment for success' model and it formalizes outcome-based financing or performance-based payment scheme.

How Impact Bonds Work?

Government contracts an intermediary to implement a social/environmental project in exchange for a promise of a payment contingent on the social outcomes.

The intermediary will raise the capital for the project. It will then contract a service provider to deliver the project's outcomes.

If the project fails to deliver, the Government does not pay and the investors will lose part or all of their capital. If the project is successful, the Government pays the intermediary and investors.

Tejinder Pal Singh
Assistant Professor
PG Department of Sociology

Success of Women In Indian Banking Industry

When the global recession brought banking and financial system down on their knees, reviewers hailed it as a man-made disaster. Urge, then, would the world economy be on a sound stand today if these treasure chests were guarded by women managers? Nick Wilson, Professor of Credit Management at Leeds University Business School (LUBS) said that "Where we find companies with diversity on their boards, productivity is better, moreover having more women on the boards of companies does help. Women would moderate risk and would be more balanced." Karnad also said that women are more practical and moderate in risk taking.

Banking in the West has traditionally been a male fortress and continues to be so. Sheila Wellington, Professor of Management at New York University said that the glass ceiling is still intact here and it is very difficult for women to break the glass ceiling in West. Indian banking sector did have its male domination till the 1980s, but in the last three decades the gender equilibrium became reasonably perched. According to a study by Standard Chartered Bank about women on corporate boards in India, the financial sector performs best in terms of gender diversity, 9 of 11 banks listed on BSE-100 have a woman on their board and two of these banks have a female CEO. In fact, through the recent recession, Reserve Bank of India had two women deputy governors on board, Usha Thorat and Shyamala Gopinath. ICICI Bank, India's second largest bank after State Bank of India, was headed by a woman, Chanda Kochhar. So is the third largest in the private sector, Axis Bank, with Shikha Sharma at its helm. HDFC Ltd, India's largest housing finance group has Renu Sud Karnad as its managing director; Meera Sanyal is the country executive for Royal Bank of Scotland and Manisha Girotra is the managing director of Union Bank of Switzerland's India operations.

In this sense, the banking and financial services sector has been particularly lucky. For, while only 11% of the companies across sectors in India had women CEOs, 54% of these CEOs come from the financial services sector, says a recent EMA Partners International study. In the Fortune 500 list though, financial services just accounted for 7% of the women CEOs.

So what makes women so successful in the Indian banking and financial sector? Again Karnad says that "Retail banking is more of a relationship thing and women excel at that." In the Indian context women have started venturing out to work in the corporate world, they have been handling relationships at home too, as a wife or a mother and this nurturing and adjusting attitude flows into the workplace as well. Professor K Ramachandran, Thomas Schmidheiny Chair Professor of Family Business and Wealth Management, at Indian School of Business said that in the 80s, leaders in banking realized that women could be great assets and their businesses need to be gender neutral. The mid-80s saw a number of smart women graduating from the B-schools just when the Indian banking sector was starting to grow. ICICI, HDFC, HSBC, Citibank, were all expanding and were hiring during the mid-80s and the early 90s. ICICI particularly nurtured a number of women—Chanda Kochhar, Shikha Sharma, Renuka Ramnath—who have today reached the top. One of most prominent among them is Kochhar, who joined the bank as a management trainee in 1984 and rose through the ranks to become the managing director and chief executive officer. Among the eleven top executives working under her, 3 are women. A lot of credit goes to ICICI, which has offered equal opportunities to women and allowed them to grow and handle responsibilities.

JPMorgan Chase and Co's India head Kalpana Morparia said that diversity is vital, be it in the form of academic background or gender, it creates the right environment, culture that helps the organisation to leverage on workforce's strength and skills. Diversity in a company does help to bring in different perspectives where women have done well in banking sector also because it is a business where you need to maintain good relations with the customers and take care of their wants. However, bankers don't agree much because they think that bigger the firm more focused will be to encourage equality of opportunity. The HR policy is structured to benefit all employees, not just women.

Most women bankers agree that one of main advantages they had was their family support system. Manisha Girotra, Managing Director, Union Bank of Switzerland in India also said that family support makes it easier for the woman to focus on her career. Interestingly, these women are role models for a number of other women who have the ambition and confidence to make it big in the world of banking. When you see talented women who have become successful leaders, you do get inspired to follow in their footsteps.

Ramachandran rightly said that "Once you have a successful role model in a business, you tend to go for it. These women in the world of banking and financial services have given confidence to women to try such corporate jobs".

Dr Rimpi Kaur
Assistant Professor
PG Department of Commerce

Internet Banking: Benefits and Challenges In An Emerging Economy

What is E-Banking?

In simple words, e-banking implies provision of banking products and services through electronic delivery channels. Electronic banking has been around for quite some time in the form of Automatic Teller Machines (ATMs) and telephone transactions. In more recent times, it has been transformed by the internet – a new delivery channel that has facilitated banking transactions for both customers and banks. For customers, the internet offers faster access, is more convenient and available around the clock irrespective of the customer's location.

Why E-Banking?

There are not many inventions that have changed the business of banking as quickly as the e-banking revolution. World over banks are reorienting their business strategies towards new opportunities offered by e-banking. From the bank's point of view, use of the internet has significantly reduced the physical costs of banking operations. Progress in Information Technology has slashed the costs of processing information, while the internet has facilitated its transmission, thus facilitating change in the very essence of the banking business.

Benefits of E-Banking

- Reduced costs in accessing and using the banking services.
- Increased comfort and time saving – transactions can be made 24 hours a day.
- Quick and continuous access to information at the click of a button.
- Better cash management as large variety of cash management instruments is available.
- Reduced cost of availing and using the various banking products and services.
- Convenience – all the banking transactions can be performed from the comfort of the home or office.
- Speed – the response of the medium is very fast.

Challenges in E-Banking

- The ability to adopt global technology to local requirements.
- The ability to strengthen public support for e-finance.
- Confidentiality, integrity and authentication.
- E-banking has created many new challenges for bank management and regulatory and supervisory authorities.
- New methods for conducting transactions, new instruments, and new service provider will require legal definition, recognition and permission.

The Banking industry has been a leader in the e-business world in recent years. The e-banking revolution has fundamentally changed the business of banking by scaling borders and bringing about new opportunities. In India also, it has strongly impacted the strategic business considerations for banks by significantly cutting down costs of delivery and transactions.

Ankita Thakur
B Com-I

Green Management

In common parlance green management means indulging in eco-friendly practice in process and decision of management. It is effort to improve the foundation of environment management, devising the organization for the sustainable future for long lasting prospect, by building personal responsibility for eco-friendly activities; modifying the policies, practices and principles of management system; innovating green product & services; upgrading eco-friendly infrastructure and to perform waste management practices. Green implies the surrounding environment or nature, addressing green with management here connotes the concern over the natural degradation and effort to improve the environment condition by management while on operation of their Business. Simply it envisages all the activities undertaking to protection of environment and maintaining ecological balance. These branches of knowledge shape the ability to remain a system running continuously without depleting resources, maintaining economic viability, and also maintaining the needs of the present and future. Green management has been developing since last few decades to come with knowledge of sustainable practices in the field of businesses, agriculture, society, environment, and personal life by managing them in a way that will benefit current generations and future generations.

Green Management & Sustainability

Green management is all about the sustainability for business without compromising the future need. Sustainability in relation to corporate plan implies opportunity for business to provide long-term solution, such need to enhance the quality of work place and natural environment. Sustainability in management has various nomenclatures this are corporate sustainability sustainable development and corporate social responsibility. Generally sustainability term “as the development that meets the present without compromising the ability of future generation to meet their own need” and work in three tier i.e., environmental protection, economic growth and social equality. Corporate sustainability cluster around People, Planet and Profit (3P) and seek to identify the way to balance between all this 3P.

Going Green initiatives

Going green means effort to reduce pollution and carbon emission lead to Greenhouse effect on planet Earth. And basically comprise of three activities i.e., Recycle, Reduce and Reuse. This three primary activity helps to reduce the burden pouring by human activity, mostly by industrial operation. Management can prevent and minimised the effect on environment by assimilating such significant activity in functioning of corporate. Upgrade and modified green technology with eco-friendly policy in managing the organisation is need before moving forward in such movement.

Dr Harjeet Kaur Virk

Assistant Professor

PG Department of Commerce

Problem Solving: A Key To Business Success

Problem solving is a key to success of Business firms. Those firms which are involved in problem solving is able to maximize his profit steadily and create customer base .Likewise take example of any firm- Ola/Uber for convenience to travel at anytime, Facebook for connecting the world and lot more firms. The main problem that arise with new businesses /startups are that they are too much focused only on profit instead of solving the customers problem by making problem solving product. To make it clearer let us distinguish between problem solving business and only profit business. In the problem solving businesses a customers connects with the business whereas in the only profit customers finds out the another alternatives which are available in the business. The customers are retained in the businesses which are involved in solving problem. The Problem solving business lasts more than the only profit business which sometimes fail. The problem solving firms derive emotional values for the customers.

Nikhil Mehta
M Com-I

Abbreviations Related To Indian Banks

CBI	Central Bank of India
SBI	State Bank of India
PNB	Punjab National Bank
UCO	United Commercial Bank
IDBI	Industrial Development Bank of India
SIDBI	Small Industries and Development Bank of India
ICICI	Industrial Credit and Investment Corporation of India
IIBI	Industrial Investment Bank of India
HDFC	Housing Development Finance Corporation
BOI	Bank of India
RBI	Reserve Bank of India
UBI	United Bank of India
IOB	Indian Overseas Bank
UOB	Union Bank of India
OBC	Oriental Bank of Commerce
CUB	City Union Bank
SIB	South Indian Bank
EXIM	Export Import Bank
NHB	National Housing Bank
NABARD	National Bank for Agriculture and Rural Development

Rupali Chopra
B Com-I

Financial Quotient

- From the age of three children are admitted in schools with the intention that one day they will earn their living, so they spend twenty to thirty percent of their lives trying to educate themselves to make themselves capable to get job with decent package and further spends remaining fifty to seventy percent of their lives working for others and remain there from where they started, a poor man remains poor, a middle class remains there, but the rich becomes richer day by day.
- No man on earth became richer by working hard only, a good combination of smart work and hard work backed by financial Intelligence can make a person rich. A poor fellow will send his children for labour from their early childhood to support the family and will drink wine of the money earned by him and his family, so will he be able to become rich? No, he was poor and will die poor and so will his children unless he change himself, a middle class will train his children to get into a job of good package, a package which is higher than that of neighbour and relative's children. But a rich will train his children on how to be rich and make the money doing the hard work and making himself rich.
- In simple language rich train his children to build assets that create positive cash flow for a person like copyright generates royalty for a person for rest of his life and even sometimes for his children after his death. A rich makes his children sit on his seat of operations and let them learn how to make use of finance from an age when other children play with pebbles, that is why today's richest hotel owners in United States are Gujarati people, it is said that a Gujrati can purchase products at low cost from Marwadi, which is nearly impossible as they sale expansively and will sell it to Sindhi at high price even though Sindhi people are good in bargaining, that is the power of financial intelligence backed with public skills.
- Unfortunately, these things are not taught in schools, colleges and universities because even the modern education system does not allow the children to learn the core values of finance instead they force children to memorize the unimportant financial things to get good marks in examinations, but in reality they fail in the real life. An average middle class spends fifty percent of his earning for buying short term durable goods and remaining savings to buy SUV cars, a big house and other accessories to show off like the children do with their toys showing it off to friends, without knowing that these things creates big liabilities for them and will increase their expenditures rather than earnings, if someone thinks that his or her house is an asset he is mistaken it is a liability because it will create expenses rather than generating positive flow of cash.
The main emphasis must be on the habit of first investing and saving for further investing rather than the habit of spending and saving for further spending, no doubt everyone wants the comforts, but it is important to build assets first as a wise man and spent for comforts later on, not the vice-versa.
- A student can invest his time and resources given by his parents to learn practical aspects of life which will help him for rest of his life by developing his financial quotient at early age like the children of rich like Ambani, Warhton and Tatas did instead of running behind marks and getting nothing out of it after graduation.

Kushagar Sharma
M Com-I

Career Options After Graduation In Commerce

Commerce is all about the understanding of business or trade. It deals with studies of market, economics, fiscal policies, industrial policies and so on. Commerce is a broad orbit of interdisciplinary branches. The overall economic wealth of a nation largely depends on advanced commerce studies. This stream offers a wide range of career option. Here are a few career options students can pursue after completing graduation in Commerce.

1. Chartered Accountant (CA) or Company Secretary (CS): Most students take up commerce just to become a CA or CS. It is one of the best career options for all commerce students. There is a high demand for CAs and it opens up more opportunities, especially in business.

Chartered accountants can make a career in Banking (Private & Government), Public Limited Companies, Auditing Firms, Finance Companies, Legal Firms, Mutual Funds, Broking Firms, Patent Firms, Investment Houses, Copyright Registers etc.

2. Lecturer / Professor: After completing your graduation, you can pursue a Master's degree and then apply for the National Eligibility Test. The NET is conducted to determine the eligibility for Junior Research Fellowship Award or Assistant Professor.

A lecturer's job provides a stable salary and gives you a chance to constantly increase your knowledge.

3. Banker: To become a banker, you need to complete an internship and an investment banking program to get a license. An MBA degree improves your career options.

Bankers give their customers a wealth of services. They assist in initial banking requests such as setting up certificates of deposit and opening a checking or savings account as well as handling trusts, investment accounts, deposits, lines of credit and much more.

A banker should have good communication skills; love to help people, good in sales marketing knowledge, multi-tasking proficiency.

4. Government Jobs: Government jobs are the best in terms of job security. Most government jobs have fixed working hours, good pay structure, less work stress.

With this, you can enjoy perks and benefits like medical, housing, loans, childcare, lots of holidays etc.

After completing your B.com, you can apply for most of the competitive government job exams because the minimum eligibility criterion is graduation. You can apply for Civil Services Exams (IAS, IES, IPS), SSC CGL, Railway RRB Exams, Banking Exams (IBPS PO, IBPS Clerk, SBI PO, RBI etc.)

5. Human Resource Development Management: Students of B. Com. can also pursue a Masters in Human Resource Management. HR officials assess policies relating to personnel management and describe the effects of these policies on roles and operations within the company.

There are different career opportunities available for HR like: Administrative Services Manager, Labour Relations Specialist, Human Resources Specialists, Training and Development Managers etc.

6. Legal Adviser/Attorney: No doubt, a law degree has a good career scope. But you have to gain experience first to understand the profession and skills required to become a lawyer

You need to get a Bachelors Law Degree or LLB recognized by Bar Council of India to practice law in India.

To pursue a 3-year LLB course, the minimum eligibility is s Bachelor's degree with at least 50% marks. There is no age limit.

7. Chief Accountant/Chief Internal Auditor: Again, one more good career choice for commerce graduates is Institute of Cost & Works Accountants of India (ICWAI).

After completing your ICWAI course, you can pursue M.Phil. or PhD or join as a Financial Controller, Cost Controller, Chief Internal Auditor and Chief Accountant etc.

There are different levels of Cost Accountancy: Foundation, intermediate and final examinations and three

years of practical training.

Cost accountants are involved in the costing part of financial transactions. CWAs earn lesser, starting off at an average of Rs.3 lakh p.a and getting a pay package of around 8 – 10 lakhs after 5-6 years of work experience.

8. Certified Management Accountant (CMA): The CMA is offered by the Institute of Management Accountants (IMA) USA and the content is regularly reviewed by the Institute of Certified Management Accountants (ICMA).

The required skills for CMA are financial planning, analysis, control, decision support, and professional ethics.

The certification is the most popular management accounting certification not only in the US but also in the fastest developing regions like China and the Middle East.

9. Market Researcher: The work of a market researcher is to study the market trend, market competitors before launching any new product.

There are different works of a market researcher, like: meeting and liaising with clients to negotiate and agree on research projects.

Analysing and interpreting data to identify patterns and solutions, including surveys and focus group transcript.

Further, they can become research executive, senior researcher, account director etc.

Anmol Uppal
B Com-III

How To Pay Goods And Service Tax (GST)online?

- Step 1:** Login to GST Portal
Enter username, password and catch a code.
- Step 2:** Once you Log in go to services > Payments > Create challan
- Step 3:** Enter amount,
Select payment method i.e e-payment, over the counter, NEFT / RTGS. Click on generate challans.
- Step 4:** A summary page will appear.
Select payment mode, as given above.
- Step 5:** Make online payment of GST through Net-banking or take a printout of challan and make payment in Bank. Then, the tax paid challan (CIN) will be credited to cash ledger account of the tax payer.

Sharandeep Kaur
Assistant Professor
PG Department of Commerce

A Letter To Accounts

Oh Account!!
 Why don't you come into my grip?
 Its pity that, from my hands you always slip
 I think to be a hero but,
 Why do you always prove me a zero?
 You know that you are my favorite subject,
 But you always place me second in every contest.
 I think that I am not nil,
 But you do push me down the hill.
 If you don't like me,
 Why do you attract me?
 From the topper list,
 Why do you always subtract me?

Swati Sharma

B Com-I

Management Theorists

Management is an art and a science. Managers deal with human beings whose behavior cannot be reduced to formulas, yet they can benefit from learning and implementing best practices or studied and tested approaches to running an organization. Management theories are overviews expressing visions of different ways to run a business based on differing assumptions about how people and systems operate. They have evolved considerably over time from traditional top-down authoritarian paradigms to more human-centered contemporary adaptations.

There are many business leaders and management thinkers who have contributed and introduced various management theories or terms over the years. Here is a partial list of Management Theorists or Management Leaders and the term they coined or the concept they are known for.

Kashish

M Com -1

List Of Ceo's Of Top Companies Of The World

Apple Inc	Tim Cook
Aditya Birla Group	Kumar Mangalam Birla
Amazon.com	Jeff Bezos
Bajaj Auto	Rajiv Bajaj
Bharti Enterprises	Sunil Mittal
BlackBerry	John S. Chen
Coca-Cola	James Quincey
Dell	Michael Dell
Facebook	Mark Zuckerberg
Flipkart	Kalyan Krishnamurthy
Ford Motor Company	Jim Hackett
Google	Sunder Pichai
Hindustan Unilever	Sanjiv Mehta
McDonald's	Steve Easterbrook
Nokia	Rajeev Suri
Snapdeal	Kunal Bahl
Tata Steel	Natarajan Chandrasekaran
Twitter	Jack Dorser
Walmart	Doug McMillon
WhatsApp	Stephen D. Milligan
Yahoo!	Sunnyvale
Youtube	Susan Wojcicki

Ujala Sharma
B Com-III

NAMES OF THEORISTS

Abraham Maslow
 Alex F. Osborn
 Bernard M. Bass
 Chris Argyris
 Daniel Goleman
 Douglas McGregor
 Edwin Locke
 Elton Mayo
 Frederick Herzberg
 Frederick Winslow Taylor
 Geert Hofstede
 Henri Fayol
 Henry Mintzberg
 IgnorAnsoff
 J. Stacey Adam
 John Lintner
 Ludwig Con Bertauffy
 Lyman Porter and Edward Lawler
 Max Weber
 Michael Porter
 N.C Dalkey

THEORY/CONCEPT

Need Hierarchy Theory of Motivation
 Brain Storming Technique
 Transformational Leadership Theory
 Immaturity-Maturity Theory of Personality
 Emotional Intelligence
 Theory X and Y
 Goal Setting Theory
 Human Relations Movement, Hawthorne Experiments
 Two Factor Motivation Theory
 Scientific Management
 Cultural Differences
 Principles of Management
 The Reality of Management
 Strategic Management
 Equity Theory of Motivation
 Capital Asset Pricing Model
 System Theory
 Porter and Lawler Model of Motivation
 Bureaucratic Theory
 Porter's 5 Force Model of Competitive Strategy

Contents

<i>Editorial</i>	106
<i>Big Things From A Tiny World</i>	107-108
<i>Glass Nanobots Absorb Toxins</i>	108
<i>Editing Our Genes</i>	109
<i>Facial Recognition: A System Evolved Much Before Humans</i>	110
<i>The Science of Travel & Happiness</i>	111
<i>Three Dimensional Printing</i>	111
<i>Intelligence is The Ability to Adapt to Change: Stephen Hawking</i>	112
<i>Nobelians-2018</i>	112
<i>Technology Over The Years</i>	113
<i>Some true Science facts you didn't know</i>	113-114
<i>The Vision of Computational Chemist</i>	114
<i>Dual Action Cancer Killing Virus</i>	115
<i>Nanobionic Spinach - Detect Explosives</i>	116

Editorial

The Swiss Physicist and Nobel prize winner **Heinrich Rohrer** says, “Science means constantly walking a tightrope between blind faith and curiosity; between expertise and creativity; between bias and openness; between experience and epiphany; between ambition and passion; and between arrogance and conviction - in short, between an old today and a new tomorrow.”

It's an honour to be part of the editorial board of 'Agammi Jyot', our college magazine and to edit its science section has been an enterprising journey into another dimension of intellect.

I am elated to share the valuable contributions from students and faculty replete with the power of knowledge and creative science. I thank all who have come forward to take advantage of this platform and share ideas and information about the technological advances that have made human life easier and really comfortable.

This edition covers nanotechnology and its applications which have taken the world by storm because of its utility in changing the course of technological revolution to unsurpassed domains. Many nanotech products are publicly available, with new ones hitting the market at a pace of 3-4/week. Nanotechnology applications allow tennis balls to last longer, golf balls to fly straighter, and even bowling balls to become more durable and have a harder surface. Nanotechnology may have the ability to make existing medical applications cheaper and easier to use and make inroads into the unthinkable possibilities for the treatment of cancers etc.

You will definitely appreciate some well written articles on the impact the smart phones and other home gadgets have made on our day to day lives and made it impossible to imagine our lives without them.

Also enjoy some science nuggets that will amuse you and leave you filled with awe. A really interesting piece is on latest research as to how insects recognize one another

A cameo and short commentary on gene editing has also been included for the potential it carries in changing evolutionary trends along with some facts on current Noble laureates, the award every science enthusiast dreams of.

May this section ignite a fire within the reader for quest of scientific thinking and temperament in the way we perceive the surroundings around us as the world is full of mysteries waiting for someone among us to come forward and provide a solution for ...

Dr Gurpreet Kaur
Assistant Professor
PG Department of Chemistry

Big Things From A Tiny World

Nanotechnology operates at the first level of organisation of atoms and molecules for both living and anthropogenic systems. This is where the properties & functions of all systems are defined. 'Nanotechnology' refers to the projected ability to Construct Items from the bottom up, using Techniques and tools which are being developed to make high performance products. According to NNI and National Science Foundation: 'Nanotechnology is the ability to understand, control and manipulate matter at the level of atoms & molecules.

Nanotechnology is distinguished by its interdisciplinary nature:

Physics: The construction of specific molecules is governed by physical forces between the atoms composing them. In addition to this researchers need to understand how quantum physics affects the behaviour of matter below a certain scale.

Chemistry: Nanotechnology will involve the controlled interaction of different molecules, often in solution. Understanding how different materials interact with each other is a crucial part of designing new nano materials to achieve given purpose.

Biology: A major focus of Nanotechnology is the creation of small devices capable of processing information and performing tasks on the nanoscale. The process by which information encoded in DNA is used to build proteins, which then go on to perform complex tasks including the building of more complex structures, offers one possible template.

Biotechnology (Genetics): 'Nanotechnology' promises an increased understanding and manipulation of the basic building blocks underlying all living matter. Nanotechnology has too many answers for the how & why type questions of Genetics. Could the existing process be reprogrammed to code for more than 20 amino acids? To what extent is it possible to create brand new proteins that perform unique functions.

Cognitive Sciences (Robotics): Continued advances in computer sciences combined with the much better understanding of how the human brain works should allow enhanced knowledge aspects of human intelligence. In addition, researchers continue to develop a much better understanding of how sections of the brain work to perform specific tasks. As processing power continues to get cheaper, more & more of it will be applied to problems.

Applications of Nanotechnology: A number of nanotechnology products are available and a tremendous amount of researches are still going on, which could impact the global market for agriculture, minerals and other fuel commodities.

Nanorobots development for defense: The defense industry should remarkably benefit from the research achievements on current nanotechnology systems integration. Such trends on technology have also resulted in a recent growing interest from international scientific community.

Medical Nanorobots: The research and development of nanorobots with nano biosensors and

actuators is considered a new possibility to provide new medical devices for doctors. The use of micro devices in surgery and medical treatments is a reality which has brought many improvements in clinical procedures in recent years. For example among other biomedical instrumentation catheterization has been successfully used as an important methodology for heart & intercranial surgery.

Nanotechnology and space have very close relation as 'Nanotech' may hold the key to making space flight more practical. Advancements in nanomaterials make light weight solar sails and a cable for the space elevator possible. In addition new materials combined with nanosensors and nanorobots could improve the performance of spaceships, space suits.

Application of Nanotechnology in medicine currently being developed involve employing nanoparticles to deliver drugs, heat, light or other substances to specific cells in the human body. Engineering particles to be used in this way allows detection and treatment of injuries within targeted cells, thereby minimizing the damage to healthy cells in body.

Thus there are many other techniques and products based on nanoscale particles which are Nano films, water filtration technique, Nanotubes, Nanoscale transistors, etc.

The current applications of Nanotechnology in medicine are still under development. Nano crystalline Silver is already being used as an antimicrobial agent in treatment of wounds. Nano tubes are used in broken bones to provide a structure for new bone.

Nanoparticles deliver chemotherapy drugs directly to cancer cells to minimise damage to healthy cells. Nano Particles that can attach to cells infected with various diseases allow a doctor to identify, in a blood sample, the particular disease.

Hence there is a lot more to come latest with the revolutionary Nanotechnology which have major role in the advancement of science & technology. One can see the large concept of science by studying the tiny concept of Nanotechnology.

Naman Sharma
M Sc (Chemistry) - I

Glass Nanobots Absorb Toxins

A nanobot particle made from glass is being developed that can absorb pollutants from contaminated water. The glass particles act like sponges by attracting and binding contaminants to themselves and expanding eight times in size during the process.

But unlike a sponge, these nanobots are hydrophobic, meaning they do not absorb water.

Scientists claim this new technology could be used to clean petroleum spills or other hazardous chemicals from our waterways. After the particles are dropped into the water, they collect pollutants and then rise to the surface when fully expanded. The particles are then skimmed from the surface, cleaned and placed back into the water to repeat the process.

Diksha,
M Sc (Chemistry)-II

Editing Our Genes

Bioethicists fear abuse of gene editing by government and the private sectors.

American biochemist Jennifer Doudna, one of the pioneer of the gene editing tool Crispr-Cas9, woke up in a cold sweat after she dreamt of Adolf Hitler. He was wearing a pig mask, and wanted to understand the tool 's uses and implications.

In the book she co-authored, *A Crack in Creation: Gene Editing and the Unthinkable Power to Control Evolution*, Doudna recounts the dream and acknowledges the “truly incredible power” of the technology “one that could be devastating if it fell into wrong hands”.

CRISPR, an acronym for Clustered Regularly Interspaced Short Palindromic Repeats, harnesses the natural defence mechanism of bacteria to alter an organism's genetic code. It's likened to a pair of molecular scissors, a cut and paste technology, that can snip two DNA strands at a specific location and modify gene function. The cutting is done by enzymes like Cas9, guided by pre-designed RNA sequences, which ensures that the targeted section of the genome is knocked out. The elegance of this editing tool has transformed medical research and raised to the question: Can a faulty gene be deleted or corrected at the embryonic stage?

Last month, researchers in China used a variation of CRISPR. Instead of snipping strands, they swapped DNA letters to correct Marfan syndrome, an inherited disorder that affects connective tissue. Huang Xingxu, the lead author of the paper which was published in *Molecular Therapy* says that it was done on 18 viable human embryos, however exhibited unintended changes. All were destroyed after the experiment. In 2017, American biologist Shoukhrat Mitalipov used Crispr to repair a genetic mutation that could cause a deadly heart condition. It was done on embryos in such a way that the faulty gene would not be passed down the family tree.

The findings are the focus of the ongoing debate, with several scientists skeptical on whether the gene was corrected. Can accuracy be guaranteed in early stage of embryos? Bioethicists expressed concern over the clinical application of such research. Can we and should we control or dictate evolution? These are still early days in a new frontier of genome engineering. Researchers' are only beginning to understand the power and fallout of gene editing.

Studies have shown that edited cells can lack a cancer suppressing protein. As our understanding grows, we will have the potential to edit out genes that cause fatal diseases. We will perhaps one day have the potential to use the very same mechanism to edit traits in human beings. This raises the spectra of eugenics.

Bioethicists fear abuse of gene editing, not just by misguided governments hoping to create a superior race, but also by the private sectors preying on a parent's desire to create a perfect child. For now, it remains a distant prospect, but silencing science or hijacking the debate is not the answer. The burden of this knowledge cannot be borne by science alone.

Facial Recognition: A System Evolved Much Before Humans

Most insects live a solitary life - they pair up with one of the opposite sex for a short while and then go back to independent way of living. But there are some insects, which prefer to live in a group of related individuals. Such group living insects build nests to live in and their group is called a colony. A colony comprises of a queen who lays eggs and lot of workers who carry out activities like building and cleaning the nest, bringing food, feeding the young etc. Such insects are known as social insects. You are not wrong if you are thinking of honeybees, ants, wasps or termites. In such insects, recognition of nestmates is an essential criterion for successful social life. In most social insects, the individuals recognize and communicate with each other through chemicals that are present on them or released by them. It has been established that chemical recognition works successfully in social insects and non-nestmates or predators are aggressively driven away from the nest entrance because they smell different.

Until 2004 all social insect biologists used to consider chemical recognition as the main and sole mode of recognition in insects. But then a young PhD student from Cornell university, Elizabeth Tibbetts, published a single author paper in a prestigious journal, reporting that a particular social wasp, *Polistes fuscatus* (similar like the yellow wasps that make nests all over our college) use facial recognition system. She showed that small variable yellow markings on different parts of the black face are used by the wasps for individual recognition. Although the paper was based on huge amount of data and statistics to support the claims, most social insect biologists were doubtful to give full credit to this pioneer study. In addition to taking a different route from chemical recognition, this study had another problem. *Polistes fuscatus* has apparent varied yellow markings on their face which can be used for facial recognition, but such markings are present in only 8 known species of *Polistes*. For such an advance trait, it is quite unlikely that only a few species of *Polistes* (out of around 200 species) would have the required facial markings and they would use it for recognition. However, Tibbetts continued with her quest and soon she published another paper in 2006 in *Nature* journal, where she showed a more complex basis of facial recognition in another widely distributed wasp, *Polistes dominulus*. In the following years, Tibbetts and her group established the system, and showed that facial recognition is used by wasps in not only recognizing the nestmates but also to signal dominance (badge of status), to select a mate and so on.

How did Tibbetts and others prove that these wasps use facial markings for identification? It turned out that by using artificial colors they could alter the facial markings of the wasps and such alterations changed how the other wasps would react to the wasps! For example, some wasps are more dominant in a colony and they often show aggression to the recessive wasps. Tibbetts showed that if a subordinate wasp was given the markings of a dominant wasp, then she would be treated with respect by other wasps. Similarly a wasp with original dominant status would be shown aggression if her marks were altered to that of a recessive wasp! As the studies became more complex it was shown that the wasps were capable of not only recognizing each other through these marks but also remembered the behavioural dynamics shared with them. If you are wondering whether the wasps in our college use such markings to identify each other through such markings, I am sorry to disappoint you, because these wasps do not have any facial markings that are clear to us. However, whether they use some mechanism even more complicated than apparent markings or chemical recognition, is yet to be discovered.

Dr Ruchira Sen
Assistant Professor
PG Department of Zoology

The Science of Travel & Happiness

Science has revealed that travel is one of the best methods to maintain happiness.

Discovering and maintaining happiness can be tricky, but there is a lot of science seeking to solve the problem. With the recent advances in technology, we have begun to really measure and quantify what it is to be happy—and consequently—the optimal way to live your life and achieve happiness. Of course, the path to happiness may be unique to everyone but research is showing us specific things that have the greatest effect for most people.

So, what is the optimal way of achieving happiness?

Travel-Traveling offers one of the best sources of novelty since it brings you to entirely new places and cultures. The barrage of new stimuli significantly impacts your brain and how you process information. Travel provides us with the opportunities to have experiences of a lifetime that cannot be replaced and won't be forgotten.

Now it is a science proven fact that travel gives us happiness. A recent study at Cornell University found that spending money on experiences is more likely to bring you lasting happiness than spending money on material objects. The reason being that people "adapt" to physical objects – meaning the things you've bought will bring decreasing amounts of happiness as time goes on and you get used to having them around – whereas those one-off experiences will be looked back upon with joy that only increases.

Travel is the secret to happiness.

Even the bad travel experiences wind up being good for you. How many times have you found yourself telling people your tales of travel gone wrong, like the time you lost your path and ended up at a wrong place or eating something wrong.

Traveling is powerful and extremely impactful because it uniquely combines novelty and experience in such a way that nothing else can do on this Earth.

Babita Rani
B Sc (Hons Biotechnology)-III

Three Dimensional Printing

Inventor Max Bogue and Peter Dilworth have invented a unique pen that draws in the air.

A colourful spool of plastic thread is fed into the pen.

The thread is then extruded as heated plastic that cools and solidifies instantly as it exits the tip. This allows solid 3D structures to be drawn on any surface or from any surface into the air, i.e. free-hand creation of three dimensional objects.

The pen, called a 3 Doodler, weighs approx. 7 ounces (198 g) and is 7 inches (17.7 cm) long. It requires no technical knowledge or software and plugs into an electrical outlet.

Max and Peter have received over 2.2. billion dollars worth of advance orders for their 3D printing pen. They expect to fulfill these orders and launch the product in the fall of the year.

Nishant Thakur
M Sc (Chemistry)-II

Intelligence is The Ability to Adapt to Change: Stephen Hawking

Stephen William Hawking was born on 8 January 1942 in Oxford, England. He attended St. Albans school, Hertfordshire. Later, against his father's wishes he planned to pursue mathematics as his major but as the subject was not taught in Oxford University at that time, he had to take up physics and chemistry instead. In 1962 he graduated with honors and went on to attend the University of Cambridge for a Ph.D in Cosmology. During his First year, Hawking suffered from a rare and life-threatening condition of Amyotrophic Lateral Sclerosis (ALS) and he was completely paralyzed and communicating through speech generating device. Not succumbing to the despair of disease. Hawking devoted all his life to his work and research. Hawking became a member of the Institute of Astronomy in Cambridge in 1968 and the discoveries of cosmologist, Roger Penrose, on 'Black Hole' really fascinated him as he himself was working on the phenomena that was responsible for the origin of the Universe. He is also known for the study of Black Hole with the theoretical prediction that Black Hole emits radiations which are called 'Hawking Radiation'. In 1979, Hawking was appointed as the Lucasian Professor of Mathematics at the Cambridge University for three decades. He was Honorary Fellow of the Royal Society of Arts. He had achieved many awards in his life. He became a Commander of the Order of the British Empire in 1982, Gold Medal of the Royal Astronomical Society and the Paul Dirac medal. Stephen Hawking has published many books on Universe. 'A Brief History of Time' was the first book published in 1988. Hawking also wrote the books for nonspecialist reader with no prior knowledge of scientific theories. Stephen Hawking died on 14 March, 2018 in Cambridge, England.

Anand Yadav

B Sc (Non-Medical)-III

Nobelians-2018

Nobel Prize in Physics

Arthur Ashkin : "For the optical tweezers and their application to biological systems

Gerard Mourou and Donna Strickland : "For their method of generating high - intensity ultra short optical pulses.

Noble Prize in Chemistry

Frances H Arnold : "For the directed evolution of enzymes."

George P. Smith and Sir Gregory P. Winter : "For the phage display of peptides and antibodies.

Noble Prize in Physiology or Medicine :

James P. Allison and Tasuku Honjo "For their discovery of cancer therapy by inhibition of negative immune regulation.

Nobel Peace prize

Denis Mukwege and Nadia Murad : "For their efforts to end the use of sexual violence as a weapon of war and armed conflict.

The Sveriges Riksbank Prize in Economic Sciences in memory of Alferd Nobel 2018

William D. Nor Dhaus : "For Integrating climate change into long run macroeconomics analysis :

Paul M. Romer : "For integrating technological innovations into long-run macro-economic analysis

Aman

B Sc (Non Medical)-III

Technology Over The Years

It is amazing to see how technology has progressed over the years. My father used to narrate his childhood memories about when he first saw THE RADIO. The owner's servant carried it to the lawn of the house. It was placed right in the center, hidden under a crochet cover. All the neighbors and children gathered around it and waited for the owner to switch it on. The owner, well dressed and proud, came to twist the knob of the radio. And lo and behold! to everyone's surprise, the atmosphere was suddenly filled with classical music. People sat around it for hours everyday to listen to the music and news that it played.

Technology advanced, and then came THE TELEVISION. Everyone enjoyed it to the fullest despite it having only one channel, 'DOORDARSHAN', that too for only a few hours everyday. The housewives were the happiest lot. They finished their household errands and kept time aside, specially, to watch the one movie that was shown weekly. This movie watching became a kind of family and social gathering. Parents, grandparents and children, neighbors, friends all huddled up, in any limited space available to them, around the TV. The gloom that spread on everybody's face should the power go out was as hard to describe as the happiness in their eyes when it returned, and the TV turned on again.

Then arrived the VCR. I first saw it in an exhibition and then again when an open air movie theatre was playing Sholay and everybody was just looking at it, astonished. Watching a movie, for free, everybody including me had only one question in mind, 'How is this happening?' The VCR changed the entire movie watching scenario. Everybody preferred to watch their movie at home rather than go out to a theatre.

By this time, we had only heard of computers, but had never seen one. The first computer I saw was in my father's office. A special AC room, with a dust free environment, had to be created for placing a personal computer in the department. Also, using that computer was not simple. One had to learn special languages to use one. No one was allowed to touch a computer until and unless the person had specific knowledge of how to handle it.

As time went by, there came new and easier to use versions of computers. The revolution came when the INTERNET happened. And what an amazing world of internet it was. With a click of a button, one could do so many things. And then cell phones became the cherry on the cake. That entire amazing world was in the palm of my hand. Today, I feel totally isolated, bored and handicapped without my phone. It has made life so much simpler when I compare it with older times. I agree, it has made us more self-involved and asocial. However, evil it may be, I find it difficult to live without technology now. Can you imagine a day without your cell phone? I certainly cannot.

Dr Chitwan Kaur Jolly

Assistant Professor

PG Department of Chemistry

Some true Science facts you didn't know

- **The missing 'J'**
The only letter that doesn't appear on the periodic table is J. Don't believe? Check it out.
- **Expanding cubes :**
An ice cube takes about 9 percent more volume than the water used to make it.
- **Temperature of Lightning :**
A Lightning strike can reach a temperature of 30,000° C or 54,000° F. About 400 people are hit by Lightning each year. Shocking !
- **Rusty Mars**

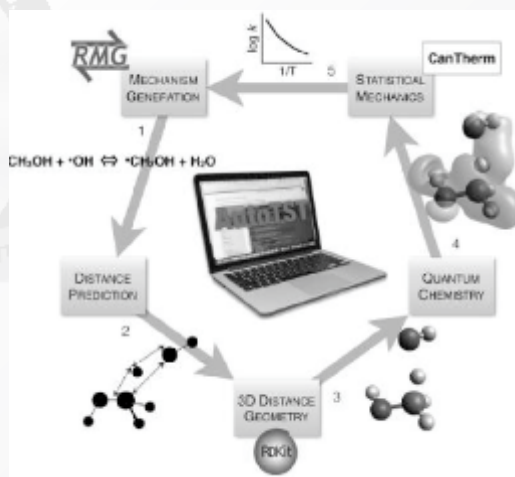
On Mars, iron oxide forms a rust dust that floats in the atmosphere, and creates a coating across much of the landscape.

- **Everyone's your relative :**
Every human being has 99 percent of their DNA in common. A parent and child share 99.5 percent of the same DNA and you have 98 percent of your DNA in common with a chimpanzee.
- **Ears on their stomach :**
On each side of the first abdominal segment of a grasshopper, tucked under the wings, you will find membranes that vibrate in response to sound waves.
- **Sunscreen for the tongue :**
Giraffe tongue are dark blue (or purplish or dark gray) and average around 20 inches in length. The length of their tongue allows them to browse for very highest, juiciest leaves on their favourite acacia trees.
- **Human or carbon?**
The human body contains enough carbon to provide 'lead' which is really graphite for about 9,000 pencils.

Harinderjeet Singh
M Sc (Chemistry)-I

The Vision of Computational Chemist

The 21st century is an era of computers since computer technology has become the backbone for the advancement of every field. Computer based technology finds its application in various areas like education, business, pharmacy, engineering, defense, transportation and many more to ease out the different tasks. In a similar manner Computational Chemistry which is branch of science, uses computer simulations to assists in solving problems related not only to chemistry but to biology and physics also. It uses methods and ideas of theoretical chemistry incorporated into efficient computer programs to compute structure and properties of molecules. The fundamental properties of atoms, molecules, ions and chemical reactions can be found out using tools of computational chemistry which are the basic need of every branch of science and technology. This field of chemistry paves new directions to the experimentalist. Without putting hundreds of trial reactions in synthesis lab, computational chemist can predict the most suitable reaction conditions as well as structure of desired product, thus it adds towards the efficient synthesis of novel compounds. Best correlation between molecular structure and properties/activities of compounds can be obtained through the techniques of computational chemistry and this application is widely employed in the drug-designing. Design of safer drugs and prediction of their efficiency is routinely practiced using in-silico (experiment performed by means of computer modeling) tools as compared to in-vivo (experiment performed in living organism) techniques. In addition to this it also plays critical role in the improvement of properties of matter at micro as well as macro level so as application of different matter in different area can be more elaborated. Thus the computational chemistry has great impact in developing the 'Green Chemistry - need of today' and gives its full contribution towards Saving Environment as it provides benchmark alternatives for the hazardous experiments.

Dr Reenu
Assistant Professor
PG Department of Chemistry

Dual Action Cancer Killing Virus

Scientists have equipped a virus that kills carcinoma cells with a protein, so that it can also target and kill adjacent cells that are tricked into shielding the cancer from immune system.

It is the first time that cancer associated fibroblasts within solid tumors that are tricked into protecting the cancer from the immune system and supplying it with growth factors and nutrients have been specifically targeted this way.

Currently, any therapy that kills the 'tricked' fibroblast cells may also kill fibroblasts throughout the body. for example, in the bone marrow and skin causing toxicity.

In this study, published in Journal Cancer Research, the researchers used a virus called 'enadenotucirev' which is already in clinical trials for treating carcinomas. It has been bred to infect only cancer cells, leaving healthy cells alone.

They added genetic instructions into the virus that cause infected cancer cells to produce a protein called a bi-specific T-cell engager. The protein was designed to bind to two type of cells and stick them together. In this case, one end was targeted to bind to fibroblasts, and the other end specifically stuck to T-cells, (a type of immune cell that is responsible for killing defective cells.) This triggered the T-cells to kill attached fibroblasts.

The scientists successfully tested the therapy on fresh human cancer samples collected from consenting patients, including solid prostate cancer tumor.

They also tested the virus on samples of healthy bone marrow and found it did not cause toxicity on inappropriate T- cell activation

Dr. Nathan Richardson, head of molecular and cellular medicine at the MRC said "Immunotherapy is emerging as an exciting new approach to treating cancer. This innovative viral delivery system, which targets both the cancer and surrounding protective tissue could improve outcomes for patients whose cancers are resistant to current treatments.

One of the biggest challenge of immunotherapy is predicting how well they will work with the patient's immune system, and understanding what the side effects could be. The next stage will be using clinical trials to test whether this is safe and effective way to treat the disease in people.

Dr. Michelle, Lockley, Cancer Research UK's expert on Immunotherapy, said, **"Using the power of the body's own immune system to tackle cancer is a growing area of research. This work in human tumor sampling is encouraging.**

Manisha Joshi
M Sc (Biotechnology)-I

Nanobionic Spinach - Detect Explosives

Spinach has the image of a healthy super food loaded with tonnes of nutrients in a low calorie package. Its dark green leaves are important for skin, hair and bone, and provide protein, iron, vitamins, and minerals. The possible health benefits of consuming spinach include improving blood glucose in diabetics, lowering the risk of cancer, blood pressure, improving bone health and much more. Now it turns out that with a little scientific engineering the plant could have another power: Forget bomb-sniffing dogs, we can now use spinach to detect explosives. Researchers from MIT, USA embedded spinach leaves

with carbon nanotubes i.e., microscopic tubular structures made up of carbon molecules that turn the plants into living sensors. The nanotubes are attached using a technique called vascular fusion, which involves applying a solution of nanoparticles, water and sodium cholate to the underside of leaf.

They placed the sensors into the mesophyll of leaf where most photosynthesis takes place. The carbon nanotube enables the plant to sense chemical compounds called nitro aromatics, which are used in explosives like landmines

If a nitro aromatic compound present in groundwater is absorbed by the plant, the nanotubes embedded in the spinach leaves release a fluorescent signal. The signal can be picked up by an infrared camera. A small computer device attached to the camera can even relay the results to a user's smart phone.

Researchers have also engineered spinach plants that can detect dopamine that influences root growth. "These sensors give real-time information from the plant. It is almost like having the plant talk to us about the environment they are in," Wong says. The goal of plant nanobionics is to introduce nanoparticles into the plant to give it non- native functions.

Rajat Kumar Sabharwal
M Sc (Zoology)-I

Contents

<i>Editorial</i>	118
<i>Student Editor</i>	118
<i>Sri Guru Nanak: An Environmentalist</i>	119
<i>Sikh Environmentalists</i>	120
<i>Environmental Health</i>	121
<i>Green Thinking</i>	121-122
<i>Environment Protection: I Can & I Shall</i>	122
<i>Hydroxyl: A Miracle Atmospheric Detergent</i>	123
<i>Environment Crossword Quiz</i>	123
<i>Dry Leaf Burning: A Malpractice</i>	124
<i>Swachh Bharat Abhiyan</i>	125-126
<i>Stubble (Prali) Burning: A Malpractice</i>	126
<i>World's First 100 % Solar Powered Airport (Cochin International Airport)</i>	127
<i>Energy Security: Energy-Climate Nexus</i>	128
<i>Earth Prayer</i>	128
<i>Environment Crossword Quiz Solution</i>	128

Editorial

It's a matter of great pride for me to be the Editor of the 'Environment Section' of our College Magazine 'Agammi Jyot', the present issue of which is commemorating 550th birth anniversary of Shri Guru Nanak Dev ji. This section is meant for giving space to expression of our feelings toward environment.

Environment is a broad field and to cover it in a few pages posed difficulty in choosing representative articles. Despite constraints, my team has justified inclusion of articles having relevance to present environmental issues and concerns.

Shri Guru Nanak Dev Ji, as an environmentalist, will expose you to his great sentiments on our lifeline environment. Sikh Environmentalists will highlight that the Sikhs have always remained at the forefront. Solar Energy would be a big resource for India in its quest for Sustainable Development. Hydroxyl is a miracle molecule conferring self cleansing properties to atmosphere, but its capacity is reaching its limit. Green thinking will provoke you to 'Go Green', to be part of Environmental Health initiatives for quality life. Burning of Dry Leaves in Gardens and Roadside and Stubbles in agricultural fields necessitate abandoning such malpractice having environmental and Public Health consequences. Swachh Bharat Abhiyan, rooted in Mahatma Gandhi's dream of Clean India, is a noble mission for making our villages, towns and cities worth living. Environment protection is responsibility of the common man. World's first 100 % solar powered airport is a peep into India's contribution in sustainability though solar energy. Energy Security : Energy- Climate Nexus is an effort toward realisation that non conventional energy resources hold key for the future.

We all are aware enough, but there is need for raising our commitment, abandoning casual attitude and joining hands to make our environment and mother earth beautiful; and free these from environmental and health blots.

Response to my call for articles was immense. Some of the articles could not be accommodated for space limitations. We will definitely accommodate left out articles in the next issue. Hoping for a similar response in future as well, please keep writing.

I am thankful to my departmental colleagues and Rajat (Student Editor), who have gone through the manuscript with great care. Their valuable suggestions were heartily incorporated. Without their help, this section would never have taken the present shape.

Dr A P Singh
Associate Professor & Head,
PG Department of Zoology

To be a Student Editor of Environment Section of the College Magazine, Agammi Jyot is not only a big opportunity, but has also exposed me to intricacies of editorship. Dr A P Singh, Teacher Editor of Environment Section, has been my guiding force. His experience in writing skills and knowledge of environmental concepts has given me a much needed direction to venture in to writing on environmental concerns. All in all a great learning experience.

Rajat Kumar Sabharwal
Student Editor
MSc Zoology-I

Sri Guru Nanak Dev : An Environmentalist

Sri Guru Nanak Dev Ji, the founder of Sikhism and first Sikh Guru, associated himself continually with religious men and spent much time in 'communing with nature, with his own soul, and with his Creator'. He was popularly credited with madness as a nature-lover, and in his writings he always inspired people to look at the nature as the divine presence of the Creator and to form a loving relationship with it. His writings (Compositions; Bani) included in Sri Guru Granth Sahib Ji (SGGS), are full of praises of nature and the Creator.

Guru Nanak's writings, in the form of 974 spiritual hymns comprising the Japji Sahib, Asa di Var, Bara Mah, Sidh Gosht and Dakhni Onkar were incorporated in the 'Guru Granth Sahib' ([http:// www . sikhiwiki . org / index . php/Guru_Nanak](http://www.sikhiwiki.org/index.php/Guru_Nanak)).

His First Composition Bara Mah Tukhari 'ਤੂੰ ਸੁਣਿ ਕਿਰਤ ਕਰੰਮਾ ਪੁਰਬਿ ਕਮਾਇਆ ॥ ਸਿਰਿ ਸਿਰਿ ਸੁਖ ਸਹੰਮਾ ਦੇਹਿ ਸੁ ਤੂ ਭਲਾ ..... (SGGS Page 1107, Line 1 to Page 1110, Line 1) is a 'Calendar Composition' based on the 12 months of a year, and is replete with zenith of lyrical and poetic splendour and a deeper recognition of nature as a guide/guru. ([http://www.sikhiwiki.org/ index .php/ Bara_Maha_Tukhari](http://www.sikhiwiki.org/index.php/Bara_Maha_Tukhari)).

His Shalok in 'Japji Sahib' 'ਪਵਣੁ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ ਮਾਤਾ ਧਰਤਿ ਮਹਤੁ... (SGGS Page 8) shows his deep concern towards nature. He says 'Air is our Guru, Water is Our Father, and the Earth is Our Mother'. They give us life; we sleep in their laps night and day, so we should not spoil them." Snatam Kaur (Musician and Singer, USA) stressed on the first line of the Shalok very seriously and her song "Ras" called Earth Prayer, combines the line "ਪਵਣੁ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ ਮਾਤਾ ਧਰਤਿ ਮਹਤੁ ॥ with a beautiful English poem she has written honouring the planet.

ਆਪੇ ਸਚੁ ਕੀਆ ਕਰ ਜੋੜਿ ॥ ਅੰਡਜ ਫੋੜਿ ਜੋੜਿ ਵਿਛੋੜਿ ॥ ਧਰਤਿ ਅਕਾਸੁ ਕੀਏ ਬੈਸਣ ਕਉ ਥਾਉ ॥ ਰਾਤ ਦਿਨੰਤੁ ਕੀਏ ਭਉ ਭਾਉ ..... (SGGS, Page no. 839). The God (SatPurush) has Himself created the entire nature with His own hands. He Himself created the egg, broke it, and then 'Jyoti Niranjana' came out of it. That same Supreme God created the five elements, earth, sky, air, water etc. for all the living beings to reside in. He Himself is the witness of the nature created by Him. Nobody else can give the correct information.

ਪਹਿਲਾ ਪਾਣੀ ਜੀਉ ਹੈ ਜਿਤੁ ਹਰਿਆ ਸਭੁ ਕੋਈ (Asa Di Var; SGGS Page 432) .... Means that there are living beings even in water and if we spoil the water then those living beings that live in the water, they will die and the people who drink water, they will also be harmed so we should not pollute the water."

Guru's wisdom of believing that all humans have an intrinsic sensitivity to the natural world, where water, air, land, forests, and biodiversity remain vibrant and serves as living systems for our generation and future generations.

For Sikhs, the guiding principles regarding the environment would be to live simply in this world, to respect the nature that God has created and to continue to work towards equality by equally sharing all resources. A growing number of Sikhs understand and apply these principles to the question of looking after the environment in a variety of ways: Focusing on trying to repair the damage that humans have done to the environment, Challenging all Sikhs to support all environmental programmes, especially those which use recycling, clean and renewable energy supplies and locally grown food sources, Ensuring that people around the world have access to clean water as the source of life that brings food for both humans and animals - it is a good symbol for the whole environment and the interdependence of creation, Teaching that all lifestyles should be based on sharing the world's resources fairly and a simple lifestyle allows this to happen more easily and working to ensure all forms of exploitation of people and of resources are ended, and that a lack of social justice is the underlying root problem that is reflected in the misuse of the environment. The President of 'EcoSikh' (a Global Sikh Environmental Initiative; web portal www.ecosikh.org), Dr Rajwant Singh, has emphasised 'Planting of Trees' as the best way to celebrate 550th birth anniversary of Guru Nanak Dev Ji. He appealed to all Sikh institutions, Gurudwaras, and Colleges and Punjabi Organizations all across the world to take up this noble initiative of planting trees in their respective locations so as to remediate threats of climate change and deterioration of the natural environment.

Dr Harpreet Kaur
Assistant Professor
PG Department of Zoology
Jagdeep Singh
(MSc Zoology II)
Iva Patyal, (MSc I)

Sikh Environmentalists

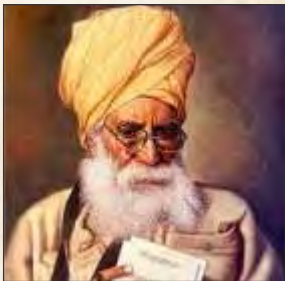
Sant Balbir Singh Seechewal

Sant Seechewal Cleaning Kali Bein

Justice (Retd) Kuldeep Singh

Bhagat Puran Singh
(1904 - 1992)

- Sant Seechewal has earned sobriquet 'Eco Baba of Punjab' and 'Punjab's Green Crusader' for his relentless service in improving environment of Punjab.
  - He hails from Village Seechewal, Shahkot, Jalandhar District, Punjab; and Heads Nirmal Kuteya, a sect which propagates the oneness of Nirankar (formless) God and Ek Onkar Charitable Trust.
  - He has combined his assiduously cultivated self-help philosophy with the environmental essence of the Gurbani.
  - He has spearheaded an anti-river pollution campaign in Punjab, and has resurrected the 110-miles long Kali Bein rivulet (which originates in Hoshiarpur district and merges in Beas after traversing a distance of 160 km). Besides cleaning and beautifying Kali Bein, he has set up sewage treatment facilities in around five dozen villages. He has also been taking care of Sultanpur Lodhi Railway Station.
- [Shri Guru Nanak Dev ji, the founder of Sikhism, had bathed in the rivulet during his over 14-year long stay in Sultanpur Lodhi, a town in Kapurthala district about 13 km from Seechewal]
- He received Indian Civilian Award 'Padma Shri' in 2017 from Govt of India and 'Hero of Environment' by TIME Magazine. He is Member of Punjab Pollution Control Board.
  - Former Indian President late A P J Abdul Kalam was a big follower of the Seechewal Model of Sewage Treatment and visited the village in 2006 and 2008. In August last year, Union Minister for Water Resources Uma Bharati also visited the place to see whether she could replicate the model for Ganga.
  - S Kuldip Singh is an Indian attorney and a former judge of the Supreme Court of India.
  - Justice Singh devised the "Precautionary Principle" and the "Polluter Pays" principles. He asked all the High Courts to set up "Green Benches" to tackle local ecological hazards created by industries.
  - He broke new legal ground in environmental law which earned him the sobriquet 'Green Judge'
  - Bhagat Puran Singh, born at Rajewal, Ludhiana, had an emotional attachment with the environment and the disabled people who were not supported by anyone.
  - He dedicated his whole life to the 'selfless service of humanity and Environment'. He worked tirelessly day in and day out for the welfare of the disabled and homeless people.
  - He loved the mother earth and kept removing all unwanted materials found on the roads throughout his life. He spread awareness about saving the environment through distributing free pamphlets, banners and books printed on recycled paper. He wrote articles and books on topics like Cutting of trees, Soil erosion and increasing Pollution.
  - He was awarded 'Padma Shri' by the Government of India in 1981, for his selfless service of Humanity and Environment. He was almost nominated to receive Nobel Peace Prize in 1990.
  - Pingalwara - The Home for Destitute, Disabled and Homeless, setup by him in 1947, is located at G.T. Road, Amritsar, Punjab. It is still running successfully under Dr. Inderjit Kaur, President, All India Pingalwara Charitable Society (Regd)
  - Bhagat Puran Singh Ji will always be remembered for his dedication for the disabled and love for the environment.

Environmental Health

There is general saying 'Sound Mind lies in Sound Body'. Although, it applies to mankind it stands equally for human environment as well. Environment is our life line or life support system. It broadly includes everything external to us and includes the physical, natural, social and behavioural environments. It impacts directly and indirectly our health and wellbeing. Environmental health is qualitative and examines the interaction between the environment and our health. It refers to aspects of human health (including quality of life) that are determined by physical, chemical, biological, social and psycho-social factors in the environment. Rather it affects whole biodiversity. This necessitates treading holistic approach so as to fully understand the various aspects of Environmental Health. Environment is not just a surrounding but an Environmental System. We have to be conversant with structure, functions and interactions of all the constituent elements of environment. Any change in one element will affect the whole system. These changes reached dangerous proportions with Industrial Revolution and introduced hazards which pose dangers to existence of life. Environmental hazards vary in their repercussions. Never the less natural safeguards are able to manage the quality of environment. Most important of this is curbing the anti-environmental human instincts. We have to patronise environment friendly activities and technology for sustainable development of our world. There are some fundamental principles applicable for environmental control such as isolation (separation by distance), substitution (substituting harmless substance with toxic one), shielding (use of barriers for protection while person is in close proximity to hazard), treatment (where other measures are not applicable) and prevention.

The quality of environment decides the quality of life. Rather than just absence of disease or infirmity we must follow concepts of 'Pure Water', 'Pure Food', 'Clean Air' and 'Clean Neighbourhood'. These would raise the level of Environmental Health and would also turn nature more beautiful.

Rajat Kumar Sabharwal
MSc Zoology-I

Green Thinking

Thinking Green means being aware of our interconnectedness with the world and reflecting on the unintended damage we cause to nature in the daily course of our lives. Thinking green leads to acting green - taking corrective action to make environmental responsibility a reality... (Swiss Approval International)

Green is synonym with vegetation or 'Greenery of Nature'. Extent of greenery exhibits environmental health. More greener the place healthier it is. A kind of thinking which enhances greenery; helps in reducing wastes and promotes ecofriendly actions and technology is called 'Green Thinking'.

Historically 'Green Thinking' was an initiative designed by 'Green Thinking Assembly' of Ontario, Canada in 2015 for a different purpose. It was meant for discussing benefits of Cannabis for medical purposes. But now this is applied to 'Ecofriendly Thinking' - for turning our earth greener and more beautiful with flourishing bounty of resources. In other words, a kind of thinking that enhances environmental quality and prolongs resources of earth.

Green thinking is a holistic approach, which combines traditions and modern technology. Imagine 'Zero Emission,

Zero Waste, Zero Water Discharge, Zero Emission, Zero Hazards', all of these are not possible without green thinking. So we have to start thinking green.

Green thinking can be at an individual level or as a group or even as an organisation. It generates a motive among people of the world to save the nature and shun activities that are harmful to nature. An industry that is keeping a check on the wastes that it is generating or on the material that it is producing so as to prevent harm from it to the environment is having a green thinking.

Green thinking has changed the world, as now more and more people think seriously for saving the environment. It has generated a spark among people which lead them to take actions like promoting recycling, proper disposal of garbage, waste management, tree plantation so as to nurture the surrounding environment and promote the agenda of green thinking.

Opinion and action of every single person matters in building a healthy environment. Change from actions of a single person might seem small but every small action matters. Others also learn and contribute. This is how green thinking spreads.

'Go Green' is an outcome of green thinking. 'Green Buildings', 'Green Solutions', 'Green Benches', 'Green Fuels', 'Green Technology', 'Green Packaging', all resonate the Green thinking. So turn a 'Green Hero', even your small actions would matter most to make this world worth living.

Be a proud follower of Green Thinking.

Sahil Paul

BSc (Medical)-II

Environment Protection: I Can & I Shall

Climate change is one of the most important problems of our time. Human evolution came with the capabilities of one species to change the environment. Specially, with the explosive advent of industry and technology in last 200 years or so, to offer better resources, commodities and transport mechanisms for the human race, the green planet has experienced more changes than ever before. Most of these environmental changes are drastic, dangerous and permanent. The threat of disasters not only puts our future in jeopardy but also is the major cause of extinction of the biodiversity we humans took for granted. Now the major question is what can we do to save the earth from these changes.

The first answer that comes to us is "helplessness". We feel that it is the responsibility of the government to take actions and bring regulations and implement rules so that this huge problem can be tackled. Governments on the other hand also hesitate to take step, as, ruling party changes frequently on the basis of offering the solution to increasing demands for new jobs, resources and comforts. However, this helplessness is not the answer that we can offer to our future generations. Each one of us has to shoulder the responsibility to change the environment for a better tomorrow. It is true that we cannot control the smoke coming from factories but we can control the smoke emitted from our own agricultural fields or our vehicles and homes. Choosing the better fuel or an environment friendly vehicle may cost a sacrifice on some other front but we need to prioritize our environment. We may not be able to stop the indiscriminate extraction of ground water but we can stop wasting it. The environmental awareness programs may be boring to attend but we need to make ourselves more aware in order to make small changes in our lifestyles that will stop us from adding straws on the camel. The earth is currently the home for 7.7 billion (December, 2018) of us. Every extra mile we each walk to recycle, to dispose our garbage properly, to use water judiciously or to plant a new tree will be our effort to save the environment.

A better future is not someone else's responsibility, it is our own responsibility and we should take it with utmost pride and sincerity. The faith "I can" and the oath "I shall" will enable us to do our bit for the earth and together "we" can secure a better future for generations to come.

Dr Ruchira Sen

Assistant Professor

PG Department of Zoology

Hydroxyl: A Miracle Atmospheric Detergent

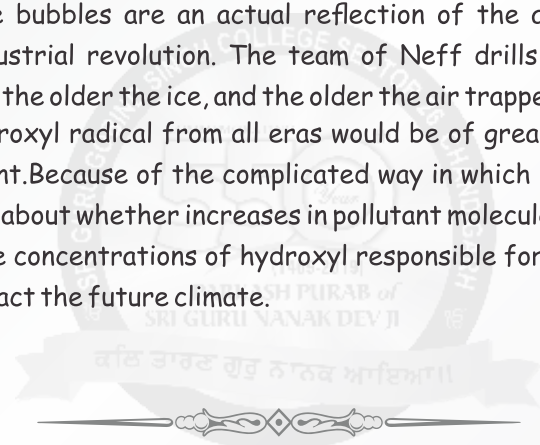
One always ponders on what happens to tonnes of poisonous gases that are being hurled at nature through the perilous activities of mankind. If one comes to think of it, every atmospheric phenomenon has a certain 'surge and plummet'. Scientists have unravelled the mystery surrounding this enigma. The atmosphere has self-cleansing capacity that can be attributed to the presence of some miracle molecules.

One of these molecules is hydroxyl (-OH) radical, that one has often come across as a pupil while studying organic chemistry. Hydroxyl is a fleeting product formed by the reaction between atmospheric ozone and water vapour in the presence of sun's ultraviolet rays. It is highly unstable. In order to achieve stability, it combines with the nearest available molecules; in some cases, pollutants like carbon monoxide and methane.

The reaction of hydroxyl with such pollutant molecules initiates a chain reaction that is able to pull more and more such pollutants and convert these into harmless products that are simply washed down. In a nutshell, hydroxyl acts as a natural detergent for the earth's atmosphere.

The study of role of hydroxyl in the atmosphere is pivotal in the analysis of future climatic models and their fate due to the load of emissions on them. As per research conducted on Antarctic snow by Peter Neff (glaciologist) and colleagues of University of Washington, the layers of snow packed over various ages have small bubbles of air trapped inside them. These little bubbles are an actual reflection of the atmospheric composition of various centuries, viz., pre- and post-industrial revolution. The team of Neff drills down into the ice to find out this composition. The deeper one drills, the older the ice, and the older the air trapped inside of it.

Knowing the concentration of hydroxyl radical from all eras would be of great significance for developing future models for sustainable development. Because of the complicated way in which hydroxyl interacts with greenhouse gases, current hypotheses conflict about whether increases in pollutant molecules in the atmosphere would increase, decrease, or have no effect on the concentrations of hydroxyl responsible for breaking them down. This may help scientists predict emissions to impact the future climate.

Dr Saranjeet Kaur
Assistant Professor
PG Department of Zoology

Environment Crossword Quiz

1	2	3					4		
5					6			7	
	8					9			
	10					11			12
		13							
14									
15									
16									

Across

1. First Name of Green Judge of India (6)
8. First Word of Kind of Rain that Damaged Taj Mahal (4)
9. First Word of the Term which Keeps Checks on Population (4)
10. First word of the Name of Book with List of Endangered Animals (3)
13. Cocktail of Smoke and Fog that is formed in Atmosphere (4)
14. Region of Earth having atmosphere with Ozone Holes (10)
15. First Word of Name of Novel by Rachel Carson (1962) : DDT Effects (6)
16. Surname of a famous leader from Gharwal associated with Tree Hugging Movement (8)

Down

2. Rays Causing Skin Cancer (2)
3. Indicator of SO2 Pollution of Air (6)
4. City where Methyl Isocyanate Leakage Caused Deaths (6)
5. First Name of National Park having Asiatic Lion (6)
6. Country with One Couple One Child Policy (5)
7. World's First 100 % Solar International Airport of India (6)
11. Last Name of Environment Lawyer from India (5)
12. Village Location of Zoological Park close to Chandigarh (5)

Dry Leaf Burning: A Malpractice

'Dry leaf' burning and 'Parali or stubble' burning are age old malpractices of Indian subcontinent for easy disposal. Dry leaf burning by gardeners and sweepers on roadside is a common site. Parali burning is resorted to by farmers to clear the fields of leftover plant parts following harvest, for the next crop. Both of these practices have negative environmental and public health consequences. We as a common man always took dry leaves and parali as waste, and never thought these to be nutrient rich and a source of fertilizer for the soil which produced them. However, for extra effort and labour required, gardeners and farmers find Dry Leaf and Parali burning as an easy and economical practice.

Presently we will focus on dry leaf burning only. Scientists have found dry leaves to serve many functions. They form a cover (mulch) on the soil around plants to reduce loss of soil moisture, suppress weeds and also create heat insulation for roots particularly in winter.

In addition to nutrient loss, the gaseous emission and smoke can have short-term and long-term ill effects on environment and health of people. Smoke not only reduces visibility but tarnishes beauty of nature. The gaseous emission and particulates cause irritation of eyes, nose and throat, coughing, suffocation and variety of respiratory ailments. Children, aged and asthmatic people feel the brunt most. Besides, benzopyrene, a potent lung carcinogen can prove to be fatal.

So what do we conclude from above: better, let these fallen dry leaves stay around plants. If their quantity is high, particularly during autumn, then best choice is to go for their composting. So instead of waste, dry leaves can be turned into fertilizer. There is also a dire need to sensitize gardeners, sweepers and farmers on the harms of dry leaf burning.

Strict application of laws prohibiting dry leaf burning and imposing fines and rigorous punishment to defaulters can help in getting rid of this malpractice.

Dr Seema Sood
Dimple Goel
Assistant Professor
PG Department of Zoology

Swachh Bharat Abhiyan

Swachh Bharat Abhiyan (SBA: Clean India Campaign in English) or **Swachh Bharat Mission (SBM:** 'Clean India Mission' in English) is a nation-wide campaign in India for the period 2014 to 2019. It was officially launched on 2nd October 2014, at Rajghat, New Delhi by Prime Minister Narendra Modi. Though, the Govt. of India launched the "Total Sanitation Campaign" in 1999, which was then renamed by the then Prime Minister Manmohan Singh as "Nirmal Bharat Abhiyan", but was not as successful as Swachh Bharat Mission. The Prime Minister Narendra Modi, took broom himself to clean the road in order to inspire every citizen of country.

It is India's largest cleanliness drive involving three million government employees and students from all parts of India covering 4,041 cities, towns, and rural areas.

It is aimed to clean up the streets, roads and improve and create sanitation infrastructure of India's cities, towns, and villages. The objectives of Swachh Bharat Abhiyan include eliminating open defecation (through construction of

household-owned and community-owned toilets) and establishing an accountable mechanism of monitoring toilet use.

In India, 1, 17,000 children under five years of age die every year due to diarrhoea. The mission aims to achieve an "open-defecation free" (ODF) India by 2 October 2019, the 150th anniversary of the birth of Mahatma Gandhi, by constructing 90 million toilets in rural India at a projected cost of Rs 1.96 lakh crore. It would be a benefitting tribute to the Father of the Nation to help the nation in reducing the number of persons who openly defecate from 550 million to fewer than 150 million by 2018. The mission will also contribute to India realising Sustainable Development Goal 6 (SDG 6), established by the UN in 2015.

The mission has two wings: **Swachh Bharat Abhiyan - Gramin**, which operates under the Ministry of Drinking Water and Sanitation; and **Swachh Bharat Abhiyan - Urban**, which operates under the Ministry of Housing and Urban Affairs. As part of the campaign, volunteers, known as Swachhagrahis, or 'ambassadors of cleanliness', have promoted indoor plumbing and community approaches to sanitation (CAS) at the village level. Other non-governmental activities include national real-time monitoring and updates from non-governmental organizations (NGOs) such as The Ugly Indian, Waste Warriors, and SWaCH Pune (Solid Waste Collection and Handling) that are working towards its ideas of Swachh Bharat.

Anybody can participate in the campaign anytime. One is simply just required to take photographs of 'garbage littered places' - 'before' and 'after' cleaning and uploading them on Social Media like Facebook, Twitter etc. to familiarize and motivate other common people to do the same in order to fulfil the vision of clean India.

Aims of Swachh Bharat include : Proper disposal of garbage, Preventions of littering, Maintenance of good hygiene both inside and outside, Alleviation of breeding spots of mosquitoes and flies that spread diseases, Reuse and Recycle and Say NO to plastic

Involvement of Eminent Personalities

At the time of launching the mission, Prime Minister had nominated nine famous personalities for the campaign. They joined the campaign and nominated nine more people. Thus, the momentum has been built with people from all walks of life joining it. Eminent personalities such as Aamir Khan, Amitabh Bachchan, Kailash Kher, Priyanka Chopra and leading sportspersons like Sachin Tendulkar, Sania Mirza, Saina Nehwal and Mary Kom are part of the SBM

How far We Have Come

Sikkim, Himachal Pradesh and Kerala are the three states that have been declared Open Defecation Free (ODF) this year. As per government data, over 58% of Indian households have become open defecation free. According to the Union Ministry of Drinking Water and Sanitation, Haryana, Uttarakhand, Gujarat and Punjab will achieve the ODF status.

Though the government is putting forward its best efforts, yet we have so far not received the desired result on the cleanliness front. There is need of an attitude change on the part of all citizens to fulfil the mission of a clean India in its true spirit.

एक कदम स्वच्छता की ओर

Rahul Kumar, Neha
Shahina Raushan Saikh
(MSc Zoology II)
Sapna
(MSc I)

Stubble (Prali) Burning: A Malpractice

Stubbles are the cut stalks of cereal plants, particularly paddy, left sticking out of the ground in the field after the crop has been harvested for grains. These are called 'Parali' in Punjabi. Stubbles are considered waste and pose hindrance in ploughing of the field for the next crop. Farmers find it easy, quick and economical to deliberately burn stubbles without uprooting and other crop leftovers in the open field itself so as to prepare the field for sowing next cereal crop (wheat). Though farmers have alternative of ploughing stubbles back into the soil or shred them into pieces and spread them across the field. But both alternatives are never practiced as are costly, time consuming and labour intensive. Even otherwise, if done can delay preparation of the field and sowing of next crop. Short gap of only 15-20 days between harvesting of paddy and sowing of wheat is another deterrent. Damp weather can also delay harvesting of paddy, to further narrow the gap period. For these reasons, stubble burning is a common agricultural practice.

Stubble burning has several advantages - quickly clears the field and is cheap, kills weeds, including those resistant to herbicides, kills slugs and other pests, reduces nitrogen tie-up, etc. But, it has several environmental and health implications also. Harmful effects include- loss of nutrients, air pollution from smoke and CO₂, poor visibility and increased incidences of road accidents, damage to electrical and electronic equipment from floating threads of conducting waste, risk of fires spreading out of control, eye irritation, suffocation and respiratory diseases like bronchitis, asthma; effects on life of animals, birds, insects above and below ground.

Stubble burning has a mixed prevalence in different parts of the world. It is banned in England and Wales, but due to resurgence of herbicide resistant weeds, farmers are campaigning for its return. In Australia, though not a preferred option but is recommended in specific situations with advisory of 3 metres break around burn off. It is fairly common in United States and France; and many incidences of fires are on account of this. Stubble burning is allowed by permit in some Canadian provinces. Although, it has been banned in China, but, still continues unabated. Similar situation is observed in Northern India. Despite declaration of whole Punjab as Pollution Control Area in 1988 and imposition of ban way back in 2013 by the Punjab Pollution Control Board, the practice of stubble burning is still widely practiced.

In Northern India, including Delhi- the National Capital Area, episodes of suffocating smog and poor visibility are quite common during October - November. The reasons can be traced to burning open paddy fields. From late September to early November every year, farmers burn over 35 million metric tons of crop residues after harvesting. Recently Delhi Government declared an air-pollution emergency for poor visibility on account of Smoke. Punjab has been sighted with over 330 incidents of crop residue burning while 701 incidents have been seen in Haryana.

Indiscriminate Open Field Burning has forced National Green Tribunal (NGT) to direct States of Delhi, Rajasthan, Punjab, Haryana and Uttar Pradesh to notify and take steps to check this harmful practice. Recently NGT (National Green Tribunal) slapped a fine of Rs. 2 lakh on the Delhi Government for not filing any action plan for providing incentives and infrastructural assistance to farmers to stop them from burning crop residue to prevent air pollution. NGT has also imposed fines ranging between Rs 2,500 and Rs 15,000 on farmers to prevent them from burning paddy fields.

Central Govt, State Govt and NGOs are now taking serious steps to keep checks on stubble burning. Recently, the Punjab Govt has booked two farmers of Longowal and Cheema Village.

Dr Swaminathan, a famous Agricultural Scientist, has also suggested several preventive measures for abandoning of this practice. Niti Ayog has recommended financial help to farmers for avoiding stubble burning.

In view of steps being taken by Central and State Govt, and awareness drives by NGOs this malpractice may soon be abandoned by Farmers for health of people and their own soil.

Dr A P Singh
Associate Professor
PG Department of Zoology

World's First 100 % Solar Powered Airport (Cochin International Airport)

India's Cochin International Airport, located in Cochi, in the southern state of Kerala is the first airport in the world to be powered entirely by solar energy.

It is the seventh busiest airport of India. To save mounting electricity bills and to become self sustainable unit, management of the airport [Cochin International Airport Limited (CIAL)] decided to go solar. From a small beginning it has turned out to be 100 % Solar Powered Airport in very short span. Rather, this Airport has turned a role model to be replicated not only by Airports across India and elsewhere but also for Sustainable Development of the World.

CIAL has created a 15 megawatt (MW) photovoltaic power station comprising of 46,150 solar panels laid across 0.18 square km (45 acres) near the international cargo complex. The plant has been installed by the Germany-based M/s Bosch Ltd. It feeds Surplus energy into the wider electricity grid.

This huge project costed around 66.64 Crore rupees (\$9.3 million), a sum the airport expects to save in less than six years of payoff by not having to pay electricity bills anymore. It is also estimated that the solar plant will avoid more than 3 lakh metric tons of carbon emissions from coal fired power plants over the next 25 years : and would be equivalent to planting 3 million trees.

CIAL has plans to double the solar power production to 28.8 MW within 2 years as a part of an ambitious expansion plan with three major projects already in construction stages. The first will come up over a 3.4 km-long (2.1 mi) canal near the airport, the second is through development of India's first solar carport roof utility plan and the third will use ground level panels on open space near the airport.

Cochin International Airport has been conferred with numerous awards and accolades. The airport achieved major international recognition in 2015 when it became the World's **First Fully Solar Powered Airport**. In 2017, it also became the first airport in the world to implement a solar carport, a parking bay with roof-top solar panels. The airport was selected as The **Best Non-Metro Airport in India** in 2016 by the Air Passengers Association of India. The airport has also won numerous awards for energy conservation, productivity and infrastructure. In July 2018, the airport was selected for the coveted Champion of the Earth Award, the highest environmental honour instituted by the United Nations.

Tanya Gangwani
Assistant Professor
PG Department of Zoology
Anjali Dandora, Parul
MSc Zoology

Energy Security: Energy-Climate Nexus

Energy Security is becoming an increasingly significant aspect of development in relation to issue of climate change. The latter is a change in the state of the climate that can be identified by changes in the mean and/or the variability of its properties, and that persists for an extended period, typically decades or longer; and can be natural or due to result of human activities (IPCC). This issue was previously at the backstage due to development backdrop, has now thrust itself to the forefront and demands an urgent solution. The longer we wait; the consequences will be darker, unexpected and expensive.

Due to the combustion of fossil fuels, greenhouse emission continues to grow and it is observed that it had led to increase in global average temperature. This has further complicated the situation by contributing towards rise in sea level, warming up of the oceans and increase in rate of ice-sheet loss.

Certainly, the present energy system is not sustainable and the world in order to tackle this problem should reduce current emission trends. Due to irrationality and destructivity of non-conventional fossil fuels, countries should explore multiple options for lowering greenhouse emission and to decarbonise their energy sectors.

Improving energy efficiency is one of the important measures that could be a move towards non-fossil energy systems. Stabilizing greenhouse gas concentrations in the atmosphere requires reduction of emissions from energy production and use, transport, buildings, industry, land use, and human settlements. Energy is and will continue to be a primary engine for economic development. It is central to achieving the goals of sustainable development. However, the exploitation of energy to propel the growth process of many nations comes with increasing costs of environmental pollution. So the concept of energy security needs to be changed to accommodate the damage caused to the climate by conventional energy sources.

Potentially, the most important environmental concern in the last decade relates to its impact on global change in weather, also known as global warming or the greenhouse effect. Climate change is the long-term, significant change in the patterns, glaciations and related aspects of the global climate system. One of the major problems facing humanity in terms of achieving sustainable development is climate change.

It is a global commons problem; so international cooperation is the key for achieving mitigation goals, as mitigation efforts in one sector determine the needs in others (which will contribute to sustainable development). Climate change is a threat to sustainable development. Nonetheless, there are many opportunities to link mitigation, adaptation through integrated response. Both climate change and energy security are global concerns in 21st century, so partnerships and cooperation are essential for successful implementation of energy policies. Renewable Energy can help decouple the relation between increasing energy use and growth of Green House emission.

Reema Duggal
Assistant Professor
Department of Political Science

Earth Prayer

Pavan Guru Pani Pita Mata Dharat Mahat (Repeated) ...

Let us hear once again, the song of the mountain.

Let us know the Great Giver by the journey of the river.

Let us feel the vast ocean and cause us to motion, to love with our love.

For our love, we shall rise above.

To love with our love For our love, we shall rise above.

Let us care about each other.

See the earth as our mother.

May we serve the world with love and rise above our hatred and greed.

We shall fill the need to love with our love; for our love.

We shall rise above.

To love with our love; for our love. We shall rise above

Snatam Kaur
Musician and Singer from USA

(visit : <https://www.youtube.com/watch?v=ULd-q9JX4X4>)

Environment Crossword Quiz Solution

Horizontal		Vertical	
1	Kuldip (Singh)	2	UV (Rays)
8	Acid (Rain)	3	Lichen
9	Food (Chain)	4	Bhopal
10	Red (Data Book)	5	Girnar (National Park)
13	Smog	6	China
14	Antarctica	7	Cochin (International Airport)
15	Silent (Spring)	11	Mehta (M.C)
16	Bahuguna (S.L.)	12	Chhat (Village)

Contents

<i>Editorial</i>	130
<i>Technology, The New Age Ruler!</i>	131
<i>Incorporating Technology for Customized Learning</i>	132
<i>Clayodor</i>	133
<i>Blockchain Technology</i>	134
<i>Free Computer Education and Digital India</i>	135
<i>Self-driving Vehicles</i>	136
<i>Optimizing Search Engines</i>	137
<i>India's Own Microprocessor</i>	138
<i>SpiNNaker: The Brain Simulator</i>	139
<i>Elon Reeve Musk</i>	140
<i>Swift: Apple's Ace Language</i>	141-142
<i>My Parents and Social Media</i>	142
<i>They Said 'IT'</i>	143

Editorial

Information technology has transformed the world into a global village in the 21st century, breaching geographical and linguistic barriers. It has revolutionized communication and the flow of information right from inter-personal to international levels, besides opening a plethora of vistas of employment and research in India and abroad. Virtual reality, Artificial Intelligence, cyber warfare – these terms have gone beyond the realm of science fiction. Technology has become an integral and inseparable part of our lives, courtesy the Internet and smartphones. Reaching out to our fellow beings has never been so easy.

This issue of 'Agammi Jyot' is dedicated to the apostle of peace and brotherhood, Guru Nanak Dev, whose 550th birth anniversary celebrations are in progress. It

was the founder of Sikhism who envisaged the all-embracing concept of “one community, one God”.

Information technology has the potential to help us realise the Guru's vision. Indeed, IT has brought us closer in many ways. However, it has also given birth to new forms of hatred and enmity. Unfortunately, social media platforms and the electronic media are widely misused by vested interests who want to create a wedge between different communities and nations. There is a dire need to follow the Guru's teachings in letter and spirit by imbibing the edifying values of unity, charity and equality. Using the wonders of technology to make the world a better place and working for the common good would be the real tribute to the Guru.

Last but not least, my colleagues and students of the Department of Computer Science deserve appreciation for condensing their vast knowledge into informative and insightful articles. They have written on a range of topics, from Artificial Intelligence, Blockchain technology to Search Engine Optimization.

Happy reading!

Manbir Sandhu
Assistant Professor
PG Department of Computer Science

Technology, The New-Age Ruler!

A branch of computer science, Artificial Intelligence is the ability of a digital computer to perform tasks associated with intelligence, involving intellectual processes, human characteristics, reasoning ability and learning from past. It is here to put back humans adeptly. It provides capability to a piece of equipment to perform functions that are normally associated with human intelligence, such as reasoning and optimization learnt through experience. Or it may also be defined as the ability of a computer or other machine to perform those activities that normally requires some thought process. Every day we face hurdles, problems or challenges which other than experience and knowledge require a calculated structured approach to be solved. And of course a machine is always more precise in computation and analysis than the vague human interpretations. Moreover humans are limited in their abilities by tiredness, loss of memory, fatigue and a limited life expectancy. All these are easily given away when it comes to technology. So the experience and expertise can well be recorded and preserved for ever. Technology has grown multifold over the past 20 years changing the way people think, perceive and behave, across the world. Technology brings in gentle and constant force for more predictable outcomes, unmatched by our manual maneuvers. Advanced algorithms generate the optimal path for greater achievements with features being developed on principles of advanced simulation to better control movements for optimized outcomes.

Now, during the transition days, we are happily letting the machines take over, be it our smart kitchens appliances like e-juices and smart refrigerators, to intimate us of the expiry dates, fuzzy washing machines which decides not to wash some specific cloth material, automated record keeping, health statistical analysis, planning personal holidays, the calorie burns and step counts, retina authorizations, route indicators, self-driven cars and many more innovations. Technology has actually integrated in our lives on all fronts, changing lives every second, even penetrating human body. This ubiquitous thing is the new-age ruler, after all we are embedding thought-process into it.

Gurpreet Kaur
Associate Professor & Head,
PG Department of Computer Science

Artificial intelligence will reach human levels by around 2029. By 2045, we will have multiplied the intelligence, the human biological machine intelligence of our civilization a billion-fold.

Ray Kurzweil

Incorporating Technology for Customized Learning

An effective learning environment provides a support system for both the learners as well as those responsible for imparting learning. The learning environment comprises of the delivery system as to how the learning is imparted as well as the tools used for the same. The factors responsible for affecting the individual's learning process include: Motivation, intellectual ability, prior knowledge, the attention span during the learning process and the teaching abilities of the instructors. Specifically, learning in the context of education results in acquisition of knowledge and specific skill set by any individual. The availability of the Internet and its subsequent use in education system is playing a significant role in changing the learning environment. The learner today looks for customized, self-paced, on-the-go delivery of content at the point of need with possibility of sharing and flexibility of convenient time frames for learning process. From the traditional teacher centric lecture based system with teacher being the sole expert and learners being either passive recipients of contents provided by the teacher, the shift has been towards a learner-centric environment. The internet and tools available in the form of computing devices and connectivity enable involving technology in the learning process, thereby facilitating both the teacher and the learner in improving their knowledge and skill set through a continuous learning process. Various types of technology based learnings have evolved over the years: E-learning, M-learning, U-learning and H-learning.

E-learning utilizes electronic tools and technologies to provide access to education by delivery of instruction through the use of electronic devices to either an offline or online learner. In its initial phases of development, E-learning did not involve any human interaction. With evolution in communication technologies, the concept has moved towards an interactive learning environment which cuts across time zones and geographical spans. M-learning or mobile learning is an extension of e-learning. It involves creating learning content as well as its delivery through the use of mobile portable computing devices with embedded systems, like PDAs, palmtops, smartphones, tablet PCs, user interfaces and infrastructure of services. The integration of e-learning and m-learning results in allows personalization and customization of a learner's requirements. The mobile tools having embedded technologies and the communication connectivity which makes it possible for the content to follow the learner giving rise to "anytime and everywhere learning" ubiquitous learning known as U-Learning. U-learning may involve real-time interaction among peers as well as among the learner and the teacher through online mediums.

However, not all learners can sustain solely on pure self-learning or self-paced learning. Some learners, though may make use of technology based learning, yet need some face-to-face instructor help also. For such learners, hybrid learning - which is a blend of traditional learning and U-learning, helps to create a coordinated interactive educational system designed to achieve high academic quality. The teachers become facilitators of a learner-centric environment by balancing the classroom-based group learning with the online learning possibilities thereby increasing the levels of learning. Learning mediums may be asynchronous as well as synchronous. Asynchronous learning mediums include e-mail, video mail, voice mail, video-on-demand, online discussion forums, blogs, messaging. Synchronous mediums include interactive audio-video conferencing, live chat sessions, collaborative groupware. Virtual laboratories, presentation tools, digital library access, web learning modules etc. can be used in both the asynchronous and synchronous learning environments. Hybrid learning (H-learning) or blended learning environments provide the best platform for transition from traditional classroom setting to U-learning. However, the success of H-learning depends upon customization of content to suit the needs of individual as well as group-based learners.

Dr Preet Kanwal
Associate Professor
PG Department of Computer Science

Clayodor

Clayodor is a term which currently has a proliferated use around the world and is vastly discussed in various computer seminars. This term is a combination of two words -- clay and odour -- which almost defines its disparate behaviour. It is a malleable substance which transmutes its smell based on divergent shapes made by permuting the shape of clay and placing it on it. But how does it do it and how is it related to technology? The answer is simple yet amazing. The clayodor works on the principal

of piezoelectricity, which can be defined as the electricity produced in solid crystalline substances in response to the applied mechanical stress on the pressure sensing mat that is integrated with machine learning algorithm which distinguishes and identifies shapes. The machine is composed of the piezoelectric transducer, comprising multiple small discs connected to containers filled with scented liquids, which converts the electric energy produced by the squeezed clay into a mist. When a signal is received, the corresponding disc starts to undulate at a high frequency, which turns the liquid into vapour. In the above case, pressure exerted, acceleration, strain, force applied on the mat is converted into the aromatic mist of the appropriate clay smell, but the bad part is that the smell is transient. If the device is yoked to a computer, the smell can be transmitted across long distances. The interesting thing to know is that it even ascertains the colour of the clay kept on it.

In the near future, such aroma-oozing machine would even convert currently used smartphones into smell-based phones. This impeccable combination of pressure sensing and scent-composing technology in this prototype allowed the exploration of the possibility of fine-grained navigation through different smells via tangible interaction. Currently, the device is not well-confederated. However, the experts envision that clayodor will be a material consisting of voxels comprehending tiny pressure sensors and scent-releasing discs because each of the hardware modules can be easily reduced to small sizes. The next step towards this vision is to make modular blocks consisting of those hardware modules.

Khushwant Kaur

Assistant Professor

PG Department of Computer Science

Blockchain Technology

Blockchain is an inventory of data called blocks, which are combined with each other using cryptography. These blocks consist of cryptographic hash of previous block, a timestamp and transaction data. Earlier the blockchain was called as hash tree or Merkle tree data structure which helped in verifying data between computer systems as well as ensures that while data transfer the false data has not been sent. The main function of Blockchain is to preserve and prove the integrity of data which is being shared.

Blockchain offers a path for untrusting parties to reach consensus on a common digital history. The common digital history is a major element because digital assets & transactions could be easily duplicated/faked. Blockchain technology solves this problem without using any intermediary.

The working of blockchain technology can be explained with the given points:

- The main components of blockchain technology are called transactions and blocks; the record of all the data exchanges is called as “ledger”, and each data exchange in turn, is a “transaction “. Every verified transaction is added to the ledger as a “block”.
- A decentralized system is used to verify each transaction through a peer-to-peer network of nodes.
- Once verified, the new transaction is added to the blockchain and cannot be altered or changed retroactively.

Types of Blockchains

A **public** blockchain has absolutely no access restrictions. With an internet connection anyone can send transactions to it as well as become a validator i.e., participate in the execution of a consensus protocol. Some of the largest, most known public blockchains are Bitcoin and Ethereum.

A **private** blockchain is authorized. One cannot join it unless invited by the network administrators. User access is restricted.

A **consortium** blockchain is usually semi-centralized. It, too, is authorized but instead of a single company controlling it, a number of companies might each operate a node on such a network.

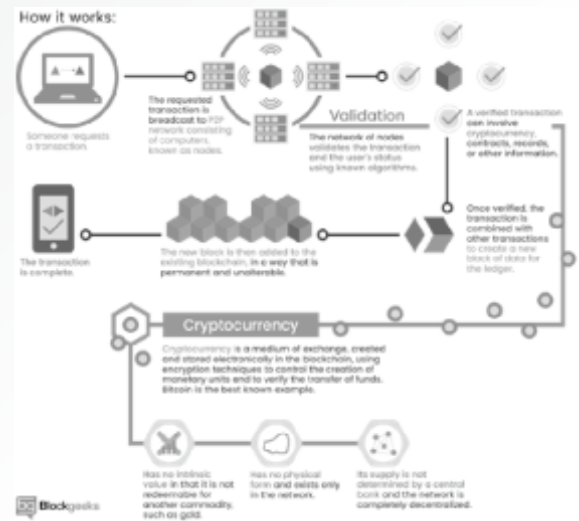
Unique uses of Blockchain Technology

A couple of immediate use cases come to mind :

Land title : It is useful for everyone to have access to a decentralized source of record saying who owns a given piece of land. Geo-political factors along with environmental factors may redistribute land unfairly but blockchain technology could keep the records intact.

Virtual Reality: If a virtual world is created say for any number reasons — blockchain technology could allow users to purchase and own pieces of that virtual world. You can have a look at Decentraland for more information on how's its being used.

Identity Establishment: Even if government/state fails to provide the evidence of one's identity, blockchain technology will help the people from never losing their identity. The issues like large scale migration, refugee settlement could undergo a sea change.

Purnima

Assistant Professor

PG Department of Computer Science

Free Computer Education and Digital India

On August 20, 2014, the Digital India programme was approved by the Union Cabinet under the leadership of Prime Minister Narendra Modi. The programme seeks to transform India from a predominantly rural agrarian society to a digitally empowered knowledge economy.

The programme has been envisaged by the Department of Electronics and Information Technology (DeitY) and includes all current schemes being run by the Telecom Department, Rural Development Ministry and DeitY. Some important schemes which provide free education to the needy and poor people are:

NDLM (National Digital Literacy Mission)

NDLM has been initiated with a vision to empower at least one person per household with crucial digital literacy skill by 2020. This is expected to touch the lives of more than 250 million individuals over the next few years. NDLM started 2 level courses: Level 1: Appreciation of Digital Literacy; Duration: 10 days or 20 hours; Level 2: Basics of Digital Literacy; Duration: 20 days or 40 hours

PMGDISHA (Pradhan Mantri Gramin Digital Saksharta Abhiyaan)

The scheme would empower citizens in rural areas by training them to operate computers or digital access devices, send and receive e-mails, browse Internet, access government services, search for information, undertake digital payments etc. and hence enable them to use Information Technology and related applications, especially digital payments, to actively participate in the process of nation-building.

Eligibility criteria: Nominated digitally illiterate person from every eligible rural household; Age: 14 to 60 years; Course duration: 20 hours; Fee: Nil

Digi Dhan Abhiyan

The Ministry of Electronics and IT has started a campaign to promote cashless transactions. The campaign called Digi Dhan Abhiyan which enabled every citizen, small trader and merchant to promote digital payment in everyday financial transactions. Under the Digi Dhan campaign, the ministry has launched a free air channel called DigiShala, which imparts information in rural and semi-urban areas on the digital payment ecosystem.

The ministry has also launched a website —cashlessindia.gov.in— to promote awareness about digital transactions. The website is a repository of information on initiatives in digital payment methods.

PMKVY (Pradhan Mantri Kaushal Vikas Yojana)

It is the flagship outcome-based Skill Training Scheme of the Ministry of Skill Development & Entrepreneurship (MSDE). This Skill Certification Scheme aims to enable and mobilize a large number of Indian youth to take up skill training and become employable and earn their livelihood.

The scheme also needs to be aligned to complement all other missions of the government like Make in India, Digital India, Swachh Bharat, and Smart Cities. It is applicable to any candidate of Indian nationality who is unemployed or a school/college dropout.

Base cost: The per-candidate cost for different sectors will be Rs 28.9, Rs 34.7 or Rs 40.4, as per the training in various job roles/sectors defined in three categories.

Together, these schemes are playing a crucial role in realizing the dream of Digital India.

Anuradha Saini
Assistant Professor
PG Department of Computer Science

Self-driving Vehicles

Artificial Intelligence (AI) has become the most significant technology these days. AI is simply an automated decision made by the computer which best satisfies the requirement, without any human intervention. It is used in a wide range of applications such as self-driving vehicles, automated endorsements, computer interpretation and signature credentials.

The recent use of AI has been seen in self-driving vehicles or autonomous

vehicles (AVs). The AI-powered vehicles will reduce the travelling time from hours to minutes in overcrowded cities. These will also reduce the labour cost, lessen traffic jams, reduce pollution and fuel consumption, smoother rider experience, no tiredness due to driving, no parking hassles, a boon for the disabled people and will also be more safe, accurate and reliable than the normal vehicles. In July 2018, the first electric driverless racing car (Robocar) finished a 1.8-km track using its navigation system and AI at the Goodwill Festival of Speed, England.

As every other invention, self-driving automobiles also have their associated pros and cons. These vehicles are more expensive and computer-oriented. Even a minor computer malfunction may cause a serious problem than caused due to a human error. Hackers are a security threat to the driverless vehicles as they may affect or control any car's operation. Inability to understand human signs on roads, lack of interaction in case of an accident or crime, ethical, privacy and security concerns and upgradation of road and transport infrastructure are key issues that need to be addressed successfully before the implementation of this technology.

Indian automotive companies like Tata and Mahindra are working towards these autonomous vehicles despite the existing challenges of poor road and transport infrastructure, apprehensions of the Indian government about unemployment due to automation and the lack of appropriate laws to allow even testing of AVs in India. However The Motor Vehicles (Amendment) Bill 2017 has proposed testing yet it has not been put to practice and requires detailed changes and regulatory framework to permit operation of AVs in India.

www.uk.businessinsider.com

Raj Shekhar

BCA-I

Optimizing Search Engines

Courtesy : www.techgenyz.com

In the contemporary era, Search Engine Optimization (SEO) plays a dominant role in every business. SEO has been adopted as the online marketing strategy. Currently, in the competitive market of every field, SEO plays a vital role in expanding the business.

One does not need permits, licenses, signage, utilities, liability, insurance, workers, cleaning services and much more. Everyone can set up his/her own business online by creating a website or a blog. Moreover, one does not need to buy any space for starting business. The only thing needed is a domain and hosting to start an online business.

The websites crowning Google pages make an excellent impression on the search engine. If one's website is on the toplist, it automatically makes an impact on the user about that brand. The more the list of pages and the contents in the top list of the search engine, the more famous is the brand.

Unlike old “methods” having advertising channels, which involved reaching out to the consumers, whether they wanted to listen to you or not, the latest methods focus on making it easy for your consumers to discover you when they require information.

On the flip side, it takes a lot of time for SEO to show results. Principally, a website takes, on an average, about three months to be in the Google ranking or to be on the first page of Google, thereby increasing the waiting time for ROI (Return on Investment).

Sometimes, it requires a lot of investment: SEO is not a completely “free” advanced showcasing device. You may probably wind up demanding and employing outside assistance to build some links and other SEO tactic exercises.

Veer
M Sc (IT)-II

India's Own Microprocessor

India's first microprocessor, Shakti has been designed by the researchers at the Indian Institute of Technology Madras (IIT-M). The microprocessor finds its application in low-power wireless systems and networking systems. The microprocessor which is at par with international standards will considerably reduce the dependence of India on imported microprocessors.

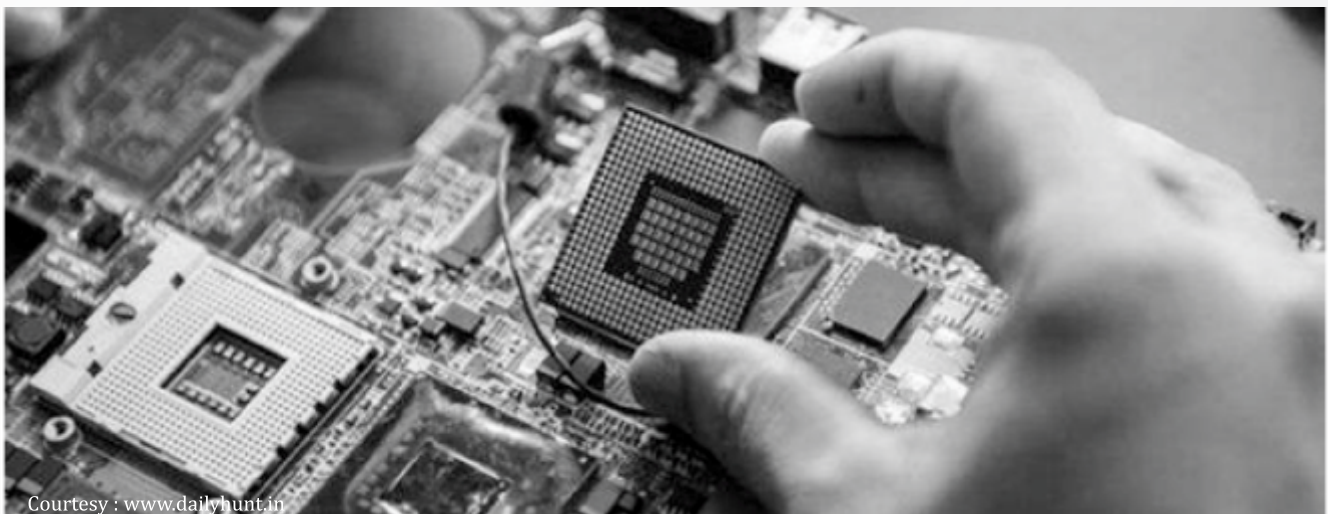
The Shakti family of processors was fabricated at the Semi-Conductor Laboratory (SCL), Indian Space Research Organization (ISRO) in Chandigarh, making it the first 'RISC V Microprocessor' to be completely designed and made in India.

The other crucial aspect of such an indigenous design, development and fabricating approach is reducing the risk of deploying systems that may be infected with back-doors and hardware Trojans. This development will assume huge significance when systems based on Shakti processors are adopted by strategic sectors such as defense, nuclear power installations, government agencies and departments. According to Prof Kamakoti Veezhinathan, Lead Researcher, Reconfigurable Intelligent Systems Engineering (RISE) Laboratory, Department of Computer Science and Engineering at IIT-M, the advent of Digital India has necessitated the need of customizable processor cores for several applications. SCL, Chandigarh has 180nm fabrication facility and hence it is crucial in getting these cores manufactured within the country.

The Shakti processor family targets clock speeds to suit various end-user application devices such as various consumer electronic devices, mobile computing devices, embedded low-power wireless systems and networking systems. With a large percentage of applications requiring sub 200 MHz processors, the current success paves the way to produce many hand-held and control application devices. In July 2018, an initial batch of 300 chips, named RISECREEK was produced under Project Shakti, that were fabricated at the multinational chip manufacturer Intel's facility at Oregon, USA, that successfully booted the Linux operating system.

This completely indigenous fabrication project is funded by the Union Ministry of Electronics and Information Technology. India has made a leap forward with this self-sufficiency in designing, developing and fabricating end-to-end systems within the country.

Roshan Horo
BCA-II

Courtesy : www.dailyhunt.in

SpiNNaker: The Brain Simulator

AI systems have been rapidly developed in the past decade with the use of deep learning, neural networks, and large computers to try and simulate neurons. Scientists and engineers are also keen to try and simulate the human brain to better understand how it works and why. Simulating the brain is no trivial task. It is very difficult to replicate the complexity of the human brain, which is why the SpiNNaker computer is important.

Courtesy : www.singularityhub.com

The SpiNNaker (Spiking Neural Network Architecture) machine, which was designed and built in The University of Manchester's School of Computer Science, can model more biological neurons in real time than any other machine on the planet. With about Rs 140 crore in funding, 20 years in conception and over 12 years in construction, it is the world's largest neuromorphic computer. The initial build of the supercomputer was started back in 2006. This supercomputer is equipped with a million processing cores and 1,200 interconnected circuit boards that together operate like the human brain. Each of its chips is having 100 million transistors and is capable of completing 200 million commands per second. It was finally switched on for the first time on November 2, 2018.

The SpiNNaker consists of 10 19-inch computer racks with each rack containing 100,000 ARM (Advanced RISC Machine) cores. This core density is achieved with the use of a custom IC (Integrated Chip) that contains up to 18 cores. Each board in a rack has 48 chips, which results in each board containing 864 processors. The cores are arranged in a hexagonal pattern with data transmission handled entirely in hardware. It is this topology that allows for the system to simulate 1 billion neurons in real time. The system uses ARM9 processors containing a total of 7TB of RAM and 57K nodes while each processor has an off-die 128MB SDRAM and each core has 32KB ROM and 64KB DTCM (Data Tightly-Coupled Memory).

SpiNNaker can also control a mobile robot called SpOmnibot, which uses the computer to interpret the real-time visual information from the robot's vision sensors and navigate towards certain objects while ignoring others.

With all its computing power, even with a million processors, it can only approach 1% of the scale of the human brain and that too with a lot of simplified assumptions. Nevertheless, it has massive potential in unleashing the secrets behind the working of human brain, pharmaceutical testing and robotics.

Simranjit Dhiman
BCA-I

Elon Reeve Musk

Elon Reeve Musk is the person who has influenced me the most (of course after my parents!). Simply a Brainiac, "Elon Reeve Musk, an entrepreneur and an investor is the founder, CEO, and lead designer of SpaceX., a company that aims to radically change the space technology and is working towards colonization of Mars and other planets

The co-founder of PayPal, Elon Reeve Musk, is also the founder of 'The Boring Company' which is

presently digging tunnels under the city of Los Angeles after Musk faced the terrible traffic of Los Angeles for 16 years. He has been inspired for the project by the difficult traffic of Los Angeles and the limitations of the current 2-D transportation network

Also, he is the brain behind the visionary travel solution Hyperloop, which consists of two massive tubes extending from San Francisco to Los Angeles. The pods carrying passengers would travel through the tubes at speeds topping out over 700 miles per hour. And yes, Hyperloop is soon believed to be coming to India.

Sky is the limit for this incredible man. He invented SpaceX to build rocket(s) to transport people from Earth to Mars. In spite of its extreme climatic conditions and having no water, there seems to be no convincing reason to not colonize Mars since it has a day about the same length as that of our planet Earth and has the water ice on its surface. Venus and Mercury being hot, make Mars an ideal target. .This project can turn out to be an important landmark in the human history that might ensure the survival of our species, improving the quality of life on Earth and growing as a multi-species in case of a third world war.

So what exactly is SpaceX doing? Advanced rockets and spacecrafts are designed, manufactured and launched by the company .SpaceX was in headlines in 2010 when it launched a payload into the orbit and it returned safely back to the Earth It was the first private company after the government agencies like NASA or Russia's Roscommon to complete such a mission. It was also the first private company to achieve the upright landing and recovery of the first stage of the Falcon 9 rocket in December 2015

The company is creating usable rockets which have been very successful for transporting satellites into space. Recently, the most powerful and biggest operational rocket in the world, The Falcon Heavy, has been tested by SpaceX. It also launched a Tesla car in the Test flight of Falcon rocket, and at the moment, the car is somewhere beyond Mars.

Musk's biography, is available on Amazon.in, and is an interesting read for students and entrepreneurs.

It sounds really cool, to be born on Earth and to die on Mars!

Courtesy : www.heraldnet.com

Thakur Bhanu Pratap Singh
BCA-II

Swift: Apple's Ace Language

Swift is a powerful, effortless programming language unfolded by Apple Inc., intended to work with Apple's Cocoa and Cocoa Touch Frameworks. It is just less than four years old, but has already become as popular as Objective-C language (Swift's forerunner) Swift is built with LLVM (Low Level Virtual Machine) compiler framework, which is an open source written in C++ and is designed for compile-time, link-time, run-time and idle-time optimization of programs written in any random programming language.

Key features of Swift Language

Interactive: Swift code-writing is interactive and exciting as its syntax is brief yet indicative. Its code is safe and produces software that runs as fast as lightning, because Swift is designed to associate programmer-friendly attributes with performance.

Concise syntax: Swift is envisioned to back many core ideas allied with Objective-C, the key benefit being its clean syntax, making it easier to read and write. An option in Swift can be realized in far more less code lines than required in the Objective-C. Also, the Objective-C requires to preserve two code files to enhance the code's build time and efficiency whereas in Swift, two files are compiled and implemented into a single code file.

Extensible Code: Swift also supports the concept of protocol extensibility. that can be applied to type structs and classes. Protocols define an outline of methods, properties and other requirements for a particular task or functionality.

Access Control: Swift facilitates five access control levels for symbols that contravene inheritance hierarchies. These are:

open: specifies that the class may be sub-classed exterior to the modules

public: directs the accessibility of a symbol from any module

internal: designates accessibility of a symbol within the comprising module

fileprivate: shows accessibility of a symbol from within the file only

private: designates the accessibility of a symbol within the immediate scope only

Safer platform: Developing a protected application should be a priority in the marketplace of

Courtesy : www.medium.com

competitive mobile applications. Swift is considered a safe and secure programming language because the syntax and the language constructions of Swift exclude the numerous mistakes. It inputs the nil code and outputs the compiler error when programmers write bad codes. The bug testing works better and faster in Swift as compared to other languages.

Dynamic libraries: The executable portions of the code that can be linked to an application are called the Dynamic libraries. This feature permits the existing Swift applications to associate against the newer versions of the Swift language, as it progresses over time.

Choosing Swift or any other appropriate programming language for development is not always a straightforward decision. It is determined in the context of the project and the team as well as the preference for a specific programming language.

Karamjeet Singh
BCA-III

My Parents and Social Media

Long ago, when there were no smartphones, how easy life was – at least mine and my sister's. Being a daughter of a businessman, I remember how good it was to wait for daddy to come back from his factory.

My mommy used to watch 'Kaun Banega Crorepati', wrapping a shawl around her and knitting beautiful sweaters and scarves for me and my sister. The only telecommunication device those days was the landline phone. Daddy used to blow the car horn and we used to rush out for his warm hug and our ice creams. How good those days were!

Now, my parents are glued to social media. Okay, this is going to be funny. Usually, children are active on social media platforms, but in our case it's the parents who are hyperactive. And what we wait for is to watch them leave social media and take us for an ice cream party again.

"Maahi, the Wi-fi isn't working. Go and look what's wrong!" Ok, I know what's my job here. Going upstairs, switching it off and turning it on.

"Maahi, I am unable to post this on Facebook." Sharing it online is my job here.

"Dad, it's done."

"Oh! Thanks, sweetie. That's like my girl."

This is the change I'm talking about. When I used to score 80-90% marks in school, my dad used to say this to me. Going on a family outing is now all about posting a check-in.

What this modern generation teaches parents is: A for Apple, B for Blackberry and so on.

Oh! I wish I could get that life back for my family. Anyhow, my friends, this life is too short. Don't waste it by staying online. Live it to the fullest with your family.

And don't even let your family get influenced by social media or else someday you will also miss all the fun.

Gurpreet Kaur
BCA-III

They Said 'IT'

Our industry does not respect tradition - it only respects innovation.

- Satya Nadella (Microsoft CEO)

For me, it matters that we drive technology as an equalizing force, as an enabler for everyone around the world.

- Sundar Pichai (Google CEO)

The biggest risk is not taking any risk... In a world that changing really quickly, the only strategy that is guaranteed to fail is not taking risks.

- Mark Zuckerberg. (Facebook founder and CEO)

Work takes on new meaning when you feel you are pointed in the right direction. Otherwise, it's just a job, and life is too short for that.

- Tim Cook. (Apple CEO)

Coding is like writing, and we live in a time of the new industrial revolution. What's happened is that maybe everybody knows how to use computers, like they know how to read, but they don't know how to write.

- Susan Wojcicki (YouTube CEO)

The number one benefit of information technology is that it empowers people to do what they want to do. It lets people be creative. It lets people be productive. It lets people learn things they didn't think they could learn before, and so in a sense it is all about potential.

- Steve Ballmer, (Former CEO of Microsoft)

Don't compare yourself with anyone in this world...if you do so, you are insulting yourself.

- Bill Gates,(Founder and Former CEO of Microsoft)

If you don't innovate fast, disrupt your industry, disrupt yourself, you'll be left behind.

- John Chambers (Chairman and CEO of Cisco)

Mukul
MSc(IT)-I

GURU NANAK DEV'S
IMMORTAL MESSAGE

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ
(ਸੁਭ ਅਤੇ ਸਫਲ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਲਈ)
ਅਮਰ ਸੰਦੇਸ਼

IT'S BASIC COMMANDMENTS
ਇਸ ਦੇ ਮੂਲ ਆਦੇਸ਼

1

Live to

ਨਾਮ ਜਪੋ : Worship, The name of True Lord
ਕਿਰਤ ਕਰੋ : Work, and
ਵੰਡ ਛੱਕੋ : Share your fortune

2

Cultivate

ਨਾਮ : Devotion to Name
ਦਾਨ : Charity to others
ਇਸ਼ਨਾਨ : Purity of Mind and body
ਸੇਵਾ : Service of Mankind and
ਸਿਮਰਨ : Contemplation of God

A DICTIONARY OF THE THOUGHT OF GURU NANAK DEV
By Dr. Harnam Singh Shan
SHIROMANI GURDWARA PARBANDHAK COMMITTEE
AMRITSAR 2002

Form IV Rule (8)

Statement about ownership and other particulars about the newspaper (Journal) 'Agammi Jyot' (Registration No. 16162/68 under-rule of the Registration of news papers (Central) rule 1956.

Place of Publication	-	Chandigarh
Periodicity of Publication	-	Yearly
Printer's and Publisher's Name	-	Principal Rita Singh
Nationality	-	Indian
Address	-	S.G.G.S. College, Sector 26, Chandigarh
Name and Address of the Individual who owns the news paper and partner or Share holder, holding more than one percent of the total capital.	-	Principal S.G.G.S. College, Sector 26, Chandigarh

I Rita Singh, the publisher of **Agammi Jyot**, hereby declare that the particulars given above are correct to the best of my knowledge and belief.

Sd/-
Rita Singh

ਕਾਲਜ ਸ਼ਬਦ

ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਵਿਦਿਆ ਵੀਚਾਰੈ ਪੜਿ ਪੜਿ ਪਾਵੈ ਮਾਨੁ॥ ਆਪਾ ਮਧੇ ਆਪੁ ਪਰਗਾਸਿਆ ਪਾਇਆ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਨਾਮੁ ॥੧॥
ਕਰਤਾ ਤੂ ਮੇਰਾ ਜਜਮਾਨੁ॥ ਇਕ ਦਖਿਣਾ ਹਉ ਤੈ ਪਹਿ ਮਾਗਉ ਦੇਹਿ ਆਪਣਾ ਨਾਮੁ ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਪੰਚ ਤਸਕਰ ਧਾਵਤ ਰਾਖੇ ਚੂਕਾ ਮਨਿ ਅਭਿਮਾਨੁ॥ ਦਿਸਟਿ ਬਿਕਾਰੀ ਦੁਰਮਤਿ ਭਾਗੀ ਐਸਾ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੁ॥੨॥
ਜਤੁ ਸਤੁ ਚਾਵਲ ਦਇਆ ਕਣਕ ਕਰਿ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਪਾਤੀ ਧਾਨੁ॥ ਦੁਧੁ ਕਰਮੁ ਸੰਤੋਖੁ ਘੀਉ ਕਰਿ ਐਸਾ ਮਾਂਗਉ ਦਾਨੁ॥੩॥
ਖਿਮਾ ਧੀਰਜੁ ਕਰਿ ਗਉ ਲਵੇਰੀ ਸਹਜੇ ਬਛਰਾ ਖੀਰੁ ਪੀਐ॥ ਸਿਫਤਿ ਸਰਮ ਕਾ ਕਪੜਾ ਮਾਂਗਉ ਹਰਿ ਗੁਣ ਨਾਨਕ ਰਵਤੁ ਰਹੈ॥੪॥

ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮਹਲਾ ੧
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ-੧੩੨੯

COLLEGE ANTHEM

By the grace of the Guru one should read, contemplate and study spiritual knowledge to earn honour and respect. Only when one is blessed with 'Naam Daan' i.e. the name of the Lord, the true self is revealed and realised. O Lord, you alone are my Benefactor and saviour and I pray to you with all earnestness to bless me with your name (Naam Daan).

Once I am blessed with this, the five evils that hold me back will be subdued along with the down of egoistic pride. Once you grant me spiritual wisdom, the visions of corruption, vice and evil-mindedness will fade away.

I pray to you Almighty, to bless me with truth, self-restraint, compassion and meditation. Bless me so that I perform tasks that are good and have compassion for all. This is my prayer to thee my Lord.

Prabhathi Mahalla 1
Sri Guru Granth Sahib, Page-1329

ਮਾਨਸ ਕੀ ਜਾਤ ਸਬੈ ਏਕੈ ਪਹਿਚਾਨਬੋ।

The SGGS College emblem symbolises the flame of knowledge, power of the pen and spiritual prowess. It is duly emblazoned by the dictum of Sri Guru Gobind Singh Ji :

ਮਾਨਸ ਕੀ ਜਾਤ ਸਬੈ ਏਕੈ ਪਹਿਚਾਨਬੋ- all human beings have equal rights of fraternity identity and justice.

ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ (Excelsior) - is our perpetual mood.

ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ (Prosperity for all) - is our mission.

These aptly reflect the ideals and morals instilled in students essential towards holistic education.

Note: The emblem is a creation of Sobha Singh, Artist.

SRI GURU GOBIND SINGH COLLEGE

An Institution of the Sikh Educational Society

Sector 26, Chandigarh | 0172-2792754

E-mail: principal.sgg26@gmail.com | Website: <http://www.sggcollege.ac.in>